

Х 21

Л. ХАЛИЛОВ

Сборник
Юридическая
Техника

FF0000002895

81.521.311-923

Л. ХАЛИЛОВ

X 21

ФОРС ТИЛИ

МУАЛЛИМЛАР ОЛИЙ БИЛИМГОҲИ ЎЗБЕК ТИЛИ ВА
АДАБИЁТИ ҚУЛЛИЁТИ УЧУН САБОҚЛИК

*Қайта ишланган ва тўлдирилган
иккинчи наشري*

Ўзбекистон Халқ таълими вазирлиги тасдиқлаган

ALISHER N 5531 NOMIDAGI
ТОШКЕНТ «УЎҚИТУВЧИ» 1992
АХБОРОТ-РЕСУРС MARKAZI

Масъул муҳаррир **Алибек Рустамов**, филология фанлари
доктори, профессор

Хаттот **Тўхтамурод Зуфаров**

У-18844
Ўзбекистон ва адабиёти
кутубхонаси

4602020500 — 63
3 (04) — 90 152—90

— 645 — 00721 — 2

© «Уқитувчи» нашриёти, 1992

СЎЗ БОШИ

Қўлингиздаги сабоқлик муаллимлар олий билимгоҳлари ўзбек тили ва адабиёти куллийтларининг ўқув режаси ва форс тили барномасига мувофиқ қайта кўриб чиқилди.

Сабоқликнинг мақсади талабаларни форс тилининг грамматик қурилиши, лугат фонди билан таништириш ва форсча матнларни ўқиш, ёзишни ўргатишдан иборат.

Сабоқлик кириш ва тўрт қисмдан иборатдир.

Кириш қисмида форс тилининг эрон тиллари гуруҳида тутган ўрни ҳамда тараққиёт босқичлари ҳақида қисқача маълумот берилади.

Биринчи қисмда форс тилининг фонетик хусусиятлари, форс ёзуви ва унинг қисқача тарихи билан таништирилади ҳамда араб-форс алифбоси ўргатилади.

Иккинчи қисм 30 сабоқдан иборат. Ҳар бир сабоқ бир мавзуга бағишланган. Сабоқларда дастлаб грамматик маълумот берилади. Сўнг шу мавзунини мустаҳкамлаш мақсадида ўқиш учун матн, матида янги учраган сўзларнинг форсча-ўзбекча лугати ва машқлар бериб борилади.

Учинчи қисмда ўқиш учун матнлар илова қилинган. Матнлар форс-тожик мумтоз адабиёти, халқ оғзаки ижоди ҳамда ҳозирги эрон тараққийпарвар ёзувчилари асарларидан танлаб олинган намуналардан иборат.

Маълумки, ҳозирга қадар нашр этилган сабоқлик ва қўлланмаларда келтирилган матнлар босмаҳонада терилган. Бундай ёзувни ўқишга ўрганган киши қўлёзма асарларни ўқишга қийналади ёки ўқий олмайди. Шунини ҳисобга олиб матнларнинг бир қисмини қўлёзма шаклида беришни маъқул кўрдик. Берилган матнлар ўқитувчи раҳбарлигида ўқитилиши, таржима қилирилиши, баъзилари ўқиб ва таржима қилиб келиш учун уй вазифаси сифатида топширилиши мумкин.

Тўртинчи қисмда сабоқликда учраган сўзларнинг форсча-ўзбекча лугати берилган.

Сабоқликнинг қайта нашрини тайёрлашда рус, озарбайжон,

тожик тилларида яратилган сабоқлик ва қўлланмалардан, шунингдек В. С. Расторгуева Б. В. Миллернинг «Форсча-русча луғат»ига илова қилган «Форс тилининг қисқача грамматик очерки»дан фойдаланилади.

Сабоқликда форсча сўзларнинг ўқилиши (транскрипция)ни кўрсатишда ҳозирги ўзбек алифбосига суянилди. Бунинг учун қўшимча белгилар қабул қилиш зарурати бўлгани йўқ. Фақат сирғалувчи ж ундошини портловчи ж ундошидан фарқлаш учун унинг устига . (нуқта) белгисини қўйдик.

Ўзбек тили таркибида арабча, форсча сўзлар кўп. *Мактаб, китоб, дарс, дафтар, қалам, тахта* сўзларининг эслатишнинг ўзи етарлидир. Бу сўзларнинг барчаси ўзбек тили луғатида мустаҳкам ўрин олган. Шунинг учун ўзбек тили ва адабиёти, тарих фанларидан ихтисос олувчилар форс тилини, шунингдек, араб алифбоси асосида қабул қилинган ўзбек ёзувини билишлари тақозо этилади.

Форс тилига доир мукамал сабоқлик ва қўлланмаларга эҳтиёж сезилиб турган ҳозирги пайтда мазкур сабоқлик бу эҳтиёжни маълум даражада қондириб турар деган умиддамиз.

Муаллиф ушбу сабоқлик ҳақида билдирилган танқидий мулоҳазалар, фойдали маслаҳатларни мамнуният билан қабул қилади ва навбатдаги нашрда ҳисобга олади.

Қ И Р И Ш

Ҳозирги форс тили ҳинд-европа тиллари оиласига мансуб бўлган эрон тилларининг жануби-ғарбий гуруҳига киради.

Ҳозирги форс тили Эроннинг давлат ва адабий тили сифатида мамлакатнинг барча қисмларига тарқалган. Лекин бу тил Эрон аҳолисининг фақат ярмини ташкил этувчи форслар учунгина она тили ҳисобланади.

Ҳозирги форс тили билан тожик тилининг грамматик қурилиши ва луғат таркибининг асосий қисми бир-бирига шундай яқинки, бу иккала тилда сўзлашувчилар бир-бирларининг гапларини тушунадилар. Лекин тожик ва форс тиллари тарихан умумийлиги, грамматик томондан яқин бўлишига қарамасдан, сўнги вақтда тамомила бошқа-бошқа йўналишда ривожланмоқдалар.

Тожик тилида пайдо бўлаётган янги унсурлар форс тилида, форс тилидаги ўзгаришлар эса тожик тилида пайдо бўлаётгани йўқ.

Форс тили жаҳоннинг энг қадимги ёзув тилларидандир. Бу тилда жуда бой ва ранг-баранг адабиёт яратилган.

Форс тили узоқ асрлар давомида Афғонистон, Урта Осиё, Ҳиндистон, Озарбайжонда ҳам қисман адабий ва давлат тили сифатида қўлланиб келган. Аммо бу ҳудудларда миллий тилларнинг ривожланиши, давлат тилига айланиши натижасида форс тили ўз мавқеини йўқотган.

Форс тили ўзининг узоқ даврли тарихи давомида уч тараққиёт босқичини ўтган. Булар форс тилининг қадимги, ўрта ва янги давр тараққиёт босқичларидир.

Форс тилининг қадимги давр тараққиёт босқичи (эрамизгача бўлган VI—III асрлар). Бу даврдаги форс тилининг ёзма ёдгорликлари жуда кам сақланиб қолган бўлиб, улар ҳозиргача Аҳмоний подшоҳларининг саройлари пештоқларига, қабр тошларига ўйиб ёзилган ёзувлар шаклида етиб келган, холос. Бу ёзувларда подшоларнинг тахтга ўтириши, уларнинг қилган

ишлари ҳамда ўша даврнинг муҳим воқеалари ҳақида қимматли маълумотлар бор. Бу ёзув ёдгорликлари тилининг услуби бир-бирига жуда яқиндир. Қадимги форс тили ёдгорликларининг илмий қиммати шундаки, бу ёдгорликлар бизгача ҳеч қандай ўзгаришларга учрамай, асл ҳолида етиб келган.

Қадимги форс тили ўзининг грамматик қурилиши жиҳатидан зароастризмнинг муқаддас китоби «Авесто»га яқиндир. Қадимги форс тили ёдгорликларини ўқиб ўрганиш уларни «Авесто» билан таққослаш орқалигина мумкин бўлди.

Форс тилининг ўрта давр тараққиёт босқичи (эрамизнинг III—VII асрлари). Бу даврдаги форс тилининг ёдгорликлари жуда кўп ва турли-тумандир. Булар сосонийлар сулоласи ҳукмдорларининг турли диний мазмундаги ёзувлари, «Авесто»нинг таржимаси, танга, муҳр ва ҳар хил металл буюмларга ўйилган ёзувлардир.

Ўрта давр форс тили сосонийлар давлати ва зароастризмнинг расмий тили бўлиб хизмат қилган. Бу даврдаги форс тилининг ёзуви арамей ёзувига асосланган. Ўрта давр форс тили грамматик қурилишининг соддалиги ва фонетик жиҳатдан ривожланганлиги билан қадимги форс тилидан фарқ қилади.

Манбаларда форс тилининг бу даврга оид турли ёдгорликлари билан бирга, сўғд, сак ва хоразм тилларига доир маълумотлар бор.

Эронда араб халифалари ҳукмронлиги даврида (VII—IX асрларда) давлат тили ва адабий тил араб тили эди. Шунинг учун ҳам бу даврда форс тилида ёзилган бирорта ҳужжатнинг борлиги ҳанузгача маълум эмас. Бу ҳол форсларнинг фақат араб ёзуви ва араб тилида ёзганликларини кўрсатади.

Маълумки, араблар ҳукмронлиги даврида ўрта осиелик машҳур олимлар Ал-Хоразмий, Абунаср Форобий, Абу Али ибн Сино, Абурайҳон Беруний ҳам ўз асарларини араб тилида ёзган эдилар.

Форс тилининг янги давр тараққиёт босқичи (IX асрдан ҳозиргача бўлган давр). Янги форс тили форс-тожик халқларининг ўз мустақил давлатларини барпо қилиш ва ўз она тилларида адабиёт яратиш учун араб халифалигига қарши олиб борган курашлари натижасида сомонийлар даврида (IX—X аср) вужудга келди.

Форс-тожик тили грамматик қурилишининг барқарорлиги туфайли араблар ҳукмронлиги даврида ассимиляцияга учрама-

ди, ўзининг грамматик қурилишини тўла-тўқис сақлаб қолиб, араб тилининг лексик унсурлари ҳисобига луғат таркибини янада бойитди.

Форс тилининг янги давр тараққиёт босқичида жуда кўп бой ёзма асарлар яратилди. Булар асосан форс-тожик адабиётининг йирик вакиллари томонидан яратилган адабий-бадний асарлар ва машҳур тарихшунослар томонидан ёзилган тарихий-илмий ёдгорликлардан иборат.

Бу даврда турли марказларда бу тилда ёзилган бадний ва илмий асарларни тил нуқтан назаридан бир-бирига қиёс қилсак, баъзи бир лексик хусусиятларини назарга олмаганда, бу ёдгорликлар тилининг умумий бўлганлигини кўрамиз.

Бу давр форс-тожик тилида яратилган адабиёт Урта денгиздан тортиб Ҳиндистонга қадар бўлган кенг ҳудудни ўз ичига олади ва бу адабиёт эрон, афғон, тожик, озарбайжон, ҳинд ва ўзбек халқлари томонидан яратилгандир.

Форс тили тарихини бундай даврларга—тараққиёт босқичларига бўлиш бирмунча шартлидир. Тил жуда секинлик билан ўзгариб боради. У тўсатдан жиддий ўзгаришларга учрамайди, акс ҳолда, омма учун тушунарли бўлмай қолади, ўзининг алоқа қуроли бўлишдек улкан ролини йўқотиб қўяди. Шунинг учун тилнинг тараққиёт даврларини бир-биридан қатъий чеғаралар билан ажратиш қўйиб бўлмайди.

IX асрда адабий тил сифатида расмийлашган форс тили ўзининг ҳозирга қадар бўлган минг йиллик тараққиёти даврида анча ўзгаришларга учради. Бу ўзгаришлар асосан унинг луғат таркибида пайдо бўлди. Яъни қадимги адабий ёдгорликлар тилида учраган жуда кўп сўзлар ҳозирги замон форс тилида учрамайди ва, аксинча, форс тили араб, турк-мўғул, ҳамда Ғарбий Оврупо тилларидан келиб кирган жуда кўп сўзлар ҳисобига луғат таркибини бойитди.

XX аср бошларига келиб, Эронда форс адабий тилини жонли тилга яқинлаштириш ҳаракати бошланди. Кўп ёзувчилар ўз асарларида жонли тилга хос бўлган сўз ва ибораларни ишлатишга ҳаракат қилдилар. Шундай бўлишига қарамай, форс адабий тили билан жонли тил ўртасида анча тафовут сақланиб келмоқда.

Ҳозирги Эронда жуда кўп тиллар, шевалар ва диалектлар бор. Бу шева ва диалектлар адабий тилдан анча фарқ қилади. Форс тили шевалари деярли ўрганилмагандир.

ФОНЕТИКА

Фонетика тилнинг товуш системасини, урғу, бўғин ва бўғин тузилиши, тилдаги товушларнинг алмашиниши, ўзгариши ҳам-да талаффуз меъёрларини ўргатади. Ҳар бир тил ўзига хос фонетик хусусиятга эгадир. Форс тилининг ҳам ўзига хос қатор фонетик хусусиятлари бордир.

Унлилар

Форс тилида олтита унли бўлиб, улар қуйидагилардир: **а, и, э, у, ў, о, эи, ўу**. Унлилар тилнинг горизонтал ҳаракатига кўра, тилнинг кўтарилиш даражасига кўра, лабларнинг иштирокига кўра тасниф қилинади. Тилнинг горизонтал ҳаракатига кўра унлилар икки гуруҳга бўлинади: 1) тил олди ёки олдинги қатор унлилари: **и, э, а**; 2) тил орқа ёки орқа қатор унлилари: **у, ў, о** (форс тилида тил ўрта унлилари йўқ).

Унлилар тилнинг танглайга томон кўтарилиш даражасига кўра: юқори кўтарилиш, ўрта кўтарилиш ва қуйи кўтарилиш унлиларига бўлинади.

и, у юқори кўтарилиш, **э, ў** ўрта кўтарилиш, **а, о** қуйи кўтарилиш унлиларидир.

Барча унлилар лаб иштирокига кўра лабланган ва лабланмаган унлиларга бўлинади.

и, э, а, о унлилари лабланмаган, **у, ў** унлилари эса лабланган унлилардир.

Форс тилида **и, у** ва **о** унлилари ўзбек тилидагига нисбатан чўзиқ талаффуз қилинади: **дивор** — девор, **дир** — кеч, **зуд** — тез, **дур** — узоқ, **доно** — билимдон, **бози** — ўйин. **а, э, ў** унлилари эса қисқа талаффуз қилинади:

پدر пэдар — ота
کتاب кўтўб — китоблар
سافر сафар — сафар
شتىр шўтўр — туя.

Чўзиқ унлилар ҳар қандай вазиятда ҳам ёнидаги товушлар таъсирига берилмайди, фонетик ўзгаришга учрамайди; қисқа унлилар эса, аксинча, турли фонетик шароитларда турлича талаффуз этилади.

о унлиси. Бу товуш тил орқа қўйи кўтарилиш, лабланмаган чўзиқ унлидир. Бу товуш ўзбек тилидаги **о** товушига тўғри келади. **о** ҳар қандай вазиятда ҳам редукцияга учрамайди, чўзиқ талаффуз этилади. Масалан:

آب **об** — сув
آدم **одам** — одам
كارد **керд** — пичоқ
آرد **орд** — ун
آسمان **осмон** — осмон, кўк
آفتاب **офтоб** — офтоб
سرما **сармо** — совуқ.

о **у** унлиси. Бу товуш тил орқа, юқори кўтарилиш, лабланган, чўзиқ унли товушдир. Бу товуш ўзбек тилидаги **у** га нисбатан чўзиқ талаффуз қилинади. Масалан:

نور **нур** — нур
دوست **дуст** — дўст
سرود **сўруд** — куй, ашула
فروختن **фўрухтан** — сотмоқ.

и унлиси. Бу товуш тил олди, юқори кўтарилиш, лабланмаган, чўзиқ унли товушдир. Бу товуш ҳам ўзбек тилидаги **и** унлисига нисбатан чўзиқ талаффуз этилади. Масалан:

كبير **кабир** — улуғ, буюк
تير **тир** — ўқ
ايران **Ирон** — Эрон
تيز **тиз** — ўткир
بيبار **бибор** — мевасиз
بيني **бини** — бурун.

а унлиси. Бу товуш тил олди, қўйи кўтарилиш, лабланмаган, қисқа унли товушдир. Бу товуш талаффузида тилнинг

учи пастки тишларга тиралади, тилнинг ўртаси бир оз кўтарилади. Бу товуш урғу олмаган бўғинларда қисқаради, айниқса, жарангсиз ундошлар ёнида келганда редукцияга учрайди. Масалан:

مکتب мактаб — мактаб
دار дар — эшик
دست даст — қўл
دست رنج дастранж — меҳнат, қўл меҳнати
مشروطه маршрутэ — асосий қонун, конституция.

Э унлиси. Бу товуш тил олди, ўрта кўтарилиш, лабланмаган, қисқа унлидир. Бу товуш сўз бошида сўз ўртаси ва сўз охиридагига нисбатан анча очиқ талаффуз этилади, урғу олмаган бўғинларда ва жарангсиз ундошлар олдида келганда анча кучсизланади, редукцияга учрайди. Масалан:

اسم эсм — исм
پدر пэдар — ота
خانه хонэ — уй
کتاب кэтоб — китоб
سینه синэ — сийна, кўкрак
روزنامه рузномэ — газета, рўзнома
امروز эмруз — бугун.

Ў унлиси. Бу товуш тил орқа, ўрта кўтарилиш, лабланган, қисқа унлидир. Бу товуш ўзбек тилидаги ў товушига мос келади. Ў товуши ўрнига кўра турлича талаффуз этилади. Урғу олмаган бўғинларда анча қисқаради ва талаффузда у га мойндроқ айтилади. Масалан:

مبارزه мўборазэ — кураш
بۇلبۇل бўлбўл — булбул
گۈل гўл — гул
کیتوب кўтўб — китоблар
دۈم дўм — дум
دۈرر дўрр — дур (қимматли тош)
اطاق ўтоғ — хона

Ундошлар

Форс тилида ундош товушлар 23 та. Бу ундош товушлар қуйидаги хусусиятларга эга:

1. *п, т, к* жарангсиз ундошлари унлилар ва сонор товушлар олдида, шунингдек, сўз охирида аниқ талаффуз этилади:

پنبه памбэ — пахта
پاك пок — пок, тоза
كارگر коргар — ишчи
توده тудэ — омма.

2. Жарангли ундошлар сўз охирида ўзининг жаранглилигини қисман йўқотади, лекин ҳеч қачон ўзбек тилидаги каби жарангсиз эшитилмайди:

دزد дўзд — ўғри
زود тез
بلند бўланд — баланд
امروز эмруз — бугун
روز кун.

3. Жарангсиз ундошлар жарангли ундош олдида келганда ҳам жарангли ундошнинг таъсирига берилмайди ва жарангли эшитилмайди:

افزودن афзудан — кўпаймоқ, ортмоқ
پاسبان посбон — посбон, қоровул
پاسگاه посгоҳ — қоровулхона.

4. *к, г* — тил ўрта, портловчи ундошлар, булардан *к* жарангсиз ва *г* жарангли ундошлардир. Бу товушлар тил ўрта қисмининг қаттиқ танглайга тегиши орқали ҳосил бўлади ва юмшоқ талаффуз этилади. Бу юмшоқлик, айниқса, сўз охирида аниқ сезилади:

يك йэк — бир
كودك кудак — бола
ديك диг — қозон.

к, г ундошлари тил орқа унлилари олдида тил орқа ундош-

лари сифатида талаффуз қилинади ва тилнинг орқа қисми юмшоқ танглайга тегиши орқали ҳосил бўлади:

كار	кор — иш
آگاه	огоҳ — огоҳ
گاو	гов — сигир
گام	ком — мақсад, орзу
گام	гом — қадам
گوسفند	гусфанд — қўй.

5. *л* ундоши ўзбек тилидаги каби талаффуз этилади. Талаффузда тилнинг учи юқори танглайнинг олд қисмига бориб тақалади, тил бир оз пастга томон букилади, ҳаво тилнинг икки ёнидан ўтади:

لب	лаб — лаб
بلبل	бўлбўл — булбул
گل	гэл — лой
گلاب	гэлоб — ботқоқлик.

6. *п, б* товушлари лаб-лаб, портловчи ундошлардир. Буларнинг биринчиси жарангсиз, иккинчиси жаранглидир: *п* ундоши ўзбек тилидаги *п* дан фарқ қилмайди:

پا	по — оёқ
پاسخ	посўх — жавоб
پيرواھن	пироҳан — кўйлак
پير	пир — қари, устоз.

б товуши ўзбек тилидаги *б* товушига қарама-қарши ўлароқ, сўз охирида жарангсиз ундошлардан ва унлилардан сўнг келганда ҳам ўзининг жаранглилигини йўқотмайди:

آب	об — сув
کتاب	кэтоб — китоб
چوب	чуб — ёғоч
مرتب	мўраттаб — тартибли.

7. *т, д* товушлари тил олди, портловчи ундошлардир. Булардан *т* жарангсиз, *д* жаранглидир. Форсча *т* ўзбек тилидаги *т* дан фарқ қилмайди:

تخت	тахт — тахт
бахт	бахт — бахт
تلخ	талх — аччиқ
گوشت	гушт — гўшт.

ð жарангли ундоши сўз охирида жаранглилигини қисман йўқотса ҳам, *m* га яқинлашмайди:

اولاد	ўвлод — авлод	سرود	сўруд — куй, ашула
دل	дэл — дил, юрак	قند	ғанд — қанд
دلدار	дэлдор — дилдор	سمرقند	Самарғанд — Самарқанд.

8. *ғ* товуши жарангли, лаклук ундошидир. Бу товуш лаклукнинг юмшоқ танглайга жипслашиши, баъзан яқинлашиши натижасида ҳосил бўлади:

نقش	нағш — нақш	غالب	ғолэб — ғолиб
نقاش	нағшош — наққош	اقدام	эғдом — тадбир, чора
وقت	вағт — вақт	چاقو	чоғу — пичоқ
غلط	ғалат — хато	غوطه	ғутэ — сувга шўнғиш.

Э с л а т м а. Форс тилида қ товуши йўқдир. Форс тилидаги қ ق ҳарфи билан ёзиладиган сўзлар араб тилидан ёки туркий тиллардан киргандир. ق товуши форс тилига ёт бўлгани учун, форслар унинг ўрнида ҳам ғ талаффуз этадилар.

9. э товуши портловчи бўғиз товушидир. Бу товуш эроний ва туркий тиллар учун ёт бўлиб, фақат араб тилидан келиб кирган сўзлардагина учрайди.

تأسيس	таъсис — таъсис
منع	манъ — тақиқлаш
مربع	мураббаъ — квадрат
سرعت	сўрьат — тезлик.

Форс тилидаги бошқа ундош товушлар ўзбек тилидаги сингари бўлгани учун, ҳар бири устида алоҳида тўхтаб ўтирмадик. Фақат форс тилининг ўзига хос бўлган ундошларнинг қисқача тавсифи билан чегараландик.

Сўз урғуси

Форс тилида сўз урғуси динамик урғудир. Бунда сўзларнинг маълум бир бўғинидаги унли товуш бошқа бўғиндаги унлиларга қараганда кучлироқ ва бошқа унлилардан алоҳида ажратиб талаффуз этилади. Кучлироқ талаффуз қилинган унли урғули ҳисобланади.

Форс тилида урғу эркин бўлмай, боғлиқ урғудир; урғу, асосан, сўзнинг сўнгги бўғинига тушади. Масалан:

ديروز дируз — кеча

روزنامه рузномэ — газета

مادر модар — она

خواهر хоҳар — опа-сингил.

Бу қоида форс тилига чет тиллардан кириб келган сўзларга ҳам тааллуқлидир:

ماشين мошин — машина

استبداد эстэбдод — зулм, деспотизм

مهندس мўхандэс — инженер

مختلف мўхталэф — ҳар хил.

Баъзан урғу бир неча саноқли сўзлардагина сўзнинг сўнгги бўғинига тушмайди:

بلى бали — ҳа چرا чэро — нега, нима учун?

ولى вали — лекин چگونە чэгуने — қандай?

يعنى яъни — яъни چطور чэтүвр — қандай қилиб?

Бундай сўзларда урғу биринчи бўғинга тушса, اول аввалан—

биринчидан, تقريباً тағрибан — тахминан каби арабчадан келиб кирган равишларда урғу сўзнинг иккинчи бўғинига тушади.

Қуйидагилар урғусиз талаффуз этилади:

1. Изофа кўрсаткичи э:

کتاب خوب кэтобэ хуб — яхши китоб

جمهوری ازبکستان жўмхурийэ ўзбакестон — Ўзбекистон республикаси

2. Ноаниқликни билдирувчи ёйи ваҳдат (бирлик ё си) — ii ئ

کسی каси — бир киши
کتابی кэтоби — бир китоб.

3. Тушум келишиги кўрсаткичи **را-ро** кўмакчиси:

این دفتر را خریدم ин дафтарро харидам — Бу дафтарни сотиб олдим.

کتاب را خواندم кэтобро хондам — Китобни ўқидим.

4. Боғламнинг қисқа шакли **است -аст, -и, ای -ам, -اند -анд:**
یم -им, ید -ид, ید -анд:

من دانشیارم ман донэші́орам — Мен ўқитувчиман.

تو دانشیاری تو донэші́ори — Сен ўқитувчисан.

او دانشیار است ў донэші́ораст — У ўқитувчидир.

ما دانشیاریم мо донэші́орим — Биз ўқитувчимиз.

شما دانشیارید шўмо донэші́орид — Сиз ўқитувчисиз.

آنها دانشیارند онҳо донэші́оранд — Улар ўқитувчидирлар.

5. Бириктирувчи боғловчи **و** — ва, эргаштирувчи боғловчи **که** — ки:

من و برادرم ман ў бэродарам — мен ва акам

پدر و مادرم пэдар ў модарам — ота ва онам

دانشیار گفت که... донэші́ор гўфт кэ... — ўқитувчи айтдики...

6. Эгалик қўшимчалари:

کتابم кэтобам — менинг китобим

کتابت کэтобат — сенинг китобинг

کتابش кэтобаш — унинг китоби.

می -ми, بی -би - олд қўшимчалари билан бошланадиган бўлишли феъл шаклларида сўз урғуси икки ўринга — олд қўшимчага ва шахс-сон қўшимчасига тушади. Ҳар икки урғу унинг кучи нуқтаи назаридан бир- бирига тенг келади. Масалан:

ميرفتم	мирафтам — борар эдим
ميگفتم	мигўфтам — айтар эдим
ميخوانم	михонам — ўқийман
مينويسم	минависам — ёзаман
برويد	бэравид — боринг
بگوئيد	бэгўйид — айтинг, гапиринг.

Урни билан гапнинг қандай оҳанг билан талаффуз этилишига қараб, бир урғу иккинчи урғунинг ҳисобига кучлироқ талаффуз этилиши ҳам мумкин. Феълнинг бўлишсиз шаклларида биринчи кучли урғу инкор юклагаси *зна-* устига, иккинчи кучсизроқ урғу эса шахс-сон қўшимчаси устига тушади. Масалан:

نميروم	намиравам -- бормайман
نميدانم	намидонам — билмайман
نميدم	надидам -- кўрмадим
نميخواندم	намихондам — ўқимас эдим.

Форс ёзуви ҳақида

VIII асрда араблар Эронни истило қилдилар. Эроний халқларнинг араб алифбосини қабул қилишлари мамлакатда ислом динининг тарқалиши ва халқларнинг мусулмонликни қабул қилишлари билан боғлиқдир. Шунинг учун ҳам янги давр форс тили ёдгорликларининг деярли ҳаммаси араб ёзувида ёзилгандир. Араб алифбеси 28 ҳарфдан иборат. Форслар ўз тилларига хос бўлган товушларни ифода этиш учун араб алифбосига қуйидаги 4 ҳарфни қўшганлар:

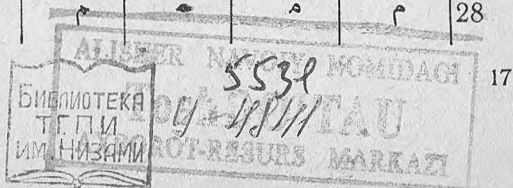
پ *пэ* — п, چ *чэ* — ч, ژ *жэ* — ж, گ *гоф* — г.

Шундай қилиб, форс алифбосидаги ҳарфларнинг сони 32 гага етган. Араб-форс алифбосидаги ҳарфларнинг хусусияти шундан иборатки, ҳарфлар сўзнинг қаерида келишига қараб (яъни ҳарфлар ёлғиз ҳолда турганда, сўз бошида, сўз ўртасида, сўз охирида) бошқа-бошқа шаклларда бўладилар (форс алифбоси жадвалига қаранг).

Форс ёзуви ўнг томондан чап томонга қараб ёзилади ва шундай ўқилади.

АРАБ-ФОРС АЛИФБОСИ

Ҳарфнинг номи	Ҳарф ифода этган товуш	Ҳарфларнинг ёзилиши				№
		сўз охирида	сўз ўртасида	сўз бошида	ёлғиз ҳолда	
алиф	о, а	ا	ا	ا	ا	1
бэ	б	ب	ب	ب	ب	2
пэ	п	پ	پ	پ	پ	3
тэ	т	ت	ت	ت	ت	4
сэ	с	ث	ث	ث	ث	5
жим	ж	ج	ج	ج	ج	6
че, чим	ч	چ	چ	چ	چ	7
ҳэ, ҳойэ	ҳ	ح	ح	ح	ح	8
ҳўтти						
хэ	х	خ	خ	خ	خ	9
дол	д	د	د	د	د	10
зол	з	ذ	ذ	ذ	ذ	11
рэ	р	ر	ر	ر	ر	12
зэ	з	ز	ز	ز	ز	13
жэ	ж	ژ	ژ	ژ	ژ	14
син	с	س	س	س	س	15
шин	ш	ش	ش	ش	ش	16
сод	с	ص	ص	ص	ص	17
вод	з	ض	ض	ض	ض	18
то	т	ط	ط	ط	ط	19
зо	з	ظ	ظ	ظ	ظ	20
эйп, айн	—	ء	ء	ء	ء	21
ғайн, ғайн	ғ	غ	غ	غ	غ	22
фэ	ф	ف	ف	ف	ف	23
гоф	қ	ق	ق	ق	ق	24
коф	к	ك	ك	ك	ك	25
гоф	ғ	ك	ك	ك	ك	26
лом	л	ل	ل	ل	ل	27
мин	м	م	م	م	م	28

Ҳарфнинг номи	Ҳарф ифода этган товуш	Ҳарфларнинг ёзилиши				№
		сўз охирида	сўз ўртасида	сўз бошида	ёлғиз ҳолда	
нун	н	ن	ن	ن	ن	29
вов	в, у	و	و	و	و	30
ҳэ, ҳойё	ҳ	ه	ه	ه	ه	31
ҳаввоз						
йэ, э	и, й	ی	ی	ی	ی	32

Араб-форс алифбосидаги ҳарфлар ёзувда ўзидан сўнгги ҳарфлар билан қўшилиш-қўшилмаслиги жиҳатидан икки гуруҳга бўлинади:

1) ўзидан олдинги ҳарфга қўшилиб, ўзидан сўнгги ҳарфга қўшилмайдиган ҳарфлар;

2) ўзидан олдинги ва сўнгги ҳарфларга қўшилиб ёзиладиган ҳарфлар.

Ўзидан кейинги ҳарфга қўшилмайдиган ҳарфлар еттитадир. Бу ҳарфлар ёзувда 2 хил шаклда: ёлғиз ҳолда ва сўз бошида бир хил шаклда, сўз ўртасида ва сўз охирида бошқа бир хил шаклда бўладилар. Буни қуйидаги жадвалда аниқ кўришимиз мумкин:

Ҳарфнинг номи	Ҳарф ифода этган товуш	Сўз охирида	Сўз ўртасида	Сўз бошида	Ёлғиз ҳолда	№
алиф	о	ا	ا	ا	ا	1
дол	д	د	د	د	د	2
зол	з	ذ	ذ	ذ	ذ	3
рэ	р	ر	ر	ر	ر	4
зэ	з	ز	ز	ز	ز	5
жэ	ж	ژ	ژ	ژ	ژ	6
вов	в, у	و	و	و	و	7

Юқорида кўрсатилган 7 ҳарфдан бошқа, 25 ҳарф ҳар икки томондаги ҳарфларга қўшилиб ёзилади. Бу ҳарфларнинг кўпчилик қисми шакл жиҳатдан бир-бирига ўхшаш бўлиб, улар фақат ост ва устларига қўйиладиган нуқталарга қараб бир-бирларидан фарқланадилар:

1. ب (б), پ (п), ت (т), ث (с) ҳарфлари шаклан бир хил бўлиб, бир-бирларидан нуқталарнинг сони ва ўрнига қараб фарқланадилар.

2. ج (ж), چ (ч), ح (х), خ (х) ҳарфлари шаклан бир хил бўлиб, нуқталар, уларнинг сони ва ўрнига қараб фарқ этадилар.

3. س (с), ش (ш) ҳарфлари шаклан бир хил бўлиб, бир-биридан устида уч нуқтанинг борлиги ёки йўқлиги билан фарқланади.

4. ص (с), ض (з) ҳарфлари шаклан бир хил бўлиб, бир-биридан устида бир нуқта бор-йўқлиги билан фарқланади.

5. ط (т), ظ (з) ҳарфлари шаклан бир хил бўлиб, бир-биридан устидаги нуқтанинг бор-йўқлиги билан фарқланади.

6. ع (айн), غ (ғ) ҳарфлари шаклан бир хил бўлиб, бир-биридан устидаги нуқта билан фарқланади.

7. ی (к), ی (з) ҳарфлари шаклан бир хил бўлиб, бир-бирларидан устига қўйилган чизиқча билан фарқланадилар.

Форс алфавитидаги 8 та ҳарф форс тилига хос бўлмаган товушни ифода этади. Бу ҳарфлар араб тилидан форс тилига келиб кирган сўзлардагина учрайди. Булар қуйидагилардан иборат:

ث (с), ح (х), ذ (з), ص (с), ض (з), ط (т), ظ (з), ع (айн).

Келтирилган ҳарфлар фақат араб тилида ўзига хос товушларни ифода этиб, бу товушлар форс тили учун ётдир. Шунга кўра, орадан минг йилдан кўп давр ўтган бўлишига қарамай, форслар бу товушларни ўзлаштирадилар, уларни ўз тилларига мос бўлган бошқа товушлар билан алмаштирдилар. Араб алфавитидаги ص ث ҳарфлари ҳам форс тилида с каби, ح ҳарфлари х каби, ذ ز ض ва ظ ҳарфлари з каби, ط ت ҳарфлари т каби талаффуз қилинади. Араб сўзларининг ёзилиши форсчада сақлангани учун, ҳозирги форс алифбосида бир товушни ифодалаш учун ўрни билан бир неча ҳарф ишлатилади:

ث س ص	} c	د ز ض ظ	} z	ح ه	} x	ت ط	} m
-------------	-----	------------------	-----	--------	-----	--------	-----

Юқоридаги келтирилган бир турдаги ундошлар араб тилида турлича талаффуз этилишига ва айрим товуш саналишига қарамай, форс тилида фарқсиз ҳолда бир хил талаффуз этилади.

Ҳаракатлар

Форс алифбосида ундош товушлар ва узун унлиларгина айрим ҳарфлар билан ифодаланадилар. Қисқа унлилар — *a, э, у* ларни ифодалаш учун эса ҳарфларнинг ост ва устларига қўйиладиган ҳаракатлардан фойдаланилади. Одатда, бу белгилар ҳам ёзувда ҳар доим қўйилавермайди, дарслик ва қўлланмаларда, луғатларда, шунингдек форс тилига араб тилидан кирган сўзларни қандай талаффуз этилишини кўрсатиш учун ишлатилади.

Қуйида келтирилган бу белгилар ундошларнинг ост ва устларига қўйилади:

1. — белгиси *забар* деб номланади. Бу белги ҳарф устига қўйилиб, *a* унли товушини билдиради.

دَر	дар — эшик
پَنجره	панжарэ — дераза
پَدَر	пэдар — ота
سَبو	сабу — кўза.

2. — белгиси *зир* дейилади. Бу белги ҳарф остига қўйилиб, *э* унли товушини билдиради.

مَالِك	молэк — молик, эга
گَل	гэл — лой
کِتَاب	кэтоб — китоб
شَرکَت	шэркат — шеркат, қатнашиш.

3. — белгиси *пиш* деб номланади. Бу белги ҳарф устига қўйилиб, *у* унли товушини билдиради.

گُل	гўл — гул
بَزْرگ	бўзўрг — катта, улуг, буюк

كُتُب кўтўб — китоблар

ظُلْم зўлм — зулм

مُلْك мўлк — мулк

4. ۚ белгиси *суқун* дейилади. Бу белги ундош устига қўйилиб, шу ундошдан сўнг унлининг йўқлигини, яъни бўғиннинг ёпиқлигини билдиради:

عَالِم оләм — олим

دَفْتَر дафтар — дафтар

اِظْهَار эзҳор — изҳор

5. ۛ белгиси *ташдид* дейилади. Бу белги ундошлар устига қўйилиб, шу ундошнинг икки мартаба талаффуз этилиши лозимлигини кўрсатади:

حَد ҳадд — чегара

دُر дўрр — дур

مَكَّار маккор — маккор

مُرْتَب мўраттаб — тартибли, тартибга келтирилган

مُرَبَّع мўраббаъ — квадрат, тўрт бурчакли

مُعَلِّم мўалләм — муаллим, ўқитувчи

6. ۞ белгиси кўпинча сўз бошида *о* ни ифодалаш учун алиф устига қўйилади:

أَب об — сув

أَزَاد озад — озад

أَدَم одам — одам

أَدَاب одоб — одоб.

7. ۟ белгиси араб тилидан форс тилига кириб келган равишларни (аслида араб тилида тушум келишигининг белгисидир) ифодалаш учун сўз охиридаги алиф устига қўйилиб, *ан* тарзида ўқилади:

أَوَّل аввалан — биринчидан

شَكْل شаклан — шаклан

مَثَل масалан — масалан

تَقْرِيْباً тағрибан — тахминан.

8. ۠ белгиси *ҳамза* дейилади. Бу белги:

а) **џ** ни ифодалайди ва бўғин ажратиш учун ишлатилади:

تائيس таъсис — таъсис

تاكيد таъкид — таъкид;

б) аниқланмиш унли товуш билан тугаган форс изофий бирикмаларида изофа кўрсаткичи сифатида қўлланади:

خانه من хонэйэ ман — менинг уйим
روزنامه جديد рузномэйэ жадид — янги рўзнома
عائلة ما оилайэ мо — бизнинг оила.

Унлиларнинг ёзилиши

Чўзиқ унли товушлар **ا** (*алиф*), **و** (*во*), **ى** (*ёй*) ҳарфлари орқали ифодаланади. Қисқа унлилар эса, сўз бошида (*алиф*)-нинг уст ва остига тегишли ҳаракатлар (диакритик белгилар) қўйиш орқали ифодаланади:

اسب асб — от

اميد ўмид — умид, орзу

اسم эсм — исм

ابتدا эбтэдо — ибтидо, бошланиш

اسرار асрор — сирлар

ازبکستان Ўзбакэстон — Ўзбекистон.

и, у узун унли товушлари сўз бошида шу ҳарфларнинг олдига **ا** (*алиф*) келтирилиши орқали ифодаланади, яъни

и ни, **у** ни ифодалайди:

این ин — бу, шу

اینجا инжо — шу ерда, бу ерда

اینچنین инчўнин — шундай, худди шундай

اولوس улус — халқ, омма

او у — у (кишилик олмоши)

اوت ут — август.

Сўз ўртасида ва сўз охирида **ا** (*алиф*) устига — мадд белгиси қўйилмаса ҳам, узун унли вазифасини ўтайверади:

برادر	бэродар — биродар, ака-ука
دانا	доно — доно, билимдон
اواز	овоз — овоз
ظالم	золэм — золим.

و (вов) ҳарфи сўз ўртасида у узун унлисини билдиради.

دود	дуд — тутун
رود	руд — дарё
سرود	сўруд — куй, ашула.

ى ёй ҳарфи сўз ўртасида ва сўз охирида и чўзиқ унли товушини билдиради.

دير	дир — кеч
ديروز	дируз — кеча
ديگر	дигар — бошқа
ديک	диг — қозон
بينى	бини — бурун.

Араб тилидан форс тилига кириб келган баъзи сўзларда сўз охирида гарчи **ى** — **и** ёзилган бўлса ҳам, **о** тарзида ўқилади:

معنى	маъно — маъно
فتوى	фатво — фатво
معمی	муаммо — муаммо
موسى	Мусо — Мусо.

Шунингдек, сўз бошида келадиган **خو** (хво) бирикмаси **хо** (хви) **хи** тарзида ўқилади:

خواب	хоб — уйқу
خوابیدن	хобидан — ухламоқ
خواستن	хостан — хоҳламоқ
خوارزم	Хоразм — Хоразм
خویش	хиш — ўз, ўзига тегишли
خويشتن بين	хиштан бин — эгоист, худбин.

Форс алифбосидаги ҳар бир ҳарфнинг
график хусусиятлари

1. **ا** (алиф) ҳарфи ишлатилиш ўрнига қараб икки хил шаклда бўлади: (|)

آباد	обод — обод
ابريشم	абришўм — ипак
ابلاغ	эблог — етказиш
دانا	доно — доно.

2. **ب** ҳарфи 4 хил шаклда бўлади: ب ب ب ب

باغ	боғ — боғ
باران	борон — ёмғир
زبان	забон — тил
سبب	сабаб — сабаб
لب	лаб — лаб
شب	шаб — тун, кечаси.

3. **ت** ҳарфи 4 хил шаклда бўлади: ت ت ت ت

تو	ту — сен
آتش	оташ — олов
کتاب	кэтоб — китоб
دست	даст — қўл.

4. **پ** ҳарфи 4 хил шаклда бўлади: پ پ پ پ

پا	по — оёқ
پسار	пэсар — ўғил
سپردن	сэпўрдан — топширмақ
سپاه	сэпоҳ — аскар, армия, қўшин
اسپ	асп — (اسب) асб) — от.

5. **ث** ҳарфи 4 хил шаклда бўлади: ث ث ث ث

ثبت	сабт — рўйхатга олиш, регистрация
ثروت	сарват — бойлик

نشر	наср — наср, проза, сочма
مثل	мәсл — мисли
عثمان	Усмон — Усмон
بحث	бахс — баҳс, мунозара
میراث	мирос — мерос.

6. ج ڄ چا چھ ج 4 шакли бор:

جنگ	жанг — жанг, уруш
جارختی	жорахти — гардероб, кийим шкафи
جالب	жолэб — жалб қилувчи, қизиқ, тортувчи
پنجره	панжарэ — дераза
کجا	кўжо — қаерда?, қаерга?
گنج	ганж — ганж, хазина
رنج	ранж — ранж, алам.

7. چ چھ چا چھ ج 4 шакли бор:

چاپ	чоп — нашр
چابک	чобўк — чаққон, енгил
ھمچنان	хамчэнон — худди шундай, шундай
ھمچشم	хамчашм — рақиб
ھیچ	ҳич — ҳеч
ھیچ کدام	ҳич кўдом — ҳеч ким.

8. ح ڄ چا چھ ج 4 хил шаклда бўлади:

حال	ҳол — ҳол
حامی	ҳоми — ҳомий, ҳимоячи
محل	маҳалл — жой
محو	маҳв — йўқотиш, тугатиш, қириш
صلح	сўлҳ — тинчлик.

9. خ ڄ چا چھ ج 4 хил шаклда бўлади:

خار	хор — тикан
خارجی	хорэжи — чет эллик, чет элга тегишли

مخبّر	мўхбәр — мухбир
مختلف	мўхталәф — ҳар хил
تلخ	талх — аччиқ
ميخ	мих — мих
سرخ	сўрх — қизил.

10. د ɔ ҳарфининг 2 хил шакли бор: د د

دل	дәл — қалб, юрак, дил
دانش	донәш — билим
دانشجو	донәшжу — студент, талаба
دانشمند	донәшманд — донишманд, билимли
بلند	бўланд — баланд, юқори.

11. ذ ʒ ҳарфи 2 хил шаклда бўлади: ذ ذ

Бу ҳарф фақат форс тилига араб тилидан кириб келган сўзлардагина учрайди:

ذكر	зәкр — зикр
ذلت	зәллат — пасткашлик
لاذئذ	лазиз — лазиз, лаззатли
ذمه	зәмма — зимма, мажбурият.

12. ر r ҳарфининг 2 шакли бор: ر ر

راه	роҳ — йўл
بار	бор — юк, мева
رفتن	рафтан — бормоқ, кетмоқ
راز	роз — сир
ديروز	дируз — кеча
دير	дир — кеч
دور	дур — узоқ.

13. ز z ҳарфи 2 хил шаклда бўлади: ز ز

زبان	забон — тил
------	-------------

باز	боз — яна
بازی	бози — ўйин
دراز	дэроз — узун
دزد	дўзд — ўғри
بز	бўз — эчки.

14. ژ ж ҳарфи 2 хил шаклда бўлади: ژ ژ

ژاندارم	жондарм — жандарм
ژانویه	жонвйэ — январь
مژگان	мўжгон — киприк
اژدر	аждар — аждар.

15. س с ҳарфи 4 хил шаклда бўлади: س س س س

سيو	сабу — кўза
سرخ	сўрх — қизил
سفيد	сафид — оқ
مسدس	мўсаддас — мусаддас, олтилик
مسرور	масрур — хурсанд, шод, қувонч
درس	дарс — дарс, сабоқ
كس	кас — киши.

16. ش ш ҳарфи 4 хил шаклда бўлади: ش ش ش ش

شاه	шоҳ — шоҳ
شهر	шаҳр — шаҳар
شهرت	шўҳрат — шуҳрат
مشروطه	машрутэ — конституция, асосий қонун
شمشير	шамшир — қилич
شش	шэш — олти
خویش	хиш — қариндош-уруғ, ўз.

17. ص с ҳарфи араб тилига хос бўлган товушни ифода этиб, кўпинча араб тилидан кириб келган сўзларда ишлатилади. Бу ҳарфнинг 4 шакли бордир: ص ص ص ص

صابر	собэр — Собир, сабрли, сабр қилувчи, тоқатли
صبح	сўбҳ — эрта, тонг
مصرع	мэсраъ — мисра, шеърнинг бир йўли
مصدر	масдар — масдар, феълнинг ноаниқ шакли
شخص	шахс — шахс, киши.

18. **ض** ҳарфи араб тилига хос бўлган товушни ифода этиб, кўпинча, араб тилидан кириб келган сўзларда ишлатилади. Бу ҳарфнинг 4 шакли бор: **ض ض ض ض**

ضد	зэдд — зид, қарама-қарши
ضرورتاً	заруратан — заруратдан
ضمير	замир — олмош (грамм.)
مريض	мариз — касал, бемор
مضمون	мазмун — мазмун, мундарижа
قرض	ғарз — қарз
قاضى	ғози — қози.

19. **ط** *t* ҳарфи араб тилига хос бўлган товушни ифода этиб, форс тилида асосан араб тилидан кириб келган сўзларда учрайди. Бу ҳарфнинг 4 шакли бордир: **ط ط ط ط**

طالب	толэб — талаб қилувчи, изловчи
طوطى	тути — тўти
اطاق	ўтоғ — уй, хона
لطف	лўтф — лутф, яхшилик
نطق	нўтғ — нутқ
بسيط	басит — оддий, содда
غلط	ғалат — хато.

20. **ظ** *z* ҳарфи араб тилига хос бўлган товушни ифода этади. Бу ҳарф ҳам арабча сўзларда ишлатилади. Бу ҳарфнинг 4 шакли бор: **ظ ظ ظ ظ**

ظالم	золэм — золим, зулм қилувчи
ظلم	зўлм — зулм, эзиш

ظاهراً	зоҳэран — кўринишда, ташқи тамони, менингча
وظيفة	вазифэ — вазифа
مظلوم	мазлум — мазлум, эзилган
لفظ	лафз — лафз, сўз, ибора
حافظ	ҳофэз — сақловчи
حافظه	ҳофэзэ — хотира

21. ع айн ҳарфи араб тили учун хос бўлган портловчи чучур бўғиз товушидир. ع кучли тутуқ билан айтилади. Бу ҳарф форс тилига араб тилидан кириб келган сўзларда ишлатилади. Бу ҳарфнинг 4 шакли бордир: ع ع ع ع

علم	элм — илм
عادل	одэл — одил, адолатли
عافيت	офийат — соғлиқ, саломатлик
عاق	оғ — итоатсиз, исёнкор
معاش	маош — тирикчилик
معالجه	мўолаже — даво, даволаш
دفع	дафъ — даф, қайтариш
ممنوع	мамнуъ — тақиқлаш.

22. غ ҳарфининг 4 шакли бор: غ غ غ غ

غالب	ғолэб — ғолиб
غذا	ғазо — овқат
غذاخوری	ғазохўри — овқатланиш
مشغول	машғул — машғул, шуғулланиш
مغلوب	мағлуб — мағлуб, енгилган
دریغ	дариг — ачиниш, афсусланиш
تیغ	тиғ — тиг.

23. ف ҳарфининг 4 шакли бор: ف ف ف ف

فارسی	форси — форсча
فربه	фарбэҳ — семиз
فرخ	фаррўх — чиройли, бахтли

نفس	нафас — нафас, дам
نفیس	нафис — нафис, нозик, гўзал
کیف	киф — портфель
شرف	шараф — шараф.

24. ق ق қ ҳарфининг 4 хил шакли бор: ق ق ق ق

قلم	ғалам — қалам
قاتل	қотэл — қотил
نقش	нағш — наққош
نقاش	нағгош — наққош
خلق	халғ — халқ, омма
خلقت	хэлғат — яратиш, вужудга келтириш
دقیقه	дағиғэ — дақиқа, минут
دقیق	дағиғ — нозик.

25. ك ك к ҳарфининг 4 хил шакли бор: ك ك ك ك

کتاب	кэтоб — китоб
مکتوب	мактуб — мактуб, хат
مکر	макр — макр, алдаш
کبک	кабк — каклик
سبک	сабўк — енгил.

26. گ گ г ҳарфининг 4 шакли бордир: گ گ گ گ

گارد	гөрд — гвардия
گام	гом — қадам
جگر	жэгар — жигар, бағир
گوساله	гусолэ — бузоқ
انگور	ангур — узум
رنگ	ранг — ранг, тус
جنگ	жанг — жанг, уруш
برگ	барг — барг, япроқ.

27. ل ل л ҳарфининг 4 шакли бордир: ل ل ل ل

بىك	йэк — бир
ياقوت	йоғут — ёқут, қимматли тош
ياقتىن	йофтан — топмоқ
سياست	сийосат — сиёсат
سياه	сийоҳ — қора;

в) *эй* дифтонг товушини ифода этади:

ايوان	эйвон — айвон
سيل	сэйл — сел, сув тошқини.

Абжад ҳисоби

Араб алифбоси 28 ҳарфдан иборатдир. Бу ҳарфлар маънодан холи бўлган, яъни ҳеч қандай маъноси бўлмаган қуйидаги 8 сўзга жамланган бўлиб, ҳар бир ҳарф сон қийматига ҳам эгадир:

كلمن	حطى	هوز	ابجد
каламан	хутти	ҳавваз	абжад
ضظغ	ثخذ	قرشت	سعفس
зазағ	саххаз	қарашат	саъуфас

Ҳарфларнинг сон қиймати қуйидагича:

ا алиф — 1	ى ё — 10	ق қоф — 100
ب бе — 2	ك коф — 20	ر ре — 200
ج жим — 3	ل лом — 30	ش шин — 300
د дол — 4	م мим — 40	ت те — 400
ه ҳойё ҳавваз — 5	ن нун — 50	ث се — 500
و вов — 6	س син — 60	خ хе — 600
ز зе — 7	ع айн — 70	ذ зол — 700
ح хойе хутти — 8	ف фе — 80	ض зод — 800
ط то — 9	ص сод — 90	ظ зо — 900
		غ ғайн — 1000

Эроний ва туркий халқлар араб алифбосини қабул қилган вақтларида унга ўз тиллари учун хос бўлган товушларни акс эттириш учун پ пэ — п, چ чэ — ч, ژ жэ — ж, گ гоф — г ҳарфларини ҳам илова қилдилар. Қўшимча суратда қабул қилинган бу тўрт ҳарф араб алифбосидаги ب бэ—б, ج жим—ж, ز зе — з, ك коф — к ҳарфларига қўшимча нуқта ва белгилар қўйиш орқали қабул қилингандир. Шунинг учун мазкур ҳарфларнинг сон қиймати кўрсатилган араб ҳарфлари сон қийматига тенг бўлади. Яъни: پ — 2, چ — 3, ژ — 7, گ — 20 га тенгдир.

Форс-тожик ва ўзбек классик адабиётида ҳарфларнинг сон қийматларидан фойдаланиб, муҳим тарихий воқеалар, машҳур кишиларнинг таваллуд ёки вафоти саналарини ҳарфлар воситасида баён қилиш анъана бўлган. Бундай ҳарфлар йиғиндиси бир мисра, бир неча сўз ва баъзан бир сўзнинг ўзидангина иборат бўлиб, шунинг ўзи маълум санани билдирган. Бундай ҳисоб усулини юқорида келтирилган саккиз сўзнинг биринчиси номи билан абжад ҳисоби дейилади. Шунинг билан бирга бундай ҳисоб бўлиб ўтган воқеанинг вақтини англагани учун «тарих» ҳам дейилади («тарих» сўзи арабча бўлиб, бўлиб ўтган, содир бўлган деган маънони билдиради).

Абжад ҳисоби билан ёзилган «тарих»ларга бир неча мисоллар келтирамиз.

Форс-тожик адабиёти классикларидан ўз маснавийлари билан машҳур бўлган Жалолоддин Румийнинг таваллуд йили қуйидаги тарихда ёзилган:

سال مولود آن خدا آگاه
شد رقم «آفتاب عالیجاه».

Мазмуни: У худобохабарнинг таваллуд йили «офтоби олижоҳ» деб ёзилди.

Мазкур байт охирида келтирилган «офтоби олижоҳ» бирикмасидаги ҳарфларнинг сон қийматларини жамласак, 604 рақами ҳосил бўлиб, бу ҳижрий сана ҳисобида Жалолоддин Румийнинг таваллуд топган йилдир.

Машҳур тарихчи Хондамир ўзининг «Макоримул—ахлоқ» асарида Алишер Навоий вафот этганда, Ҳиротнинг шоирлари унинг вафотига бағишлаб марсиялар, тарихлар ёзганлиги ҳақида хабар беради, бир неча тарихларни келтиради.

Навоийнинг тенгқурларидан табиб мавлоно Дарвишали мазкур санага атаб қуйидаги назми айтган экан:

در ماتم آن قدوه ارباب وسول
ابنای زمان شاه و گدا کشته ملول.
هجرت برسول کرد آن سید قوم
تاریخ وفات اوست هجرت برسول.

Мазмуни: У ҳаққа етишганлар пешвоси мотамида шоҳдан гадогача — барча замон аҳли хафаланди. У қавм сардори пайғамбар ёнига ҳижрат қилди. (Шунинг учун ҳам) унинг вафоти тарихи «Ҳижрат ба расул»дир.

Мазкур бирикмадаги ҳарфларнинг сон қийматларини жамласак, 906 ҳосил бўлади. Бу ҳижрий йил ҳисобида Алишер Навоий вафот этган йилдир.

Юқорида келтирилган абжад ҳисобидаги тарихлар ҳижрий сана ҳосил бўлишига мосланиб ёзилгандир. Ҳижрий сўзи араб-

ча бўлиб, кўчиш демакдир. Бу сана Муҳаммад пайғамбарнинг Маккадан Мадинага кўчган йилидан бошлангани учун ҳижрий йили деб номланади. Ҳижрий йили милодий йилнинг 622 йилидан бошланган.

Милод сўзи арабча бўлиб, туғилиш деган маънони билдиради. Милодий йил Исо пайғамбарнинг туғилган йилидан бошлангани учун шундай ном билан аталади.

Ҳижрий йилни милодий йилга айлантириш учун уни 33 га бўлинади, ҳосилани ҳижрий йилдан айириб, ортиб қолган сонга 622 сони қўшилади.

Масалан, юқорида айтилган тартибда 1385 ҳижрий йилини милодийга айлантириб кўрайлик:

$$1385 : 33 = 41 \quad (\text{қолдиқ } 32 \text{ ҳисобга олинмайди})$$

$$1385 - 41 = 1344$$

$$1344 + 622 = 1966$$

Демак, ҳижрийнинг 1385 йили милодийнинг 1966 йилига тўғри келар экан.

درس اول

Икки таркибли от кесимли гап

Форс тилида гапнинг энг содда тури икки таркибли от кесимли гапдир. Бундай гаплар икки қисмдан — эга ва кесимдан иборат бўлади. От кесим от, сифат, равиш, сон, олмошлар билан ифодаланиб, ўзидан сўнг *است* **аст** боғламасини олиб келади. Боғлама кесимни шакллантиради. *است* боғламаси ўзбек тилидаги кесимлик қўшимчаси **-дир** га тўғри келади. Боғлама бирикманинг гап бўлганлигини ойдинлаштиради.

Форс тилида боғлама от кесимларни шакллантирувчи белги бўлганлиги учун, гапда тушиб қолиши мумкин эмас, акс ҳолда гап аниқловчили сўз бирикмасига айланиб қолади:

این کتاب است ин кэтоб аст — Бу китобдир.

این میز است ин миз аст — Бу столдир.

Ўзбек тилида кесимлик қўшимчаси **-дир** тушириб қолдирилиши мумкин, бу ҳолда кесимлик пауза билан ифодаланади. Қиёс қилинг:

Бу китобдир.   *Бу—китоб.*

От кесимли гапларда сўз тартиби қуйидагича бўлади: биринчи ўринда эга, иккинчи ўринда кесим, гап охирида — учинчи ўринда боғлама келади.

3	2	1
است	کتاب	این

Талаффузда бундай гаплар пауза билан икки қисмга ажратилади; биринчи қисмга эга, иккинчи қисмга кесим киради.

است боғламаси олдидаги сўз билан биргаликда, ундан ажратилмай талаффуз этилади ва урғу олмайди, урғу эгага ёки кесимнинг от қисмига тушади:

این دیوار است ин дивор аст — Бу девордир.

این میز است ин миз аст — Бу столдир.

است نист аст боғламасининг бўлишсиз шакли *нист* дир.

این کتاب نیست ин кэтоб нист — Бу китоб эмас.

آن در نیست он дар нист — У эшик эмас.

Эслатма: *Нист* мустақил сўз сифатида *йўқ* маъносида ҳам ишлатилади.

است боғламасининг ёзилиши

است боғламаси *о*, *у*, *и* унлилари билан тугаган сўзлардан сўнг келганда, ўзидан олдинги сўзга қўшилиб ҳам, ажратиб ҳам ёзилиши мумкин. Боғлама ўзидан олдинги сўзга қўшилиб ёзилган пайтда боғламадаги ¹ (алиф) тушиб қолади:

а) این صندلی است } ин сандалист — Бу стулдир.
این صندلیست }

این پا است } ин пост — Бу оёқдир.
این پاست }

این دانشجو است } ин донэшжуст — Бу талабадир.
این دانشجوست }

б) است боғламаси چه че — нима? کی ки — ким? сўроқ олмошларига қўшилганда چیست ва کیست шаклида ёзилади:

چه + است = چیست чист — нимадир?

کی + است = کیست кист — кимдир?

в) است боғламаси ундош билан тугаган сўзлардан сўнг келганда ҳам қўшилиб ёзилиши мумкин:

این دیوار است — ин дивораст — Бу девордир.

این کتاب است — ин кэтобаст — Бу китобдир.

کلاس

این کلاس است. این میز است. آن صندلی است.
بزرگ است. صندلی بزرگ نیست. صندلی کوچک است. آ

است . در بلند است . این خشك كن است . آن گچ است . آن
پنجره است . پنجره زیباست . کلاس روشن است .

КЭЛОС

Ин кэлос аст. Ин миз аст. Он сандали аст. Миз бӯзӯрг аст.
Сандали бӯзӯрг нист. Сандали кӯчак аст. Он дар аст. Дар
бӯланд аст. Ин хӯшккӯн аст. Он гач аст. Он панжарэ аст.
Панжарэ зибост. Кэлос рӯвшан аст.

Луғат

کلاس	кэлос — класс, синф	خوشک کن	хӯшккӯн — босма (сиёҳ шимадиган қоғоз)
میز	миз — стол	گچ	гач — бӯр
سندلی	сандали — стул	پنجره	панжарэ — дераза
بزرگ	бӯзӯрг — катта	زیبا	зибо — чиройли, гӯзал
کوچک	кӯчек — кичик	روشن	рӯвшан — равшан, ёруғ
در	дар — эшик		
بلند	бӯланд — баланд		

В а з и ф а . Қуйидаги гапларни аввал транскрипция билан ёзинг, сўнг
ўзбек тилига таржима қилинг:

این دانشجو است . دانشجو خوب است . آن کیف است . کیف
بزرگ است . این چیست ؟ این مداد است .

درس دوم

Сўроқ гаплар

Сўроқ гап қуйидаги воситалар ёрдами билан тузилади:

1. Форс тилида сўроқ гап ўзбек тилидаги каби дарак ва ундов гаплардан оҳангнинг тури билан фарқланади. Агар дарак гапларда оҳанг гап бошида кўтарилиб, гап охирида пасайса, сўроқ гапларда, аксинча, гап бошида оҳанг паст бўлиб, гап охирида кўтарилади:

این کتاب است? ин кэтоб аст? — Бу китобми?
این دفتر نیست? ин дафтар нист? — Бу дафтар эмасми?

2. Сўроқ гап сўроқ маъносини англатадиган мустақил сўроқ сўзлар (کی ки — ким? چه чэ — нима?, کدام кўдом — қайси?, کجا кўжо — қаерда?, қаерга?, چطور чэтўвр — қандай?, چگونه чэгунэ — қандай? каби) ёрдами билан тузилади:

این چیست? ин чист? — Бу нима?
آن کیست? он кист? — У ким?
کتاب چطور است? кэтоб чэтўвраст? — Қитоб қандай?
دفتر کجا است? дафтар кўжост? — Дафтар қаерда?
دفتر چگونه است? дафтар чэгунэ аст? — Дафтар қандай?

3. Сўроқ гаплар сўроқни билдирадиган белгилар — сўроқ юкламалари آیا ойо, مگر магар ёрдамида, айна бир вақтда оҳанг воситасида юзага келади.

مگر юкламаси сўроқ гапда баён қилинган фикрга нисбатан шубҳа, ишончсизлик маъносини беради:

آیا این مداد است? ойо ин мэдод аст? — Бу қаламми?
آیا آن در است? ойо он дар аст? — У эшикми?
آیا این کتاب نیست? ойо ин кэтоб нист? — Бу китоб эмасми?
مگر این میز است? магар ин мизаст? — Бу столми?
(Наҳотки бу стол бўлса?)
مگر آن دفتر است? магар он дафтар аст? — У дафтарми?
(Наҳотки у дафтар бўлса?)

ма кичик пауза билан ажратиб талаффуз этилади. Бундай сўроқ гапларнинг жавоби одатда **بلى** бали, **ورى** ори—ҳа ёки **ناخېر** нахэйр—йўқ сўзидан иборат дарак гап бўлиб, унинг сўнгидан яна тўлиқ жавоб бўлувчи гап келтирилади. Бу гап тасдиқ ёки инкор билдирувчи сўзлар англатган маънони тўлдиради, тасдиқлайди ёки инкор қилади. Инкор маъно англатувчи гап охирида **نیست** нист (эмас) сўзи келади:

آيا اين كيف است؟	ойо ин киф аст? — Бу портфелми?
بلى اين كيف است	} — Ҳа, бу портфелдир.
ورى اين كيف است	
آيا اين دفتر است؟	бйо ин дафтар аст? — Бу дафтарми?
ناخېر اين دفتر نیست.	нахэйр ин дафтар нист — Йўқ, бу дафтар эмас.

В а з и ф а. Қуйидаги гапларни ўқинг ва ўзбек тилига таржима қилинг.

این چیست؟ این دیوار است . آن چیست؟ آن در است . آیا این کتاب است ؟ بلى این کتاب است . این میز است . مگر آن دفتر است؟ آن میز است . این کیست؟ این کارگر است . آیا آن کس دانشیار است؟ بلى آن کس دانشیار است . كيف چگونه است؟ كيف خوب است . آیا این كيف نو است؟ ناخېر این كيف نو نیست ، این كيف كهنه است .

Луғат

كس	кас — киши	نو	нўв — янги
كارگر	коргар — ишчи	كهنه	кўҳнэ — эски
خوب	хуб — яхши	دانشيار	донэшийор — ўқитувчи.

پيغام

درس سوم

است боғламасининг тусланиши

От кесим таркибига кирадиган *است* боғламаси тусланади, яъни эганинг қайси шахс ва сонда бўлишига кўра шахс ва сонда ўзгаради. Унинг тусланиши қуйидагича:

Бўлишли

Шахс	مفرد <i>мўфрад</i> — бирлик	جمع <i>жамъ</i> — кўплик
I	ام — <i>ам</i>	ایم — <i>им</i>
II	ای — <i>и</i>	اید — <i>ид</i>
III	است — <i>аст</i>	اند — <i>анд</i>

Бўлишсиз

Шахс	مفرد <i>мўфрад</i> — бирлик	جمع <i>жамъ</i> — кўплик
I	نیستم — <i>нистам</i>	نیستیم — <i>нистим</i>
II	نیستی — <i>нисти</i>	نیستید — <i>нистид</i>
III	نیست — <i>нист</i>	نیستند — <i>нистанд</i>

Масалан:

Бирлик

- I. من شاعرم *ман шоэрам* — Мен шоирман.
 II. تو شاعری *тў шоэри* — Сен шоирсан.
 III. او شاعر است *у шоэр аст* — У шоирдир.

Кўплик

- I. ما شاعریم *мо шоэрим* — Биз шоирмиз.
 II. شما شاعرید *шўмо шоэрид* — Сиз шоирсиз.
 III. ایشان (آنها) شاعرند *ишон (онҳо) шоэранд* — Улар шоирдирлар.

Инокор маъноли гапларда боғламанинг қисқа шакли *нист* сўзига қўшилади:

Бирлик

من شاعر نیستم   ман шоэр нистам — Мен шоир эмасман.
تو شاعر نیستی   тў шоэр нисти — Сен шоир эмассан.
او شاعر نیست   у шоэр нист — У шоир эмас.

Қўплик

ما شاعر نیستیم   мо шоэр нистим — Биз шоир эмасмиз.
شما شاعر نیستیڭ   шўмо шоэр нистид — Сиз шоир эмассиз.
آنها شاعر نیستند   онҳо шоэр нистанд — Улар шоир эмасдирлар.

В а з и ф а. Қуйидаги гапларни ўқинг ва ўзбек тилига таржима қилинг:

من کارگرم . او هم کارگر است . آیا شما کارگرید ؟
نخیر من کارگر نیستم . من دانشیارم . آیا تو پزشکی ؟ بلی من
پزشکم . آنها پزشک نیستند . آنها نقاشند . شما کیستید ؟ من دانش-
یارم نقاش نیستم . این چیست ؟ این روزنامه است ، آیا آن روزنامه
است ؟ نخیر آن روزنامه نیست مجله است .

Луғат

پزشک   пэзэшк — врач
کارگر   коргар — ишчи
نقاش   нағғош — наққош, рассом
روزنامه   рузномэ — газета, рўзнома
مجله   мажаллә — журнал

Боғлама ўзига мустақил урғу олмайди ва ўзидан олдинги сўзга қўшиб талаффуз этилади.

Боғламанинг I ва II шахс шакллари о унлиси билан тугаган сўзларга қўшилганда, сўз охиридаги унли билан боғлама бошидаги а унлиси орасига ўрта тил ундоши й орттирилади. Агар сўз э билан тугаса, й орттирилмайди. Масалан:

Бирлик

من دانایم   ман донойам — Мен дономан.
تو دانایی   тў донойи — Сен доносан.
او داناست   у доност — У донодир.

Қўплик

ما دونائيم   мо донойим — Биз доноимиз.
 شما دونائيد   шўмо донойид — Сиз доносиз.
 آنها دونائيد   онҳо донойанд — Улар донодирлар.

Бирлик

من نويسندهام   ман нависандэам — Мен ёзувчиман.
 تو نويسنده   тў нависандэи — Сен ёзувчисан.
 او نويسنده است   у нависандэ аст — У ёзувчидир.

Қўплик

ما نويسندهايم   мо нависандэим — Биз ёзувчимиз.
 شما نويسندهايد   шўмо нависандэид — Сиз ёзувчисиз.
 آنها نويسندهاند   онҳо нависандэанд — Улар ёзувчидирлар.

Боғламанинг тўлиқ шакли *هست* ҳаст сўзи ҳақида

Боғламанинг тўлиқ шакли ҳисобланган *هست* сўзи форс тилида *бор*, *мавжуд* деган маъноларни билдиради. Бироқ бу сўз боғлама вазифасида ҳам келади. Бунда учинчи шахснинг бирлигидан бошқа ҳамма ўринларда унинг охирига *ҳаст*нинг тусланган шакллари қўшилади:

Бирлик

من کارگر هستم   ман коргар ҳастам — Мен ишчидирман.
 تو کارگر هستی   тў коргар ҳасти — Сен ишчидирсан.
 او کارگر است   у коргар аст — У ишчидир.

Қўплик

ما کارگر هستيم   мо коргар ҳастим — Биз ишчидирмиз.
 شما کارگر هستيد   шўмо коргар ҳастид — Сиз ишчидирсиз.
 آنها کارگر هستند   онҳо коргар ҳастанд — Улар ишчидирлар.

В а з и ф а. Қўйидаги гапларни дафтарингизга кўчириб ёзинг ва ўзбек тилига таржима қилинг:

این چیست؟ این مرکب است. صندلی کجاست؟ صندلی اینجا نیست. صندلی آنجاست. اینجا میز هست. تو کیستی؟ من دانشجوییم. شما دانشجو نیستید آیا آن کس مهندس است؟ بلی آن مهندس است. مگر آنها شاعر هستند؟ نخیر آنها شاعر نیستند آنها نویسنده هستند. این کلاس است. کلاس بزرگ و روشن است. دیوار بلند و سفید است. آیا شما کارگر هستید؟ نخیر ما کارگر نیستیم. ما دهقان هستیم.

Луғат

مرکب	мўраккаб — сиёҳ
مهندس	мўҳандес — инженер, муҳандис
نویسنده	нависандэ — ёзувчи
سفید	сафид — оқ
دهقان	деҳқон — деҳқон

درس چهارم

— замоэрэ шахси ضمائر شخصی

Кишилик олмошлари

Форс тилида кишилик олмошлари қуйидагилардан иборат:

Шахслар	Бирлик مفرد	Кўплик جمع
I	من ман — мен تو тў — сен	ما мо — биз شما шўмо — сиз
II	او у	ایشان ишон
III	وی вэй } — у	آنها онҳо } — улар

Ҳозирги замон форс жонли тилида **ما мо** — биз, **شما шўмо** — сиз олмошлари кўпликни ифодаласа ҳам, яна кўплик қўшимчасини олиб, **ماها моҳо** — бизлар, **شماها шўмоҳо** — сизлар шаклида ҳам қўлланади. Шунингдек, **شما шўмо** — сиз олмошининг (ўзбек тилидаги сингари) бирликда ҳурмат маъносини ифодалашни нормал ҳолга айланган. Масалан:

شما کیستید؟ шўмо кистид? — Сиз кимсиз?
من دانشیارم ман донэшийорам — Мен ўқитувчиман.

— замоэрэ мўттасэлэ ضمائر متصله

Эгалик қўшимчалари

Эгалик қўшимчалари отларнинг охирига қўшилиб, нарсанинг қайси шахсга тегишли эканлигини кўрсатади.

Форс тилида эгалик қўшимчалари қуйидагилардир:

Бирлик مفرد

Кўплик جمع

—ам

—эмон

ت -am
ش -аш

تان -этон
شان -эшон

Масалан:

Б и р л и к

كتابم кэтобам — китобим
كتابت кэтобат — китобинг
كتابش кэтобаш — китоби.

К ў п л и к

كتابمان кэтобэмон — китобимиз
كتابتان кэтобэтон — китобингиз
كتابشان кэтобэшон — китоблари.

Б и р л и к

دفترم дафтарам — дафтарим
دفترت дафтарат — дафтаринг
دفترش дафтараш — дафтари.

К ў п л и к

دفترمان дафтарэмон — дафтаримиз
دفترتان дафтарэтон — дафтарингиз
دفترشان дафтарэшон — дафтарлари.

Эгалик қўшимчаларининг ёзилиши

1. Эгалик қўшимчалари ундош билан тугаган отларга қўшилиб ёзилади ва бир сўз каби қўшиб талаффуз қилинади:

كتابم кэтобам — китобим
داستم дастам — қўлим
دفترش дафтараш — дафтари.

2. Агар отлар э унлиси билан тугаган бўлса, у ҳолда бирлик шаклида от билан эгалик қўшимчаси ўртасида | (алиф) ёзилади, кўпликда эса отларнинг охиридаги э устига ҳамза (°) белгиси қўйилади. От билан эгалик қўшимчаси ажратиб талаффуз қилинади:

Бирлик

I.	روزنامه‌ام	рузномэйам	— газетам, рўзномам
II.	روزنامه‌ات	рузномэйат	— газетанг, рўзноманг
III	روزنامه‌اش	рузномэйаш	— газетаси, рўзномаси.

Қўплик

I.	روزنامه‌مان	рузномэйэмон	— газетамиз, рўзномамиз
II.	روزنامه‌تان	рузномэйэтон	— газетангиз, рўзномангиз
III.	روزنامه‌شان	рузномэйэшон	— газеталари, рўзномалари

3. Агар отлар **о, у, и** унлилари билан тугаган бўлса, от билан эгаллик қўшимчаси орасига й ундоши орттирилади ва қўшиб ёзилади. Масалан:

Бирлик

Қўплик

I.	پايم	пойам	— оёғим	پايمان	пойэмон	— оёғимиз
I.	پايت	пойат	— оёғинг	پايتان	пойэтон	— оёғингиз
III.	پايش	пойаш	— оёғи	پايشان	пойэшон	— оёқлари.

Бирлик

Қўплик

II.	رويم	руйам	— юзим	رويماڭ	руйэмон	— юзимиз
II.	رويت	руйат	— юзинг	رويتمان	руйэтон	— юзингиз
III.	رويش	руйаш	— юзи	رويشان	руйэшон	— юзлари.

ضمائر استفهام замоэрэ эстефҳом—Сўроқ олмошлари

Сўроқ олмошлари нарса, сон ёки нарсанинг белгиси ҳақидаги сўроқни билдиради.

Форс тилида сўроқ олмошларидан **كى** **ки** — ким? ўзбек тилидаги каби кишиларга қарата айтилади, **چه** **чэ**—нима? олмоши эса одамдан бошқа нарсалар, ҳодисаларга нисбатан қўлланади.

كى **ки** — ким?, **چه** **чэ**—нима? сўроқ олмошлари кўплик қўшимчасини олиб, **كىها** **киҳо** — кимлар? **چهها** **чэҳо** — нималар? шаклида ҳам ишлатилади. **چند** **чанд** — қанча?, неча? олмоши нарсанинг даража ва миқдорига тегишли сўроқни, **كدام** **қудом** — қайси? олмоши эса нарсалар ичидан ажратиб кўрсатадиган белгига хос сўроқни билдиради:

اینجا چند (تا) کتاب هست؟

инжо чанд (то) кэтоб ҳаст? —

Бу ерда қанча китоб бор?

ساعت چند است؟

соат чанд аст? — соат неча?

کدام کتاب است؟

қўдом кэтоб аст? — қайси китоб?

همچنين ضمائر اشاره — Кўрсатиш олмошлари

Кишилик олмошлари шахс ўрнида қўлланса, кўрсатиш олмошлари ҳам шахс, ҳам нарса ўрнида қўлланаверади. Шунингдек, кишилик олмошлари гапда отлар бажарган грамматик вазифани бажарса, кўрсатиш олмошлари гапда сифатлар ўрнида келиб, аниқловчи вазифасини бажаради.

این ин—бу, шу олмошлари юқорида қайд этиб ўтганимиздек, яқиндаги нарсани кўрсатиш учун, آن он—у олмоши узоқдаги нарсани кўрсатиш учун қўлланилади.

این آن олмошлари аниқланмишдан олдин келиб, у билан изофасиз боғланади:

این مرد

ин мард — бу киши

آن دختر

он дўхтар — у қиз.

چنين چۇنين — шундай, бундай, چنان چۇنون — ундай, ўшандай олмошлари این ва آن олмошларига چون сўзини қўшиш билан ҳосил бўлган. همين ҳамин — худди шу, همچنان ҳамчўنون, همچنين ҳамчўнин — худди шундай, худди ўшандай олмошлари ҳам шу йўл билан ҳосил бўлган.

ضمير نفس — Ғзлик олмоши

Ғзлик олмоши خود хўд — ўз сўзидан иборат бўлиб, эгалик қўшимчаларини олиши ва ҳар учала шахс ўрнида ишлатилиши ҳам мумкин. Ғзлик олмоши эгалик қўшимчаларини олганда қуйидаги шаклларда бўлади:

Бирлик

Қўплик

I

خودم хўдам — ўзим

خودمان хўдэмон — ўзимиз

II

خودت хўдат — ўзинг

خودتان хўдэтон — ўзингиз

III

خودش хўдаш — ўзи

خودشان хўдэшон — ўзлари.

Ҳозирги форс тилида خود хўд олмошига синоним бўлган خویش хиш, خویشان хиштан олмошлари ҳам қўлланади, лекин бу ол-

мошларнинг маънолари чегараланган бўлиб, асосан қариндош-
руғ, яқин кишилар маъноларида ишлатилади.

1- в а з и ф а. Қуйидаги гапларни дафтарингизга кўчириб ёзинг ва ўзбек тилига таржима қилинг:

آن مرد کلخوزچی است . این دختر دانشیار است . تو نقاش هستی . من نقاش نیستم . شاعرم . پدرم پزشکیار است . رفیقم دانشجو است . شما کیستید؟ ما نویسنده ایم . آنها نویسنده نیستند . برادر بزرگم کارگر است . خواهرم هنوز کوچک است .
اوبه کودکیستان میرود .

Луғат

کلخوزچی	кўлхўзчи — колхозчи, жамоа хўжалиги аъзоси
پزشکیار	пэзэшкйор — фельдшер
خواهر	хоҳар — опа, сингил
برادر بزرگ	бэродарэ бўзўрг — ака
به	бэ — га (жўналиш келишиги қўшимчаси)
کودکیستان	кудакестон — болалар боғчаси
میرود	миравад — боради.

2- в а з и ф а. Қуйидаги форсча сўзларга эгалик қўшимчаларини қўшиб турланг ва дафтарингизга кўчириб ёзинг:

دفتر	дафтар	چشم	чашм	ابرو	абру
کتاب	кэтоб	برادر	бэродар	خانه	хонэ
میز	миз	رو	ру	نامه	номэ

3- в а з и ф а. Қуйидаги гапларни форс тилига таржима қилинг:

Сиз кимсиз? Мен муҳандисман. Ўзингиз кимсиз, талаба эмасмисиз? Йўқ, мен талаба эмасман, ишчиман. У киши ким? У киши менинг акам. У фельдшердир. Бу китобми? Ҳа, бу китобдир. Улар ўқитувчиларми? Йўқ, улар ўқитувчилар эмас, талабалардир. Ўзингиз ёзувчи эмасмисиз? Йўқ, мен ёзувчи эмасман. Мен шоирман. Отангиз нима иш қиладилар? Отам ишчидир. У Тошкент тўқимачилик фабрикасининг ишчисидир. Онам уй ишлари билан шуғулланадилар. Опам муаллимлар олий билимгоҳининг талабасидир. Синглим ва укам ўрта мактабда ўқийдилар.

اضافه эзофаэ—Изофа

Форс тилида аниқланмиш билан аниқловчи ўртасидаги алоқа махсус бирикма — **изофа** йўли билан ифодаланади. Бунда сўз тартиби қуйидагича бўлади: биринчи ўринда аниқланмиш келиб, унинг кейинидан урғу олмаган морфологик кўрсаткич э қўшимчаси қўшилади, ундан кейин аниқловчи келади. Аниқланмиш охирига қўшилган э *изофа* дейилади. **اضافه** **изофа** арабча сўз бўлиб, қўшиш, орттириш деган маънони билдиради. Аниқловчили бирикма бутун бир оҳанг билан талаффуз этилади, яъни аниқланмиш билан аниқловчи ўртасида пауза бўлмайди.

Форс тилида аниқланмиш **مضاف** **мўзоф**, аниқловчи **مضاف اليه** **мўзофўн** элэйҳ деб номланади. **مضاف** **мўзоф** — аниқланмиш, иккинчи сўз **مضاف** **мўзоф** — аниқланмиш, иккинчи сўз **مضاف اليه** **форсий** **мўзофўн** элэйҳ — аниқловчидир. Бу икки сўз биринчисининг охирига қўшилган э қўшимчаси орқали бир-бири билан боғлангандир.

Форс тилида гап ва сўз бирикмаларида сўз тартиби қатъийдир. Изофали бирикмаларда ҳам биринчи ўринда аниқланмишнинг, иккинчи ўринда аниқловчининг келиши қатъий. Бу тартибнинг бузилиши бирикма мазмунининг бузилишига олиб келади.

Ўзбек тилида аниқловчили бирикмаларда сўз тартиби форс тилидаги аниқловчили бирикмалардаги сўз тартибининг тескарисидир. Яъни ўзбек тилида аниқловчи биринчи ўринда, аниқланмиш иккинчи ўринда келади. Қиёс қилинг:

گل سرخ   гўлэ сўрх — қизил гул
 كتاب برادرم   кэтобэ бэродарам — акамнинг китоби.

Ўзбек тилида ҳам аниқловчи ва аниқланмиш тартибини ўзгартсак, аниқловчи ва аниқланмиш муносабати бўлмайди, эга ва кесим муносабати вужудга келади. Масалан:

қизил олма — Олма—қизил.

Изофали бирикма форс тилида энг кўп қўлланадиган аниқловчили бирикмадир. Изофали бирикмада аниқланмишга

фақатгина сифат билан ифодаланган аниқловчигина боғланиб қолмасдан, от билан ифодаланган аниқловчи ҳам боғланиб, эгалик, қарашлилик маъноларини билдиради. Масалан:

کتاب دانشجو кэтобэ донэшжу — талабанинг китоби
کیف دانشیار кифэ донэшйор — ўқитувчининг портфели.

Шунингдек, мансублик маъноларини ифодалашда аниқловчи вазифасида кишилик олмошлари ҳам қўлланиши мумкин:

دست من дастэ ман — менинг қўлим
دفتر تو дафтарэ тў — сенинг дафтаринг.

Изофанинг ёзилиши

Аниқланмиш ундош товуш билан тугаган изофали бирик-маларда изофа белгиси ургусиз э гарчи талаффуз қилинса ҳам, ёзувда махсус ҳарф билан ифода этилмайди. Баъзан изофа ўрнида $\bar{z}$ зир белгиси қўйилади. Масалан:

مملکت ایران мамлакатэ Ирон — Эрон мамлакати
اتحاد جوانان эттэходэ жавонон — ёшлар уюшмаси
کتاب درسی кэтобэ дарси — дарслик (китоб)
زبان فارسی забонэ форси — форс тили.

Агар аниқланмиш *о, у* унлилари билан тугаган бўлса, аниқланмиш билан э изофаси ўртасида *й* ундоши орттирилади ва ёзувда $\bar{y}$ ҳарфи билан ифода этилади. Масалан:

شعراى ايران шўаройэ Ирон — Эрон шоирлари
شورای وزیران шуройэ вазирон — Вазирлар Қенгаши
دانشجوی خوب донэшжуйэ хуб — яхши талаба
روی زیبا руйэ зибо — чиройли юз.

Агар изофа таркибидаги сўзларнинг биринчиси э унлиси билан тугаган бўлса, изофа белгиси э аниқланмиш охиридаги унли э ҳарфи устига ҳамза шаклида қўйилади, талаффузда эса икки унли орасига *й* ундоши орттирилади. Масалан:

خانه ما хонэйэ мо — бизнинг уйимиз
مجله ادبی мажалләйэ адаби — адабий журнал
دانشکده زبان و ادبیات донэшкадэйэ забон ва адабийот — тил ва адабиёт факультети.

Аниқланмиш узун унли *ى* билан тугалланган бўлса ҳам, изофа *ى* ҳарфи устига ҳамза тарихасида қўйилади. Масалан:

ماهىء دريا моҳийэ дарйо — денгиз балиғи.

Изофали бирикма англатган маънолар

1. Изофали бирикмадаги аниқловчи от ва кишилик олмошлари билан ифодаланган бўлса, у ҳолда бирикма аниқланмиш билдирган нарсанинг маълум шахсга хослигини, мансублигини билдиради. Бу форс тилида *اضافة ملكى* *изофэйэ мўлки* дейилади. Масалан:

کتاب پدرم кэтобэ пэдарам — отамнинг китоби
ديوان لاهوتى дивонэ лоҳути — Лоҳутий девони
وطن ما ватанэ мо — бизнинг ватанимиз.

2. Агар аниқланмиш бирор жонсиз нарсанинг номини билдирса, у ҳолда изофали бирикма нарсанинг жинсини, турини билдиради. Бундай изофали бирикма *اضافة بيانى* *изофэйэ баёни* дейилади. Масалан:

ساعت طلا соатэ тэло — олтин соат
راه آهنين роҳэ оҳанин — темир йўл.

Агар аниқланмиш ўрин, пайт маъноларини билдирувчи сўзлар билан ифодаланган бўлса, у ҳолда изофали бирикма ўрин, пайт муносабатларини билдиради. Бу форс тилида *اضافة زمانى و مكانى* *зофэйэ замони ва макони* дейилади:

هنگام صبح ҳангомэ сўбҳ — тонг пайти
بالاى كوه болойэ куҳ — тоғ тепаси.

4. Аниқланмиш билан аниқловчи бирикмаси бир нарсанинг иккинчи бир нарсага ўхшашлигини билдиради. Бундай изофали бирикма *اضافة تشبيهى* *зофэйэ ташбиҳи* дейилади. Масалан:

لب غنچه лабэ ғўнчэ — ғунча лаб
قد سرو ғаддэ сарв — сарв қад.

5. Аниқловчи аслий ёки нисбий сифатлар билан ифодаланса, изофали бирикма нарсанинг қандайлигини билдиради. Бундай

бирикма — ترکیب نسبی وصفی таркибэ нисбийэ васфи дейилади. Масалан:

ديوار بلند	диворэ бўланд — баланд девор
روی زیبا	руйэ зибо — чиройли юз
روزنامه ادبی	рузномэйэ адаби — адабий рўзнома

6. Агар аниқловчи тартиб сон билан ифодаланган бўлса, изофали бирикма тартиб, даража маъноларини билдиради. Бундай изофали бирикма форс тилида ترکیب عددی таркибэ адади дейилади. Масалан:

کلاس چهارم	кэлосэ чаҳорўм — тўртинчи синф
جلد دوم	жэлдэ дўввўм — иккинчи жилд
کورس پنجم	курсэ панжўм — бешинчи курс.

Изофа занжири

Изофали бирикмаларда бир аниқланмишнинг бир неча аниқловчиси бўлиши мумкин, яъни сўз бирикмаси таркибидаги уч ва ундан ортиқ сўз бир-бири билан изофа орқали боғланган бўлади.

Бундай бирикмаларда сўз тартиби қуйидагича бўлади: биринчи ўринда аниқланмиш туради, унинг кейинидан изофа қўшилади, сўнг аниқловчи келади, аниқловчи охирига изофа қўшилади, унинг охиридан иккинчи аниқловчи келади, унга яна изофа қўшилади, ниҳоят унинг кетидан учинчи аниқловчи келади. Бирикманинг энг охиридаги аниқловчига изофа қўшилмайди. Изофали бирикманинг бундай мураккаб тури изофа занжири дейилади. Изофа занжири бир бутун оҳангга эгадир, изофа занжири қанчалик узун бўлмасин, унинг орасида тўхташ (пауза) бўлиши мумкин эмас. Масалан:

کتاب خوب برادر بزرگ من   кэтобэ хубэ бэродарэ
 бўзўргэ ман — акамнинг яхши китоби.
 شوروی عالی جمهوری ازبکستان   Шуройэ олийэ жўмхурийэ
 Ўзбакэстон — Ўзбекистон Республиқасининг Олий Кенгаши.

Изофа занжирида ҳам қатъий сўз тартиби мавжуд. Бу тартибнинг бузилиши сўз бирикмасидаги мазмуннинг ўзгаришига сабаб бўлади.

1- вази фа. Қуйидаги гапларни ўқинг, кўчириб ёзинг ҳамда ўзбек тилига таржима қилинг ва изофали бирикмаларга эътибор беринг:

این کلاس بزرگ و روشن کلاس ما است. میز بزرگ زیبا در کلاس است. صندالی زیبا هم در کلاس است. پنجره کلاس خوب است. من دانشجوی کورس اولم. برادر بزرگ من کارگر است. او کارگر کارخانه بافندگی است. او دانشجوی کورس سوم دانشگاه دولتی مسکو است. علیشیر نوایی شاعر بزرگ است. صدر الدین عینی نویسنده مشهور است. او مؤلف چند کتاب ادبی و علمی است.

Луғат

بافندگی	бофандэги —	тўқимачилик
دانشگاه	донэшгоҳ —	институт, дорулфунун
مؤلف	مؤالләф —	автор, муаллиф
چند	چанд —	бир қанча, бир нечта

2- в а з и ф а. Қуйидаги гапларни ўзбек тилидан форс тилига таржима қилинг:

Бу китоб меникидир. Институтимиз кутубхонасида китоб кўп. Кутубхонада адабий, сиёсий журналлар ҳам бор. Бу катта, чиройли бино бизнинг институтимиздир. Институт аудиториялари катта ва ёруғ. Мен тўртинчи курс талабасиман. Акам Тошкент Давлат дорулфунунининг бешинчи курс талабасидир. Отам тўқимачилик фабрикасининг ишчисидир. Онам жамоа хўжалиги касалхонасининг фельдшеридир.

3- в а з и ф а. Қуйидаги бирикмаларни форс тилига таржима қилинг:

1. Тил ва адабиёт факультети. 2. Техрон шаҳри. 3. Ўзбекистон хотин-қизлари. 4. Йирик ёзувчи. 5. Яхши талаба. 6. Ёруғ ва катта бино. 7. Демократик партия. 8. Партия тарихи. 9. Менинг уйим. 10. Унинг рўзномаси.

Луғат

касалхона —	بیمارستان	биморэстон
фельдшер —	پزشکیار	пэзэшкйор
факультет —	دانشکده	донэшкадэ

درس نهم

Отнинг кўплиги

Форс тилида кўплик отларга **آن-он**, **ها-хо** қўшимчаларини қўшиш билан ҳосил қилинади.

آن-он қўшимчаси кишиларнинг номини билдирувчи сўзларга, **ها-хо** қўшимчаси эса, асосан, одамдан бошқа нарсаларнинг номини билдирувчи сўзларга қўшилади. Масалан:

کارگر	коргар — ишчи	کارگران	коргарон — ишчилар
پادشاه	подшоҳ — подшоҳ	پادشاهان	подшоҳон — подшоҳлар
مردم	мардўм — халқ	مردمان	мардўмон — халқлар
شاعر	шөөр — шоир	شاعران	шөөрон — шоирлар
کتاب	кэтоб — китоб	کتابها	кэтобҳо — китоблар
ماشین	мошин — машина	ماشینها	мошинҳо — машиналар
دریا	дарйо — денгиз	دریاها	дарйоҳо — денгизлар
روز	руз — кун	روزها	рузҳо — кунлар.

Ҳозирги форс тилида **ها** қўшимчаси маълум даражада **آن** қўшимчасини истеъмолдан сиқиб чиқариб, инсонга тегишли сўзлардан ҳам, бошқа жонли, жонсиз нарсаларнинг номларини билдирувчи сўзлардан ҳам кўплик ҳосил қилишда қўлланмоқда. Масалан:

دختر	дўхтар — қиз	دخترها	дўхтарҳо — қизлар
پسر	пэсар — ўғил	پسرها	пэсарҳо — ўғиллар
دفتر	дафтар — дафтар	دفترها	дафтарҳо — дафтарлар.

Агар **آن-он** қўшимчаси қўшиладиган сўз унли билан тугатган бўлса, бу ҳолда баъзи бир фонетик ўзгаришлар юз беради:

1. э билан тугатган сўзлар билан кўплик қўшимчаси орасига 2 товуши орттирилади. Масалан:

نویسنده	нависандэ — ёзувчи	نویسندگان	нависандэгон — ёзувчилар
گوینده	гуйандэ — сўзловчи	گویندگان	гуйандэгон — сўзловчилар
تشنه	ташнэ — ташна	تشنگان	ташнэгон — ташналар.

2. *о, у, и* унлиси билан тугаган сўзларга *آن* -*он* қўшимчаси қўшилганда, сўз билан қўшимча орасига *й* ундоши орттирилади. Масалан:

دانشجو	донэшжу — талаба	دانشجویان	донэшжуйон — талабалар
شهری	шаҳри — шаҳарлик	شهریان	шаҳрийон — шаҳарликлар
دانا	доно — доно	دانایان	донойон — донолар
آقا	оғо — жаноб	آقایان	оғойон — жаноблар

3. Баъзи *у* унлиси билан тугаган сўзларга *آن* қўшимчаси қўшилганда, қўшимча билан сўз орасига *в* ундоши орттирилади. Масалан:

بازو	бозу — қўл	بازوان	бозувон — қўллар
بانو	бону — хоним	بانوان	бонувон — хонимлар.

Форс тилида арабча кўплик шакллари.

Форс тилида кўпликни ҳосил қилувчи *آن* -*он* *ها* -*ҳо* қўшимчаларидан ташқари, бир қанча арабча кўплик қўшимчалари ҳам ишлатилади:

1) *ین* -*ин* қўшимчаси киши, касб номини билдирувчи арабча сўзлардан кўпликни ясайди. Масалан:

منجم	мўнажжэм — астроном	منجمین	мўнажжэмин — астрономлар
حاضر	ҳозэр — ҳозир, тайёр	حاضرین	ҳозэрин — ҳозир бўлганлар.

2. *ون* -*ун* қўшимчаси ҳам касб, ҳунар номларини билдирувчи *и* билан тугаган арабча сўзлардан кўплик ҳосил қилади. Бу ҳолда сўз билан қўшимча орасига *й* ундоши орттирилади. Масалан:

انقلابی	энғэлоби — инқилобчи	انقلابیون	энғэлобийун — инқилобчилар
اعتصابی	эътэсоби — иш ташловчи	اعتصابیون	эътэсобийун — иш ташловчилар.

3. *ات* -*от* қўшимчаси ҳам арабча, ҳам форсча сўзлардан кўплик ҳосил қилади. Масалан:

باغ	боғ — боғ	باغات	боғот — боғлар
احوال	аҳвол — аҳвол	احوالات	аҳволот — аҳволлар
ده	дэҳ — қишлоқ	دهات	деҳат — қишлоқлар.

4. جات *жот* қўшимчаси э унлиси билан тугаган форсча сўзлардан кўплик ҳосил қилади: Масалан:

کارخانه	корхонэ — завод, фабрика
کارخانجات	корхонэжот — заводлар, фабрикалар
نامه	номэ — хат
نامهجات	номэжот — хатлар.

1- в а з и ф а. Қуйидаги сўзларга тегишли кўплик қўшимчаларни қўшиб кўплик ҳосил қилинг:

میز صدلی دانشیار دفتر کتاب معلم دهاتی سازنده آدم دیوار
مادر خانه خوبرو زبان دانشگاه اسپ انگور درخت دختر

Луғат

سازنده	созандэ — созанда, чолғучи, музикант
دهاتی	дэҳоти — қишлоқлик
خوبرو	хубру — гўзал, чиройли
انگور	ангур — узум
اسپ	асп — от

2- в а з и ф а. Қуйидаги гап ва сўз бирикмаларини форс тилига таржима қилинг:

Мақтабимизнинг ўқитувчилари. Дорулфунун талабалари. Қутубхона китоблари. Институт кутубхонаси. Боғимизда қизил гуллар кўп. Бизнинг уйларимиз катта ва ёруғ. Бу китоблар кимники? У рўзнома сизникими? Ҳа, у рўзнома меники.

3- в а з и ф а. Матни ўзбек тилига таржима қилинг.

من دانشجوی سال اول دانشکده پيداگوژی تاشکند هستم.
من هجده سال دارم. خانواده ما از پنج نفر عبارت است. پدرم
دانشیار است. مادرم پزشکيار است. برادر بزرگم دانشجوی سال
سوم دانشگاه دولتی تاشکند است. او بیست سال دارد. خواهر
کوچکم ده سال دارد. او در دبیرستان تحصیل میکند.

عدد اداد — Сон

اعداد اصلي   эъдодэ асли — Саноқ сонлар

Бирликлар

۱	يك	йэк — 1	۶	شش	шэш — 6
۲	دو	дў — 2	۷	هفت	ҳафт — 7
۳	سه	сэ — 3	۸	هشت	ҳашт — 8
۴	چهار	чаҳор — 4	۹	نه	нўҳ — 9
۵	پنج	панж — 5			

Ундан йигирмагача

۱۰	ده	даҳ — 10	۱۵	پانزده	понздаҳ — 15
۱۱	يازده	йоздаҳ — 11	۱۶	شانزده	шонздаҳ — 16
۱۲	دوازده	давоздаҳ — 12	۱۷	هفده	ҳэфдаҳ — 17
۱۳	سیزده	сиздаҳ — 13	۱۸	هجده	ҳэждаҳ — 18
۱۴	چهارده	чаҳордаҳ — 14	۱۹	نوزده	нуждаҳ — 19

Унликлар

۲۰	بیست	бист — 20	۶۰	شصت	шаст — 60
۳۰	سی	си — 30	۷۰	هفتاد	ҳафтод — 70
۴۰	چهل	чэхэл — 40	۸۰	هشتاد	ҳаштод — 80
۵۰	پنجاه	панжоҳ — 50	۹۰	نود	навад — 90

Юзликлар

۱۰۰	صد	сад — 100	۶۰۰	ششصد	шэшсад — 600
۲۰۰	دویست	давист — 200	۷۰۰	هفتصد	ҳафтсад — 700
۳۰۰	سیصد	сэсад — 300	۸۰۰	هشتصد	ҳаштсад — 800
۴۰۰	چهارصد	чаҳорсад — 400	۹۰۰	نهصد	нўҳсад — 900
۵۰۰	پانصد	понсад — 500			

۱۰۰۰	هزار	ҳазор — 1000
۲۰۰۰	دو هزار	дў ҳазор — 2000
۳۰۰۰	سه هزار	сә ҳазор — 3000
۴۰۰۰	چهار هزار	чаҳор ҳазор — 4000
۵۰۰۰	پنج هزار	панж ҳазор — 5000

Бундан юқори сонларга هزار — ҳазор — минг сўзи олдига тегишли бирликдаги сон шу тариқа қўшилиб бораверади.

Йигирмадан юзга қадар бўлган ўнликлар бирликлар билан و ва боғловчиси ёрдамида боғланади.

و ва боғловчиси ўзидан олдинги сонга қўшилиб, ў тарзида талаффуз қилинади, ёзувда эса ажратиб ёзилади. Масалан:

بيست و دو   бистў дў — 22

چهل و پنج   чәҳәлү панж — 45.

فصل های سال و ماهها — ЙИЛ ФАСЛЛАРИ ВА ОЙЛАР

هر سال چهار فصل است. این فصل ها عبارتند از بهار تابستان پائیز و زمستان. سال دوازده ماه است. فروردین اردیبهشت خرداد تیر مرداد شهریور مهر آبان آذر دی بهمن اسفند. فصل بهار ماه های فروردین اردیبهشت خرداد است. فصل تابستان تیر مرداد و شهریور و ماه های مهر آبان و آذر فصل پائیز است و فصل زمستان ماه های دی بهمن و اسفند است. اول ماه فروردین مطابق با بیست و دوم و یا بیست و یکم مارس است. در ایران غیر از ماه های مذکور ایرانی ماه های اروپائی نیز معمول است. نام های ماه های اروپائی چنین است: ژانویه فوریه مارس آوریل مه ژوئن ژوئیه اوت سپتامبر اکتبر نوامبر دسامبر.

Luғat

سال	сол — йил	زمستان	зәмәстон — қиш
معمول	маъмул — амалда, қабул қилинган	ماه	моҳ — ой
تابستان	тобәстон — ёз	اول	аввал — биринчи
پائیز	поиз — куз	مطابق	мўтобәғ — мос, баравар

نام‌های روزهای هفته — ХАФТА КУНЛАРИНИНГ НОМЛАРИ

۱	شنبه	шамбэ — шанба
۲	یکشنبه	йэкшамбэ — якшанба
۳	دوشنبه	дўшамбэ — душанба
۴	سه‌شنبه	сэшамбэ — сешанба
۵	چهارشنبه	чаҳоршамбэ — чоршанба
۶	پنجشنبه	панжшамбэ — пайшанба
۷	جمعه آدینه	жўмъэ } — жума. одинэ }

1- в а з и ф а. Қуйидаги гапларни ўқинг ва ўзбек тилига таржима қилинг.

ماهى پچار هفته است . يك هفته هفت روز است . روز هفتم روز تعطيل است . در ايران روز تعطيل جمعه است . در جمهوری ازبکستان روز تعطيل يکشنبه است . ماهى سى ياسى و يك روز است . ماه فوریه بیست و هشت يابيست و نه روز است . روزى بیست و چهار ساعت است . يك ساعت شصت دقیقه است . يك دقیقه شصت ثانیه است . بیست و چهار ساعت شبانروز است .

Луғат

روز	руз — кун
تعطيل	таътил — дам олиш
دقیقه	дағиғэ — дақиқа
ثانیه	сонийэ — секунд
شبانروز	шабонэруз — сутка, бир кеча кундуз.

2- в а з и ф а. Қуйидаги саволларга жавоб беринг:

۱. سالى چند ماه است؟
۲. ماهى چند روز است؟
۳. در ايران روز تعطيل چه روز است؟
۴. در جمهوری ازبکستان روز تعطيل چه روز است؟
۵. يك ساعت از چند دقیقه عبارت است؟
۶. يك دقیقه چند ثانیه است؟
۷. شبانروز از چند ساعت عبارت است؟
۸. يك فصل چند ماه است؟
۹. يك سال چند روز است؟
۱۰. يك هفته چند روز است؟

درس هشتم

عدد ترتیبی — тартиб сон

Тартиб сонлар саноқ сонларнинг охирига $م$ —(— $م$), $مین$ — (— $مین$) қўшимчаларини қўшиш орқали ясалади. Масалан:

پنجم	панжўм	} бешинчи
پنجمین	панжўмин	
دهم	дахўм	} ўнинчи
دهمین	дахўмин	

$م$ —(— $م$) қўшимчаси ёрдами билан ясалган тартиб сонлар синтактик хусусияти жиҳатидан, ўзбек тилидаги сингари, сифатларга яқин туради ва гапда аниқловчи вазифасини бажариб, ўзидан олдин келган сўз билан изофа орқали боғланади:

درس هشتم   дарсэ ҳаштўм — саккизинчи дарс
كلاس پنجم   кэлосэ панжўм — бешинчи синф.

$مین$ —(— $مین$) қўшимчаси ёрдами билан ясалган тартиб сонлар ҳам аниқловчи вазифасини бажаради, лекин ўзи аниқлаётган сўздан олдин келиб, унга изофа йўли билан эмас, балки оддий битишув йўли билан боғланади. Масалан:

چهارمین درس   чаҳорўмин дарс — тўртинчи дарс
پنجمین بار   панжўмин бор — бешинчи марта
بیستمین سال   бистўмин сол — йигирманчи йил.

Таркибли сонларда тартиб сон ясовчи $م$ —(— $م$), $مین$ — (— $مین$) қўшимчалари соннинг охириги қисмига қўшилади. Масалан:

بیست و پنجم   бистў панжўм — йигирма бешинчи
شصت و یکمین   шастў якўмин — олтмиш биринчи.

Форе тилида دو دў — икки, سه سه — уч сонларидан тартиб сон ясалганда, баъзи фонетик ўзгаришлар юз беради.

دو	دў — икки	دوم	дўввўм	} — иккинчи
		دويم	дўййўм	
سه	سه — уч	سوم	сэввўм	} — учинчи
		سويم	сэййўм	

Форе тилида **يكم** йэкўм, **يكمين** йэкўмин — биринчи сонлари билан бир қаторда шу соннинг арабча шакли **اول** аввал ҳам кўп қўлланади. Шунингдек, **икки**, **уч** сонларининг арабча шакллари **ثاني** сони — иккинчи, **ثالث** солэс — учинчи сўзлари ҳам ишлатилади.

1- вазифа. Қуйидаги жумлаларни ўзбек тилига таржима қилинг:

۱. يك سال چند ماه است؟
۲. يك سال چند فصل است؟
۳. يك فصل چند ماه است؟
۴. يك هفته چند روز است؟
۵. شبا نروز چند ساعت است؟
۶. ساعت چند است؟ ساعت دو و پانزده دقيقه است.
۷. حالا چه درس است؟ حالا درس زبان فارسي است. درس دوم درس ادبيات از يك است. درس سوم درس تاريخ جمهوري ازبكيستان است.
۸. آيا شما عضو اتحاديۀ جوانان هستيد؟ بلي من از سال يك هزارونه صد و نود و يكم عضو اتحاديۀ جوانان دانشكده زبان و ادبيات از يك هستم.
۹. پايۀ تحصيلي شما چيست؟ من دانشجوي كورس اول دانشكده زبان و ادبيات از يك هستم.
۱۰. پدرتان به چه كاري مشغول است؟ پدرم كارگر كارخانه بافندگي است.

Луғат

حالا	ҳоло — ҳозир
پايه	пойэ — фундамент, база, даража
تحصيل	таҳсил — ўқиш, илм олиш
عضو	ўзв — аъзо, муча
جوان	жавон — ёш
اتحادیة جوانان	эттэходийэйэ жавонон — ёшлар уюшмаси.

2- в а з и ф а. Қуйидаги сонларни форс тилига таржима қилиб ёзинг:
25, 32, 49, 64, 73, 126, 226, 345, 1917, 1929, 1941, 1961, 1962;
1870, 1936, 45, 86, 92, 59, 68, 94.

3- в а з и ф а. Қуйидаги гапларни форс тилига таржима қилинг, сўроқ гапларга жавоб қайтаринг:

Бугун қайси кун? Бугун ҳафтанинг нечанчи куни? Бир ҳафта неча кун? Ўзбекистонда дам олиш куни қайси кун? Эронда дам олиш куни қайси кун? Бир сутка неча соатдан иборат? Ҳозир соат неча? Соат уч яримдир. Соат саккиздан 15 минут ўтди. Саккизинчи март хотин-қизлар байрами куни.

Луғат

байрам —	جشن	жашн
хотин-қизлар —	زنان	занон
янги —	نو	нўв
янги йил —	سال نو	солэ нўв

Луғат

حالا	ҳоло — ҳозир
پايه	пойэ — фундамент, база, даража
تحصيل	тахсил — ўқиш, илм олиш
عضو	ўзв — аъзо, муча
جوان	жавон — ёш
اتحادیة جوانان	эттэходийэйэ жавонон — ёшлар уюшмаси.

2- в а з и ф а. Қуйидаги сонларни форс тилига таржима қилиб ёзинг:
25, 32, 49, 64, 73, 126, 226, 345, 1917, 1929, 1941, 1961, 1962;
1870, 1936, 45, 86, 92, 59, 68, 94.

3- в а з и ф а. Қуйидаги гапларни форс тилига таржима қилинг, сўроқ гапларга жавоб қайтаринг:

Бугун қайси кун? Бугун ҳафтанинг нечанчи куни? Бир ҳафта неча кун? Ўзбекистонда дам олиш куни қайси кун? Эронда дам олиш куни қайси кун? Бир сутка неча соатдан иборат? Ҳозир соат неча? Соат уч яримдир. Соат саккиздан 15 минут ўтди. Саккизинчи март хотин-қизлар байрами куни.

Луғат

байрам —	جشن	жашн
хотин-қизлар —	زنان	занон
янги —	نو	нўв
янги йил —	سال نو	солэ нўв

فعل ФЭЪЛ—ФЕЪЛ

Форсча феъллар луғатларда ҳар доим масдар шаклида берилади. Феълнинг бу шакли шахс, сон ва замонни билдирмагани учун ҳам *феълнинг ноаниқ шакли* деб номланади. Масдар феълнинг отга яқин шакли бўлиб, ҳам феъллик, ҳам отлик белгиларига эга. Масдарнинг феъллик белгиси ҳаракат, ҳолатни, ўтимли-ўтимсиз ҳолатларини сақлаши, бошқа сўзларни бошқариши бўлса, унинг отлик белгилари эса отлар сингари турланиши ва гапда от бажарган синтактик вазифаларни бажаришидир.

Форсча феълларнинг ноаниқ шакли ҳар доим *دن-дан* (унлилар ва жарангли ундошлардан сўнг), *تن-тан* (жарангсиз ундошлардан сўнг), *يدن-идан* қўшимчалари билан тугалланган бўлади. Масалан:

خوردن	хўрдан — емоқ, ичмоқ
آمدن	омадан — келмоқ
خواندن	хондан — ўқимоқ
رفتن	рафтан — бормоқ, кетмоқ
گرفتن	гэрэфтан — олмоқ, ушламоқ
گفتن	гүфтан — гапирмоқ, сўзламоқ
پريدن	паридан — учмоқ
پرسيدن	пўрсидан — сўрамоқ.

ریشه افعال   ришэи афъол — Феъл ўзаклари

Форс тилида ҳар бир феъл икки ўзакка эга бўлади: феълнинг ўтган замон ўзаги, ҳозирги замон ўзаги.

Феълнинг ўтган замон ўзагини ажратиш оддий йўл билан бўлади, яъни феълнинг масдар шаклидан

ان қисмини тушириб қолдириш билан ўтган замон ўзаги ҳосил қилинади. Масалан:

Масдар	Мазмуни	Ўтган замон ўзаги
ديدان	кўрмоқ	دید
رفت	бормоқ	رفت
پرسيدان	сўрамоқ	پرسيد
نشستن	ўтирмоқ	نشست
دادان	бермоқ	داد

Юқорида келтирилган мисоллардан ҳам кўриниб турибдики, феълнинг ўтган замон ўзаги ҳар доим $د$ ёки $ت$ m товуши билан тугалланган бўлади.

Феълнинг ҳозирги замон ўзаги

Форс тилидаги феълларни уларнинг ҳозирги замон ўзаклари қайси йўл билан ажралишига кўра уч турга ажратилади.

1. $افعل تام$ том феъллар.
2. $افعال قياسي$ қиёсий феъллар.
3. $افعال سماعي$ сэмой феъллар.

Том феълларнинг ҳозирги замон ўзаги масдардан $دن$ -дан $تان$ -тан, $يدان$ -идан қўшимчаларини олиб ташлаш билан ҳосил қилинади. Масалан:

Масдар	Мазмуни	Ҳозирги замон ўзаги
خوردان	емоқ, ичмоқ	خور
پرسيدان	сўрамоқ	پرس
ماندن	қолмоқ	مان
خريدان	сотиб олмоқ	خر
خواندن	ўқимоқ	خوان
فهميدان	тушунмоқ	فهم

II. Қиёсий феълларнинг ҳозирги замон ўзаги масдар қўшимчаси тушириб қолдирилгандан сўнг, яна баъзи фонетик ўзгаришлар билан ҳосил қилинади. Форс тилидаги феълларнинг кўпчилигини қиёсий феъллар ташкил этади. Бундай феъллардан ҳозирги замон ўзақларининг олиниш қоидаси қуйидагича:

а) **ختن** -**хтан** билан тугаган бир қанча қиёсий феъллардан масдар қўшимчаси тушириб қолдирилгач, ўзақ охиридаги **х** товуши **з** га алмашинади. Масалан:

Масдар	Мазмуни	Ҳозирги замон ўзаги
آموختن омухтан	ўрганмоқ, ўргатмоқ	آموز омуз
ساختن сухтан	ёнмоқ, куймоқ	سوز суз
دوختن духтан	тикмоқ	دوز дуз
ساختن сохтан	қурмоқ	ساز соз
انداختن андохтан	отмоқ, ташла- моқ	انداز андоз

ختن -**хтан** билан тугаган қуйидаги феъллар бундан мустаснодир.

Масдар	Мазмуни	Ҳозирги замон ўзаги
شناختن шэнохтан	танимоқ	شناس шэнос
فروختن фўрухтан	сотмоқ	فروش фўруш
گسيختن гўсихтан	портламоқ, ёрилмоқ	گسل гўсэл

б) **شتن** -**штан** билан тугаган қиёсий феъллардан **تن** -**тан** қўшимчасини тушириб қолдиргач, ўзақ охиридаги **ш** товуши **р** га алмашади: Масалан:

Масдар	Мазмуни	Ҳозирги замон ўзаги	
داشتن	доштан	эга бўлмоқ	
برداشتن	бардоштан	кўтармоқ	
گذاشتن	гўзоштан	қўймоқ	
پنداشتن	пэндоштан	ўйламоқ, фикр қилмоқ	
گذشتن	гўзаштан	ўтмоқ, кечмоқ	
		دار	дор
		بردار	бардор
		گذار	гўзор
		پندار	пэндор
		گذر	гўзар

-штан *شتن* билан тугалланган қуйидаги феъллар бундан мустаснодир:

Масдар	Мазмуни	Ҳозирги замон ўзаги	
نوشتن	навэштан	ёзмоқ	
گشتن	гаштан	айланмоқ	
هشتن	ҳэштан	қўймоқ, жойламоқ	
ريشتن	риштан	йигирмоқ	
		نويس	навис
		گرد	гард
		هل	ҳэл
		ريس	рис

в) *-дан* *ودن* билан тугалланган қиёсий феъллардан *دن* *-дан* қўшимчасини тушириб қолдирилгач, ўзак охиридаги у товуши *o* га алмашади. Масалан:

Масдар	Мазмуни	Ҳозирги замон ўзаги
فرمودن	фармудан	буюрмоқ
		{ فرما фармо
		{ فرماي фармой
نمودن	намудан	кўрсатмоқ
		{ نما намо
		{ نماي намой
پيچودن	пэймудан	ўлчамоқ
		{ پيما пэймо
		{ پيماي пэймой
سودن	судан	ишқаламоқ, майдаламоқ
		{ ساي сой

ودن -удан билан тугалланган қуйидаги феъллар бундан мустаснодир:

Масдар	Мазмуни	Ҳозирги замон ўзаги
بودن будан	эмоқ, бўлмоқ	باش бош
درودن дўрудан	ўрмоқ	درو дэрўу
شودن шэнудан	эшитмоқ	شهو шэнўу

г) فتن -фтан билан тугаган соф бўлмаган феъллардан تن -тан қўшимчасини тушириб қолдиргач, ўзак охиридаги ф товуши б га алмашади. Масалан:

Масдар	Мазмуни	Ҳозирги замон ўзаги
يافتن йофтан	топмоқ	ياب йоб
شتافتن шэтофтан	шошилмоқ	شتاب шэтоб
كوفتن куфтан	урмоқ, тақиллатмоқ	كوب куб
فريفتن фэрифтан	алдамоқ, фириб бермоқ	فريب фэриб

Э с л а т м а.

1) فتن -фтан билан тугалланган қуйидаги феъллар бундан мустаснодир:

Масдар	Мазмуни	Ҳозирги замон ўзаги
پذيرفتن пазируфтан	қабул қилмоқ	پذير пазир
بافتن бофтан	тўқимоқ	باف боф
گفتن гўфтан	гапирмоқ, сўзламоқ	{ گو гу گوي гуй
رفتن рафтан	бормоқ, кетмоқ	رو рав
گرفتگن гэрэфтан	олмоқ, ушламоқ	گير гир

2) қуйидаги тўрт феълнинг охиридан **ادن -одан** қисмини тушириб қолдирилгандан сўнг қолган қисми шу феълнинг ҳозирги замон ўзагидир:

Масдар	Мазмуни	Ҳозирги замон ўзаги
ايستادن истодан	турмоқ	ايست ист
نهادن нэходан	қўймоқ	زه нэх
فرستادن фэрэстодан	юбормоқ	فرست фэрэст
افتادن ўфтодан	тушмоқ	افت ўфт

III. Сэмий феъллардан ҳозирги замон ўзақларини ажратишда маълум бир қоидага амал қилинмайди. Бундай феъллар ҳозирги форс тилида саноқли бўлиб, буларни фақат ёдда сақлаш керак. Масалан:

Масдар	Мазмуни	Ҳозирги замон ўзаги
نوشتن навэштан	ёзмоқ	نويس навис
زدن задан	урмоқ	زن зан
ديدن дидан	кўрмоқ	بين бин
دادن додан	бермоқ	ده дэх
بستن бастан	боғламоқ	بند банд
خواستن хостан	хоҳламоқ	خواه хоҳ
ننسىستن нэшастан	ўтирмоқ	نشين нэшин
کردن кардан	қилмоқ	کن кўн
جستن жўстан	қидирмоқ	جو жу
گفتن гўфтан	гапирмоқ,	جوى жуй
	сўзламоқ	گو гу
		گوي гуй

В а з и ф а. Қуйида берилган феълларнинг ҳозирги замон ўзагини ажратинг:

آزمودن   озмудан — сина-   ترسيدن   тарсидан — қўрқмоқ
моқ, синаб кўрмоқ

ارزیدن	арзидан — арзимоқ	خندیدن	хандидан — кул-моқ
افتادن	ўфтодан — тушмоқ, йиқилмоқ	درآمدن	даромадан — кирмоқ
بخشیدن	бахшидан — бахш этмоқ, бағишламоқ	رسیدن	расидан — етмоқ
پسندیدن	пасандидан — маъқулламоқ	ساختن	сохтан — қурмоқ
پوشیدن	пушидан — киймоқ, беркитмоқ, ёпинмоқ.	شستن	шўстан — ювмоқ
		شکستن	шэкастан — синдирмоқ
		فرستادن	фэрэстодан — юбормоқ
		فهمیدن	фаҳмидан — тушунмоқ.

Феъл замонлари

Феъл замони шу феълдан англашилган ҳаракат-ҳолатнинг нутқ пайтига бўлган муносабатини ифодалайди. Бу муносабатнинг ҳар хил бўлишига кўра феълларда уч замон мавжуддир: ўтган замон, ҳозирги замон, келаси замон.

Ўтган замон феъли нутқ сўзланиб турган пайтдан илгари бўлган иш-ҳаракатни, ҳозирги замон феъли нутқ сўзланиб турган пайтда бўлаётган иш-ҳаракатни, келаси замон феъли нутқ сўзланиб турган пайтдан сўнг бўладиган иш-ҳаракатни билдиради.

Форс тилида феъл уч замонга бўлинади:

1. فعل ماضى феълэ мози — ўтган замон феъли.
2. فعل مضارع феълэ мўзорэ — ҳозирги замон феъли.
3. فعل مستقبل феълэ мўстағбал } — келаси замон
فعل آينده ёки феълэ ойандэ } феъли.

Феъллардаги бу уч замон дастлабки йирик вақт чегарасидир. Ҳар бир замон феъллари ўз ичида вақт айримликларига кўра яна бир неча қисмларга бўлинадилар.

فعل ماضى феълэ мози — Ўтган замон феъли

Иш ва ҳаракатнинг нутқ сўзланиб турган пайтдан илгари бўлганлигини билдирган феъл ўтган замон феъли (فعل ماضى) дейилади:

Ўтган замон феъли маънодаги фарқларига кўра қуйидаги турларга бўлинади:

1. ماضى مطلق   мозийэ мўтлаг —
ўтган замон аниқ феъли;
2. ماضى استمرارى   мозийэ эстэмрори —
ўтган замон давом феъли;
3. ماضى نقلى   мозийэ нағли —
ўтган замон ҳикоя феъли;
4. ماضى بعيد   мозийэ баид —
узоқ ўтган замон феъли;

ماضى مطلق   мозийэ мўтлаг — Утган замон аниқ феъли

Утган замон аниқ феъли иш ва ҳаракатнинг ўтган замонда бўлиб ўтганлигини қатъий тусда ифодалайди. Шунга кўра бу феъл тугаллик маъносини билдиради. ماضى مطلق — ўтган замон аниқ феъли феълнинг ўтган замон ўзагига шахс-сон қўшимчаларини қўшиш билан ясалади.

Шахс-сон қўшимчалари қуйидагилардир:

Шахс	مفرد Бирлик	جمع Кўплик
I	م -ам	يم -им
II	ى -и	يد -ид
III	—	ند -анд

Утган замон аниқ феълнинг ясалиши

(ديدن   дидан — кўрмоқ феълдан):

Шахс	Бирлик	Кўплик
I	ديدم дидам — кўрдим	ديديم дидим — кўрдик
II	ديدى диди — кўрдинг	ديديد дидид — кўрдингиз
III	ديد дид — кўрди	ديدند диданд — кўрдилар

Юқоридаги мисолдан кўриниб турибдики, ўтган замон аниқ феъли учинчи шахснинг бирлигида ҳеч қандай шахс-сон қў-

шимчаси олмайди, яъни ўтган замон феъл ўзаги ўтган замон аниқ феълининг учинчи шахс бирлигига мос келади.

Ўтган замон аниқ феълининг бўлишсиз шакли феъл олдига **نه** *на* юклагасини қўшиш билан ясалади, бунда урғу инкор юклагасига, иккинчи кучсиз урғу шахс-сон қўшимчасига тушади. Масалан:

Шахс	Бирлик		Кўплик	
I	ندیدم	نادیدام	ندیدیم	نادیدیم
II	ندیدی	نادیدی	ندیدید	نادیدید
III	ندید	نادید	ندیدند	نادیداند

حکایت

از حکیمی پرسیدند که احوال برادر تو چطور است؟ گفت برادر من مرد . گفتند سبب مرگ او چه بود؟ گفت حیات .

Лугат

از	аз — -дан
حکیم	ҳаким — ҳаким, табиб
چطور	чэтўвр — қандай?
مردن	мўрдан — ўлмоқ, вафот этмоқ
مرگ	марг — ўлим
بودن	будан — бўлмоқ, эмоқ

В а з и ф а. Қуйидаги феъллардан ўтган замон аниқ феъли ясанг:

پرسیدن	пўрсидан — сўрамоқ
آموختن	омухтан — ўргатмоқ, ўрганмоқ
خواندن	хондан — ўқимоқ
گفتن	гўфтан — гапирмоқ, сўзламоқ
آمدن	омадан — келмоқ
رفتن	рафтан — бормоқ, кетмоқ.

ماضى استمرارى موزийэ эстэмрори — Ўтган замон давом феъли

Ўтган замон давом феъли иш-ҳаракатнинг ўтган замонда бир неча марта бўлганлигини — такрорланганлигини билдиради.

Ўтган замон давом феъли феълнинг ўтган замон ўзаги олдига *ми-ми* қўшимчасини, ўзак охирига шахс-сон қўшимчасини қўшиш билан, яъни ўтган замон аниқ феъли олдига *ми-ми*-қўшимчасини қўшиш билан ясалади.

Ўтган замон давом феълида урғу икки ўринга — бири *ми*-олд қўшимчасига, иккинчиси шахс-сон қўшимчасига тушади. Масалан, *ديدن* **дидан** — кўрмоқ феълнинг тусланиши қуйидагича:

Шахс	Бирлик	Қўплик
I	<i>ميديدم</i> мидидам — кўрар эдим	<i>ميديديم</i> мидидим — кўрар эдик
II	<i>ميديدى</i> мидиди — кўрар эдинг	<i>ميديديد</i> мидидид — кўрар эдингиз
III	<i>ميديد</i> мидид — кўрар эди	<i>ميديدند</i> мидиданд — кўрар эдилар

رفتن **рафтан** — *бормоқ, кетмоқ* феълнинг тусланиши қуйидагича:

Шахс	Бирлик	Кўплик
I	ميرفتم мирафтам — борар эдим	ميرفتيم мирафтим — борар эдик
II	ميرفتى мирафти — борар эдинг	ميرفتيد мирафтид — борар эдингиз
III	ميرفت мирафт — борар эди	ميرفتند мирафтанд — борар эдилар

Ўтган замон давом феълининг бўлишсиз шакли феъл олдига ^{نه} **на** инкор юкласини қўшиш орқали ясалади. Бунда асосий кучли урғу инкор юкласига, иккинчи даражали кучсизроқ урғу эса шахс-сон қўшимчасига тушади. Масалан:

Бирлик	{	نميرفتم	намирафтам — бормас эдим
		نميرفتى	намирафти — бормас эдинг
		نميرفت	намирафт — бормас эди
Кўплик	{	نميرفتيم	намирафтим — бормас эдик
		نميرفتيد	намирафтид — бормас эдингиз
		نميرفتند	намирафтанд — бормас эдилар.

Эслатма: 1. Классик адабиётда **می** **ми** нинг тўлиқ шакли **همی** ҳам қўлланади. Масалан:

بگفت آنکه در دل مرا درد چیست
همی گفت چندی و چندی گریست. (فردوسی)

Бэгўфт онкэ дар дэл маро дард чист, ҳамигўфт чандийу чанди гэрис— «Менинг дилимдаги ниманинг дарди?» — деб айтса (сўраса), қанча-қанча йиғиларнинг дардидир» — деб айтарди.

2. Баъзан классик адабиётда ўтган замон давом феъли ҳеч қандай олд қўшимчасиз ўтган замон аниқ феълининг охирига урғули **ی** **и** орттирилиши билан ҳам ясалган. Масалан:

آوردہ اند کہ نوشیروان عادل را در شکار گاهی صیدی کباب
کردندی

Овардаандкэ, Нуширавонэ одэлро дар шэкор гоҳи сайди кабоб кардан-
ди — Нуширавон ҳақида нақл қилишларича, овлоқда тутилган овлардан
бирини кабоб қилардилар.

ماضى استمراری — Утган замон давом феъли билдирган
маънолар

Утган замон давом феъли иш-ҳаракатни ўтган замонда так-
рорланганини, бир неча марта бўлганлигини билдиришидан таш-
қари, яна бир қанча қуйидаги маъноларни ҳам ифода этади:

1. Орзу-истак мазмунини билдиради:

اگر من دبیرستان را تمام می کردم به دانشگاه طبی داخل می شدم

Агар ман дабиристонро тамом микардам бэ донэшгоҳэ
тэбби дохэл мишўдам — Агар мен ўрта мактабни битирганим-
да эди, тиббиёт олий билимгоҳига кириб ўқир эдим.

اگر تو ساعت پنج بعد از ظهر به خانه ما می آمدی هر دوه سینما
میرفتیم .

Агар тў соатэ панж баъдаз зўҳр бэ хонэйэ мо миомади
ҳар дў бэ синэма мирафтим — Агар сен тушдан сўнг соат
бешда бизнинг уйнимизга келганингда, биргаликда кинога борар
эдик.

2. Шарт мазмунини билдиради:

من دیروز در کتب خانه بودم اگر می آمدی مرا آنجا میدیدی .

Ман дируз дар кўтўбхонэ будам, агар миомади, маро
онжо мидиди — Мен кеча кутубхонада эдим, агар келганингда,
мени у ерда кўрардинг.

Утган замон аниқ феъли ва ўтган замон давом
феълларининг ёзилиши

1. Утган замон аниқ феъли ва ўтган замон давом феълла-
рининг ҳамма таркибий қисмлари қўшиб ёзилади.

Масалан:

гўфтан — гапирмоқ, сўзламоқ феълидан.

Ўтган замон аниқ феъли

Бирлик	{ I. <i>گفتم</i> гўфтам II. <i>گفتی</i> гўфти III. <i>گفت</i> гўфт	Кўплик	{ <i>گفتیم</i> гўфтим <i>گفتید</i> гўфтид <i>گفتند</i> гўфтанд.
--------	--	--------	---

Ўтган замон давом феъли

Бирлик	{ I. <i>میگفتم</i> миғўфтам II. <i>میگفتی</i> миғўфти III. <i>میگفت</i> миғўфт	Кўплик	{ <i>میگفتیم</i> миғўфтим <i>میگفتید</i> миғўфтид <i>میگفتند</i> миғўфтанд
--------	--	--------	--

2. *آ-о* унлиси билан бошланадиган ўтган замон феъли олдига инкор юкласи *ه* — *на*- қўшилганда, юклама билан феъл орасига *ی* ундоши ортирилади ва *آ* (алиф) устидаги ~ (мадд) белгиси тушиб қолиши мумкин. Масалан:

آمدن омадан — келмоқ феълидан.

Бирлик	{ I. <i>نیامدم</i> найомадам II. <i>نیامدی</i> найомади III. <i>نیامد</i> найомад	Кўплик	{ <i>نیامدیم</i> найомадим <i>نیامدید</i> найомадид <i>نیامدند</i> найомаданд.
--------	---	--------	--

3. *и* билан бошланадиган бўлишсиз феълларда инкор юкласи *ه* — *на* ажратиб ёзилади. Масалан:

ایستادن истодан — турмоқ, тўхтамоқ феълидан

Бирлик	{ I. <i>ایستادم</i> не на истодам II. <i>ایستادی</i> не на истоди III. <i>ایستاد</i> не на истод	Кўплик	{ <i>ایستادیم</i> не на истодим <i>ایستادید</i> не на истодид <i>ایستادند</i> не на истоданд
--------	--	--------	--

1- в а з и ф а. Қуйидаги маттни ўзбек тилига таржима қилинг, феълларни грамматик таҳлил қилинг:

حکایت

از لقمان پرسیدند که ادب از کی آموختی؟ گفت از بی ادبان.
 باز پرسیدند ادبرا از بی ادبان چگونه آموختی؟ جواب داد که هر چه
 از ایشان در نظرم ناپسند آمد از آن پرهیز کردم و عبرت بر
 داشتم.

Луғат

باز	боз — яна
چگونه	чэгунэ — қандай, қандай қилиб?
جواب دادن	жавоб додан — жавоб бермоқ
ناپسند	нопэсанд — номаъқул, ўринсиз
پرهیز کردن	парҳиз кардан — сақланиш, сақланмоқ, ўзини тутмоқ
عبرت بر داشتن	эбрат бардоштан — ибрат олмоқ.

2- в а з и ф а. Қуйидаги берилган феъллардан ўтган замон давом феъли ясанг:

گرفتن	гэрэфтан — олмоқ, ушламоқ
انداختن	андохтан — отмоқ, ташламоқ
دويدن	давидан — югурмоқ
شنيدن	шэнидан — эшитмоқ.

3- в а з и ф а. Қуйидаги жумлаларни форс тилига таржима қилинг:

Ўзбекистон мустақил жумҳуриятдир. Тошкент шаҳри Ўзбекистоннинг пойтахтидир. Бу шаҳар Туркистон ўлкасидаги катта ва чиройли шаҳарлардан биридир. Тошкент шаҳрида тракторсозлик, самолётсозлик, соатсозлик заводлари ҳамда тўқимачилик фабрикаси мавжуд. Шунингдек, бу шаҳарда Давлат дорулфунуни, муаллимлар ва тиббиёт олий билимгоҳлари бор.

درس دوازدهم

Кўмакчилар حروف اضافہ

Форс тилида келишик йўқ. Шундай бўлгач, отлар келишиклар билан турланмайди.

Лекин келишик шаклларининг ўрнига турли синтактик алоқаларни ифодалаш учун бошқа воситалардан фойдаланилади. Гапда атрибутив алоқаларни ифодалаш учун изофали бирикмалардан, келишик муносабатларини ифодалаш учун эса кўмакчилар (**حروف اضافہ** **хўруфэ эзофэ**) дан фойдаланилади.

Форс тилида кўмакчилар асл кўмакчилар ва кўмакчи ўрнида қўлланиладиган отлардан — от-кўмакчилардан иборатдир. Асл кўмакчилар қуйидагилардир: **از аз**, **با бо**, **بر бар**, **برای баройэ**, **به бэ**, **بی би**, **تا то**, **جز жўз**, **در дар** ва **را ро**. Бу кўмакчиларнинг ро дан бошқаси сўзнинг олдига қўшилади, ро эса сўзнинг охирига қўшилади:

1. **به бэ** кўмакчиси ҳаракат йўналган нарсани, воситали объектни ифодалаш учун қўлланади, яъни ўзбек тилидаги жўналиш келишиги маъносини ифодалайди. **به бэ** от олдида келади ва бу от асосан қуйидаги маъноларни билдиради:

а) Ҳаракат йўналган шахс ёки томон маъносини билдиради. Масалан:

شخصی پیش دکتر رفت و به او گفت که چشم من درد میکند.

Шахси пишэ дўктўр рафт ва бэ ў гўфткэ чашмэ ман дард микўнад — Бир киши доктор ҳузурига борди ва унга, — кўзим оғрияпти, — деди.

برادر بزرگم به مسکو رفت .

Бэродарэ бўзўргам бэ Мўскўв рафт — Акам Москвага кетди.

هرچه در دل است به زبان آید.

Ҳарчэ дар дэласт бэ забон ояад — Кўнгилда нима бўлса, тилга ўша келади.

б) Қурол, восита маъноларини билдиради. Масалан:

این کتاب به قلم معلم ما نوشته شده است.

Ин кэтоб бэ ғаламэ мўаллэмэ мо навэштэ шўдааст — Бу китобни бизнинг ўқитувчимиз ёзган.

2. **بر бар** кўмакчиси отларнинг олдига қўшилиб келиб, бирор нарсанинг усти, юзаси, сатҳи маъноларини билдиради. Масалан:

مردم آزاری را حکایت کنند که سنگی بر سر صالحی زد. (سعدي)

Мардўм озориро ҳэкойат кўнандкэ, санги бар сарэ солэхи вад (Саъдий) — Ҳикоя қиладиларки, халққа озор берувчи бир киши бир ювош одамнинг бошига тош билан урди.

نا بینائی در شب تاریک چراغ در دست و سبو بر دوش گرفته راه میرفت.

Нобинойи дар шабэ торик чароғ дар даст ва сабу бар душ гэрэфтэ роҳ мирафт — Бир кўр қоронғи кечада қўлида чироғ ушлаган, елкасига кўза қўйган ҳолда борарди.

وقتیکه در باطوم در باغات سبز و خرم میشینند و چای مینوشند در آرخانگلسک اطفال بر روی برها بازی میکنند.

Вағтикэ дар Ботум дар боғотэ сабзу хўррам минишинанд ва чой минушанд дар Архангэлск атфол бар руйэ барфҳо бози микўнанд — Ботумида кишилар кўкаламзор боғларда хурсандчилик қилиб чой ичишиб ўтирган паайтларида, Архангельскда болалар қор устида ўйнаб юрадилар.

3. **با бо** кўмакчиси отларга қўшилиб, биргалик, ҳамкорлик, қурол, восита маъноларини билдиради. Масалан:

کند پرواز کبوتر با کبوتر باز با باز.

Кўнад парвоз кабутар бо кабутар, боз бо боз — Каптар каптар билан, лочин лочин билан учади.

من این خطرا با قلم نوشتم.

Ман ин хатро бо ғалам навэштам — Мен бу хатни ручка билан ёздим.

من روزهای تعطیل با برادر بزرگم به سینما میروم.

Ман рузхойэ таътил бо бародарэ бўзўргам бэ синэма миравам — Мен дам олиш кунлари акам билан кинога бораман.

4. تا то кўмакчиси отларнинг олдида келиб, ҳаракатнинг, вақтнинг охирги нуқтасини, чегарасини билдиради. Масалан:

مهمان عزیز است تا سه روز.

Мэҳмон азиз аст то сә руз — Меҳмон уч кунгача азиздир.

ما از ساعت نه تا ساعت پنج کار میکنیم.

Мо аз соатэ нўҳ то соатэ панж кор миқўним — Биз соат тўққиздан соат бешгача ишлаймиз.

5. برای баройэ кўмакчиси ҳаракатнинг мақсадини, нарсанинг бирор шахсга аталганлик маъноларини билдиради:

کسی پیش کاتبی رفت و گفت نامه برای من بنویس.

Қаси пишэ котэби рафт ва гўфт, номэйи баройэ ман бэнавис — Бир киши бир котибга бориб, менга бир хат ёзиб бер, деди.

این کتابرا برای شما آوردم.

Ин кэтобро баройэ шўмо овўрдам — Бу китобни сиз учун олиб келдим.

تو اینجا برای چه آمدی؟

Тў инжо баройэ чэ омади — Сен бу ерга нима учун келдинг?

6. در дар — кўмакчиси отларнинг олдида келиб, иш ва ҳаракатнинг воқе бўлиш ўрнини билдиради. Бу кўмакчи ўзбек тилидаги ўрин-пайт келишиги билдирган маънони ифодалаш учун қўлланади. Масалан:

در ازبکستان روز تعطیل یکشنبه است.

Дар Ўзбакестон рузэ таътил якшамбэ аст — Ўзбекистонда дам олиш кунни якшанбадир.

کشورما برای بر قراریء صلح در تمام جهان مبارزه مینماید.

Кэшварэ мо баройэ барғарорийэ сўлх дар тамомэ жаҳон мў-
боразэ минамойад — Бизнинг мамлакатимиз бутун дунёда бар-
қарор тинчлик бўлиши учун кураш олиб бормоқда.

من در سال يك هزار و نه صد و چهل و پنجم در شهر تاشكند
تولد يافته‌ام.

Ман дар солэ йэк ҳазорў нўх садў чэхэлў панжўм дар шаҳрэ
Тошканд таваллўд ёфтаам—Мен бир минг тўққиз юз қирқ бе-
шинчи йилда Тошкент шаҳрида туғилганман.

7. از از کۇماкچиси от олдида келиб, ўзбек тилидаги чиқиш
келишиги англатган қуйидаги маъноларни билдиради:

а) Иш ва ҳаракатнинг чиқиш ўрнини, бошланиш пайтини
билдиради. Масалан:

پدرم از بازار قدری کوجه فرنگی سیب انگور خریده به خانه باز
گشت.

Пэдарам аз бозор ғадри кучэи фаранги, сиб, ангур харидэ бэ
хонэ боз гашт — Отам бозордан бир оз помидор, олма, узум со-
тиб олиб, уйга қайтиб келди.

من از سال يك هزار و نه صد و نود و يكم عضو اتحاديه
جوانان هستم.

Ман аз солэ йэк ҳазорў нўхсадў навадў йэкўм ўзвэ эттэходи-
йэйэ жавонон ҳастам—Мен бир минг тўққиз юз тўқсон бирин-
чи йилдан бошлаб ёшлар уюшмасининг аъзосиман.

б) Нарсанинг нимадан қилинганлигини билдиради. Маса-
лан:

پي افکندم از نظم کاخی بلند (فردوسی)

Пэй афкандам аз назм кохийэ бўланд — Назмдан баланд
қаср ясадим.

в) Чоғиштиришни билдиради:

این کتاب از کتاب شما بزرگتر است.

Ин кэтоб аз кэтобэ шўмо бўзўргтар аст — Бу китоб сизнинг
китобингиздан каттароқдир.

г) Бирор нарсага эгалик мазмунини билдиради. Масалан:

این کیف از آن من است.

Ин киф аз онэ ман аст — Бу портфель меникидир.

д) Сабаб мазмунини билдиради:

علفها از بی آبی خشک شدند.

Алафҳо аз биоби хўшк шўданд — Утлар сувсизликдан қуриб
жолдилар.

е) Тўдадан бирини билдиради:

فرخ یکی از دانشجویان خوب دانشگاه است.

Фаррўх йэки аз донэшжуйонэ хубэ донэшгоҳ аст — Фаррух
дорилфунуннинг яхши талабаларидан биридир.

8. جز жүз истисно билдиради:

به سینما جز طاهر همه رفتند.

Бэ синэма жүз Тоҳэр ҳаме рафтанд — Кинога Тоҳирдан бош-
жа ҳамма борди.

Форс тилида қўйидаги мураккаб кўмакчилар ҳам бор:

قبل از	ғабл аз	} — илгари, } олдин
پیش از	пиш аз	
بعد از	баъд аз	} — сўнг, } кейин
پس از	пас аз	

1-в а з и ф а. Қўйидаги маттни ўзбек тилига таржима қилинг:

صياد جوان و رفيقش

روزی صياد جوانی بارفيقش بشكار رفت. صياد تیری بطرف
مرغی انداخت. اتفاقاً تیر بمرغ نخورد. رفيقش گفت: آفرین!
شكارچی عصبانی شد و گفت: مرا مسخره میکنی؟ رفيقش گفت:
نخیر من آفرین بمرغ گفتم که پرید.

Луғат

صياد	саййод — овчи
جوان	жавон — ёш, йигит
رفيق	рафиг — ўртоқ
تير	тир — ўқ
مرغ	мўрғ — қуш

شكارچى	шэкорчи — овчи
عصبانى شدن	асабони шўдан — асабланмоқ
پريدن	паридан — учмоқ

2- в а з и ф а. Қуйидаги жумлаларни форс тилига таржима қилинг:

1. Акам ўқиш учун Санкт-Петербургга кетди.
2. Мен Тошкент тиббиёт институтига ўқишга кирдим.
3. Отам мактабда, онам болалар боғчасида ишлайдилар.
4. Бу китобни кутубхонадан олдим.
5. Онамга туфли сотиб олдим.
6. Мажлисга Аҳмаддан бошқа барча талабалар келдилар.
7. Дам олиш куни отам билан кинога бордим.
8. Мен ҳар куни соат 8 да уйдан чиқаман.
9. Дарсимиз соат 9 да бошланади ва 2 да тугайди.
10. Бу китоб меникидир.

را ро кўмакчиси

را ро кўмакчиси ҳозирги замон форс тилида тушум келишигини ифодалаш учун қўлланади. Маълумки, бу шакл ўзбек тилида тушум келишигининг қўшимчаси **-ни** ёрдами билан ифодаланади. **را** кўмакчиси ўзбек тилидаги **-ни** қўшимчаси сингари ҳаракатни бевосита ўз устига олган нарсани — воситасиз объектни ифода этади, яъни форс тилидаги **را** кўмакчиси қўшилган сўз ўзбек тилидаги тушум келишиги шаклидаги сўз каби ўтимли феъл томонидан бошқарилган бўлади:

امروز از مغازه دیوان علیشیر نوائی را خریدم.

Эмруз аз мағозэ дивонэ Алишер Навойро харидам—Бугун магазиндан Алишер Навоий девонини сотиб олдим.

ما زبان فارسی را دوست داریم.

Мо забонэ форсиро дуст дорим—Биз форс тилини севамир.

Ўзбек тилида тушум келишигидаги сўз белгили ёки белгисиз бўлиши мумкин.

Тушум келишигидаги сўзнинг белгили ёки белгисиз келиши таъбирнинг мазмунига таъбир этади; тушум келишиги қўшимчасини олган сўз сўзловчи ва тингловчи учун аввалдан маълум бўлган аниқ нарсани кўрсатади, белгисиз тушум эса умуман шу турдаги нарсани билдиради.

Форс тилида ҳам **را** кўмакчиси аниқ, маълум бўлган нарсани ёки ҳодисани ифодалаётган воситасиз тўлдирувчига қўшилиб келади. Масалан:

این مجلات ادبی را دیروز خریدم.

Ин мажаллотэ адабиरो дируз харидам — Бу адабий журналларини кеча сотиб олдим:

دانشیار زبان فارسی این کتابرا به من داد.

Донэшйорэ забонэ форси ин кэтобро бэ ман дод — Форс тили ўқитувчиси бу китобни менга берди.

Ра кўмакчиси қўшилмаган воситасиз тўлдирувчи аниқ бўлмаган нарсани билдиради. Масалан:

دانشجو از مغازه بزرگ لباس خرید.

Донэшжу аз мағозэйэ бўзўрг лэбос харид — Талаба катта магазиндан кийим сотиб олди.

پدرم به من کیف آورد.

Пэдарам бэ ман киф овард — Отам менга портфель олиб келди.

Қуйидаги ўринларда Ра кўмакчиси тушиб қолмайди:

а) агар воситасиз тўлдирувчи атоқли от ёки кишилик олмошлари билан ифодаланган бўлса:

تودر سینما احمدرا دیدی؟

Тў дар синэма Аҳмадро диди? — Сен кинода Аҳмадни кўрдингми?

بلی در سینما اورا دیدم.

Балэ, дар синэма уро дидам — Ҳа, кинода уни кўрдим;

б) агар воситасиз тўлдирувчи кўрсатиш, кишилик олмоши билан бирга келса:

من این دانشجو را خوب میشناسم.

Ман ин донэшжуро хуб мишэносам — Мен бу талабани яхши танишман;

в) агар воситасиз тўлдирувчи эгалик қўшимчаларини олган от билан ифодаланган бўлса:

از رفیقم کتابش را گرفتم.

Аз рафиғам кэтобашро гэрэфтам — Ўртоғимдан китобини олдим.

Юқорида келтирилган мисоллардан кўриниб турибдики, форс тилида Ра ро кўмакчиси билан келган отлар ўтимли феъл

томонидан бошқарилиб, гапда ҳаракатни ўз устига олган нарсани — воситасиз объектни ифода этади. Классик адабиётда

را ро кўмакчиси билан келган от воситали тўлдирувчи ҳам бўлиб келган. Бунда ро кўмакчисини олган от қўидаги маъноларни билдирган:

а) иш-ҳаракатнинг йўналишини:

حاتم طائي را گفتند ...

Ҳотамэ Тоиро гўфтанд — Ҳотам Тойга дедилар...;

б) را кўмакчиси билан келган от нутқнинг бирор шахс, нарса ёки бирор ҳодиса ҳақида бораётганини:

پادشاهی را شنیدم که بکشتن اسیری اشارت کرد. (سعدی)

Подшоҳиро шэнидамкэ бэ кўштанэ асири эшорат кард — Эшитишимча, бир подшоҳ бир асирни ўлимга буюрибди (Саъдий);

в) бирор нарсага эга — молик бўлган шахс ёки нарсани:

اورا کتابی بود.

Уро кэтобэ буд — Унинг бир китоби бор эди.

را кўмакчиси ўзидан олдинги сўзга қўшилиб ёки ундан ажратиб ёзилиши мумкин. Масалан:

کتابرا }
کتابرا } кэтобро — китобни

را кўмакчиси уюшиқ бўлакли гапларда сўнгги уюшиқ бўлакка қўшилади:

مهمانان در شهر تاشکند موزه تارىخ خلقهاى ازبکستان دانشگاه دولتى دبیرستانها و چند کودکستانهارا بازديد نمودند.

Мэхмонон дар шаҳрэ Тошканд музэйэ торихэ халғхойэ Ўзбекистон, донэшгоҳэ давлати, дабиристонҳо ва чанд кўдакэстанҳоро боз дид намуданд — Меҳмонлар Тошкент шаҳрида Ўзбекистон халқлари тарихи музейини, Тошкент Давлат дорилфунунини, мактаб ва болалар боғчаларини томоша қилдилар.

ра кўмакчиси **من** ман — мен олмошига қўшилганда,

олмош таркибидаги **ن** тушиб қолади:

ман + **را** ро = **مرا** маро — мени.

Шунингдек, **را** кўмакчиси **تو** тў — сен олмошига қўшилганда, олмош таркибидаги **و** ў тушиб қолади:

тў + **را** ро = **ترا** тўро — сени

Агар **را** кўмакчиси **تو** олмошига қўшилмай ёзилса, у ҳолда олмош таркибидаги **و** ў тушиб қолмайди:

تورا тў ро = **ترا** тўро — сени.

Кишилик олмошларининг **را** кўмакчисини олиб турланишини қуйидаги жадвалда равшан кўриш мумкин:

Шахслар	Бирлик	Кўплик
I	مرا маро — мени	مارا моро — бизни
II	ترا тўро — сени	شمارا шўморо — сизни
III	اورا уро وېرا вейро	ایشانرا ишонро آنھارا онҳоро

Форс тилида бирликдаги I ва II шахс кишилик олмошининг **را** ро кўмакчисини олганда, олмош таркибидаги **ن** н ва **و** ў товушларининг тушиб қолиш ҳодисаси ўзбек тилидаги шу олмошларнинг тушум келишиги шаклини олгандаги ўзгариши ҳодисасига ўхшайди:

мен + ни = мени

сен + ни = сени.

1- в а з и ф а. Матни ўзбек тилига таржима қилинг.

حكايت

پادشاهی با وزیر خرما میخورد و تخم خرما را پیش وزیر میانداخت. چون تمام خوردند پادشاه به وزیر گفت: خیلی پر

خور هستی که تخم خرماى بسیار پیش تو است. وزیر گفت: ای پادشاه
پر خور آنها هستند که نه خرما باقى گذشتند نه تخم.

Luғat

انداختن андохтан — ташламоқ
چون чўн. . . — . . . гач (пайт эргаш гап боғловчиси)
خیلی хэйли — жуда
پر خور пўрхўр — серовқат
باقى گذاشتن боқи гўзоштан — қолдирмоқ

2-вазифа.   ва   ра   кўмакчилари иш-
тирокида форсча гаплар тузинг.

Форе тилида отларнинг охирига қўшилган ургусиз **ى** то- вуши бир қанча маъноларни билдиради. Шулардан бири но- аниқликни билдиришидир. Масалан:

كسى каси — бир киши
اسبى асби — бир от
روزى рузи — бир кун (кунлардан бир куни)

پادشاهى را شنيدم كه بسيار ظالم بود.

Подшоҳиро шэнидам кэ бэсйор золэм буд — Эшитишимча,
бир зolim подшоҳ бўлган экан.

كسى پيش كاتبى رفت.

Каси пишэ котэби рафт — Бир киши бир котибнинг ҳузурига
борди.

Бирлик ва ноаниқлик кўрсаткичи **ى** изофали бирикма-
ларда бирикманинг сўнгги сўзига қўшилади:

كتاب خوبى خريدم.

Кэтобэ хуби харидам — Бир яхши китоб сотиб олдим.

ديروز شاعر بزرگيرا ديدم.

Дируз шоэрэ бўзўргиро дидам — Кеча бир катта шоирни
кўрдим.

Йойэ ваҳдатнинг ёзилиши

а) йойэ ваҳдат ундош билан тугаган сўзларга қўшилганда
ى ёй билан ифодаланади:

صیادی саййоди — бир овчи
شخصی шахси — бир киши.

б) э товуши билан тугаган сўзлардан сўнг ай ёки (ҳамза) орқали ёзилади. Масалан:

نامه‌ای — نامهٔ номэйи — бир хат
روزنامه‌ای — روزنامهٔ рӯзномэйи — бир рӯзнома

в) о ва у унлилари билан тугаган сўзлардан сўнг ҳам ай бирикмаси ёки ئى тариқасида ёзилади. Масалан:

دانائی — دانای донойи — бир доно
دانشجویی — دانشجوی دانشجوئی — бир талаба.

г) и товуши билан тугаган сўзлар охирига қўшилганда, ҳамза билан ифодаланади:

کشتی کэштиий — бир кема.

حکایت

شخصی طوطی را تربیت کرد و زبان فارسی را به او یاد داد. طوطی در جواب هر سخن میگفت در این چه شك است؟ روزی آن مرد طوطی را برای فروش بیازار برد و صد تومان قیمت او گذاشت. مغلی از طوطی پرسید مگر صد تومان میارزی؟ گفت در این چه شك است؟! مغل خوشحال شد و طوطی را خرید و بخانه خود برد. هر چه به طوطی گفت جواب دیگری نداد جز همین در این چه شك است؟ آخر مغل خشمگین شد و گفت احمق بودم که تورا خریدم. طوطی گفت در این چه شك است؟ مغل خندید و طوطی را آزاد کرد.

Луғат

یاد دادن йод додан — ўргатмоқ
سخن сўхан — сўз, гап
شак шак — шубҳа, шак

برای فروش	баройэ фўруш — сотиш учун
بردن	бўрдан — олиб бормоқ
گذاشتن	гўзоштан — қўймоқ
ارزیدن	арзидан — арзимоқ
خوشحال شدن	хушҳол шўдан — хурсанд бўлмоқ
خشمگین شدن	хашмгин шўдан — хафа бўлмоқ, жаҳли чиқмоқ
خریدن	харидан — сотиб олмоқ

1-в а з и ф а. Қўйидаги саволларга форс тилида жавоб қайтаринг.

- ۱ - شخصی طوطی را چه کرد؟
- ۲ - آن شخص زبان فارسی را به کی یاد داد؟
- ۳ - طوطی در جواب هر سخن چه میگفت؟
- ۴ - آن مرد طوطی را به کجا و بر ای چه برد؟
- ۵ - آن مرد قیمت طوطی را چند تومان گذاشت؟
- ۶ - مغلی به طوطی چه گفت؟
- ۷ - طوطی به مغل چه جواب داد؟
- ۸ - مغل طوطی را چه کرد؟
- ۹ - مغل چرا خشمگین شد؟
- ۱۰ - آخر مغل به طوطی چه گفت؟
- ۱۱ - مغل طوطی را چرا آزاد کرد؟

2-в а з и ф а. Қўйидаги гапларни форс тилига таржима қилинг:

1. Сиз бу дафтарни қаердан олдингиз?
2. Бу дафтар ва китобни магазиндан сотиб олдим.
3. Бир киши бир хат ёзиб ўтирарди.
4. Дам олиш куні бир дўстимнинг уйига бордим.
5. У уйида қандайдир китоб ўқиб ўтирар эди.
6. Бир куні бир дўстимнинг уйига меҳмонга бордик.
7. Мен унга бирор нарса демадим.
8. Ўқитувчимиз бир ҳикоя айтиб бердилар.

درس پاندهم

سەفاتە مفعولى — Ўтган замон сифатдоши

Сифатдош феълнинг ҳам сифатлик, ҳам феъллик белгиларига эга бўлган шаклидир. Сифатдошнинг феъллик хусусиятлари унинг замон тушунчасини ифодалаши, феъл каби нисбатга эга бўлиши, бўлишли ва бўлишсиз шаклларга, ниҳоят, феъллар каби бошқариш хусусиятига эга бўлишидадир.

Сифатдошнинг сифатлик белгиси эса сифат каби нарсанинг белгисини билдириб, гапда аниқловчи вазифасини бажаришидир.

Форс тилида ўтган замон сифатдоши феълнинг ўтган замон ўзагига о э қўшимчасини қўшиш билан ясалади. Сифатдошнинг бу шакли ўзбек тилидаги сифатдошнинг **ган** шаклига мос келади. Масалан:

Феълнинг ноаниқ шакли	Мазмуни	Феълнинг ўтган замон ўзаги	Ўтган замон сифатдоши
ديدن дидан	кўрмоқ	ديد дид	ديده дидэ
گفتن гўфтан	гапирмоқ	گفت гўфт	گفته гўфтэ
خواندن хондан	ўқимоқ	خواند хонд	خوانده хондэ
نوشتن навэштан	ёзмоқ	نوشت навэшт	نوشته навэштэ

Форс тилида ўтган замон сифатдоши мустақил ҳолда ва қўшма феълларнинг таркибий қисми сифатида қўлланади.

Ўтган замон сифатдоши гапда:

а) юқорида айтганимиздек, сифат сингари аниқловчи вазифасини бажаради. Масалан:

سال گذشته من به م بگو رفتم.

Солә гүзаштә ман бә Мүскүв рафтам — Утган йили мен Москвага бордим.

б) Отлашган вақтда, отлар бажарган вазифани бажаради. Масалан:

در گذشته کارگران خیلی بد زندگانی میکردند.

Дар гүзаштә коргарон хэйли бад зэндагони микарданд — Утмишда ишчилар жуда ёмон яшар эдилар.

گفته شما راست است.

Гүфтэйә шүмо рост аст — Сизнинг айтганингиз (айтган гапингиз) рост.

Форс тилида ўтган замон сифатдоши изофали бирикмада лииқловчи бўлиб келишидан ташқари, аниқланмиш вазифасида ҳам келади. Бу ҳолда сифатдош кўмакчилар билан бирга келиши, эгалик қўшимчаларини қабул қилиши мумкин. Масалан:

از گفته اش خوشش ميايد.

Аз гүфтәаш хушаш миойад — Унинг айтган гапидан киши хурсанд бўлади.

نوشته شمارا ديروز گرفتم.

Навәштэйә шүморо дируз гәрәфтам — Сизнинг ёзган хатингизни кеча олдим.

Ҳозирги замон сифатдоши

Ҳозирги замон сифатдоши қуйидаги йўллар билан ясалади:

а) феълнинг ҳозирги замон ўзагига **нде** **-андә** қўшимчасини қўшиш билан:

Феълнинг ноаниқ шакли	Мазмуни	Феълнинг ҳозирги замон ўзаги	Ҳозирги замон сифатдоши
نوشتن навәштан	ёзмоқ	نويس навис	نويسنده нависандә
خواندن хондан	ўқимоқ	خوان хон	خواننده хонандә
گفتن гүфтан	гапирмоқ	گو гу	گوينده гуйандә
آمدن омадан	келмоқ	آي ой	آينده ойандә

Сифатдошнинг бу шакли ўзининг грамматик хусусиятлари билан отларга ўхшаш бўлиб, ўзбек тилига сифатдошнинг **-вчи (-увчи)** шакли орқали таржима қилинади. Масалан:

دوزنده дўзандэ — тикувчи
 نويسنده нависандэ — ёзувчи
 خورنده хўрандэ — еювчи, хўранда.

Сифатдошнинг **-ачдэ** қўшимчаси билан ясалган шакли кўплик қўшимчасини олиб келганда, уларнинг отлар бажарган грамматик вазифаларни бажариши яна равшан кўринади. Бу сифатдош гапда эга, тўлдирувчи, ҳол бўлиб келади. Мисоллар:

آيبيك يکي از نويسندهگان بزرگ از بکستان است.

Ойбек йеки аз нависандэгонэ бўзўргэ Ўзбакэстонаст—Ойбек Ўзбекистоннинг йирик ёзувчиларидан биридир.

اين سازنده مشهور را من خيلي خوب ميشناسم.

Ин созандэйэ машхурро ман хэйли хуб мишэносам — Мен бу машхур созандани жуда яхши танийман.

امروز به شب نشینی ادبی نویسندهگان آمدند.

Эмруз бэ шабнэшинийэ адаби нависандэгон омаданд — Бугун адабий кечага ёзувчилар келишди.

б) феълнинг ҳозирги замон ўзагига **ان он** қўшимчасини қўшиш билан ясалади. Сифатдош ясовчи бу қўшимча каммаҳсул қўшимчалардан бўлиб, саноқли феъллардангина сифатдош ясайди:

Феълнинг ноаниқ шакли	Мазмуни	Феълнинг ҳозирги замон ўзаги	Ҳозирги замон сифатдоши
رفتن рафтан	бормоқ, кетмоқ	رو рав	روان равон
پرسیدن пўрсидан	сўрамоқ	پرس пўрс	پرسان пўрсон
کردن қардан	қилмоқ	کن кўн	کنان кўнон
گفتن гўфтан	гапирмоқ	گو гу	گویان гуйон

Сифатдошнинг бу шакли гапда равиш ҳоли вазифасини бажаради. Мисоллар:

شاعر هر وقت شعر گويان ميرفت.

Шоэр ҳарвағт шэър гуйон мирафт — Шоир ҳам доим шеър айтиб юрарди.

پرساں پرساں ميشود رفت تا چين.

Пўрсон-пўрсон мишавад рафт то чин — Сўраб-сўраб Хитой-гача етиб бориш мумкин.

в) феълнинг ҳозирги замон ўзагига ¹-o қўшимчасини қўшиш билан ясалади. Бу қўшимча ҳам кам маҳсул қўшимчалардан бўлиб, саноқли феъллардангина сифатдош ясайди:

Феълнинг ноаниқ шакли	Мазмуни	Феълнинг ҳозирги замон ўзаги	Ҳозирги замон сифатдоши	
ديدن	дидан	کۆرمۆқ	بينا	бино
دانستن	донэстан	билмоқ	دان	доно
گفتن	гўфтан	гапирмоқ	گو	гу

Сифатдошнинг бу шакли кўплик қўшимчасини қабул қилади ва гапда отлар бажарган грамматик вазифаларни бажаради. Масалан:

توانا بود هر که دانا بود

Тавоно бўвад ҳарке доно бўвад — Кимки доно бўлса, қудратли бўлади.

نابینائی در شب تاریک سبو بردوش و چراغ در دست راه میرفت.

Нобинойи дар шабэ торик сабу бардуш ва чароғ дар даст роҳ мирафт — Бир кўр қоронғи кечада елкасида кўза, қўлида чироғ кўтарган ҳолда борарди.

Келаси замон сифатдоши

Келаси замон сифатдоши феълнинг ноаниқ шаклига ²-и қўшимчасини қўшиш билан ясалади. Масалан:

ديدن дидан — кўрмоқ

ديدهنی дидани — кўрадиган, кўришлик

خوردن хўрдан — емоқ

خوردنی хўрдани — ейдиган, ейишлик

فیلمی که ما امروز دیدیم خیلی دیدنی است.

Фэлмикэ мо эмруз дидим хэйли дидани аст — Бугун биз кўрган фильм жуда кўрадиган фильм экан.

این سیب خوردنی است.

Ин сиб хўрдани аст — Бу олма ейишлиқдир.

Форс тилида ўтган замон равишдоши — Ўтган замон равишдоши

Форс тилида ўтган замон равишдоши ўтган замон сифатдоши билан шаклан ўхшашдир. Ўтган замон сифатдоши, юқорида қайд этиб ўтганимиздек, отлашади ва гапда отлар бажарган барча грамматик вазифаларни бажаради. Гапда тўлдирувчи бўлиб келиб, ўзидан сўнг **ра**-ро кўмакчисини қабул қилади. Бунда ўтимли феъл томонидан бошқарилган бўлади.

Равишдош эса отлашмайди, бошқарилмайди, балки бошқа сўзнинг бирор келишиқда келишини талаб қилади, уни бошқаради, ўзидан сўнг **ра** кўмакчисини қабул қилмайди.

Сифатдош билан равишдош бир хил шаклда бўлгани учун биз уларни гапдаги вазифасига кўра ажратамиз. Мисоллар:
کسی که حاضر آمده دانشیار ما است.

Қасикэ ҳозэр омадэ донэшйорэ мо аст — Ҳозир келган киши бизнинг ўқитувчимиздир.

یدرم هر روز از کار آمده استراحت میکند.

Пэдарам ҳар руз аз кор омадэ эстэроҳат микўнад — Отам ҳар куни ишдан келиб, дам олади.

کتابی که از مغازه خریده خوب بود.

Кэтоби кэ аз мағозэ харидэ хуб буд — Магазиндан сотиб олинган китоб яхши эди.

من از مغازه کتابی خریدم به برادرم فرستادم.

Ман аз мағозэ кэтоби харидэ бэ бэродарам фэристодам — Мен магазиндан китоб сотиб олиб акамга юбордим.

1-в а з и ф а. Матнни ўзбек тилига таржима қилинг.

لباس كهنه و نو

ملا نصر الدين روزی به ضیافتی رفت و لباسهای كهنه خود را دربر داشت. کسی باو اعتنائی نکرد و جای خوبی نشان نداد. ملا آهسته از آنجا بیرون آمده بخانه خود رفت و لباس نو خود را

پوشیده باز آمد . در این وقت صاحب منزل با احترام تمام از او پذیرائی نمود . چون سفره نهار را گسترده ملا آستین لباس را بغذا نزدیک کرده فرمود که بخورد . حاضرین تعجب کرده سبب را پرسیدند . ملا گفت چون شما از اشخاصی که دارای لباس نو باشید با احترام پذیرائی میکنید پس غذا خوردن هم بعهده لباس است .

Луғат

اعتنا	эътэно — эътибор, диққат, ғамхўрлик
نشان دادن	нэшон додан — кўрсатмоқ
بيرون آمدن	бирун омадан
بيرون رفتن	бирун рафтан
	} — ташқарига чиқмоқ
پوشيدن	пўшидан — киймоқ, ёпинмоқ
باز آمدن	боз омадан — қайтиб келмоқ
صاحب منزل	соҳэбэ манзэл — уй эгаси
پذيرائی نمودن	пазиройи намудан
پذيرائی کردن	пазиройи кардан
	} — меҳмон қилмоқ
سفره	сўфрэ — дастурхон
گسترده	гўстардан — ёймоқ
آستين	остин — енг
غذا	ғэзо — овқат
عهده	ўхдэ — мажбурият, вазифа

2-вазифа. Қуйидаги гапларни форс тилига таржима қилинг:

1. Мен кеча сизга кўрсатган киши менинг акам бўлади.
2. Адабий кечага шоирлар, ёзувчилар келишди.
3. Сен бу китобни қаердан олдинг?
4. У Навоий девонини сотиб олдимми?
5. Алишер Навоий ўзбек халқининг улуғ шоиридир.
6. Горький улуғ рус ёзувчисидир.
7. Алишер Навоий ва Горький асарларини институт кутубхонасидан олиб ўқидим.
8. Горькийнинг «Она» асари жуда ўқийдиган китоб.
9. «Абу Али ибн Сино» фильмини кўриш керак.
10. «Она-сингиллар» романини ўқиш керак.

3-вазифа. Утган замон, ҳозирги замон, келаси замон сифатдошларига 4 тадан мисол топиб ёзинг.

درس شانزدهم

ماضى نقلی мозийэ нағли—ўтган замон ҳикоя феъли

ماضى نقلی мозийэ нағли — Ҳтган замон ҳикоя феъли иш-ҳаракатнинг бўлиб ўтганлигини аниқ билдириш билан ўтган замон аниқ феълига ўхшайди, лекин баъзи хусусиятлари билан ундан фарқ қилади.

Ҳтган замон аниқ феълида иш-ҳаракатнинг бўлиб ўтганлиги қайд қилинади, холос. Ҳтган замон ҳикоя феълининг маъноси иш-ҳаракатни ўтган замонда бўлиб ўтганлигидагина эмас, балки унинг натижасидадир. Яъни, ўтган замон ҳикоя феъли иш-ҳаракатнинг бўлиб ўтганлигини, иш бажарилганлик фактининг ҳозирда мавжудлигини билдиради.

نوشتم	нэвэштам — ёздим
نوشته ام	нэвэштэам — ёзганман, ёзиб эдим
نشستم	нэшастам — ўтирдим
نشسته ام	нэшастэам — ўтирибман, ўтириб эдим.

Мисоллар:

این بنای بزرگ محتشم دانشگاه ما قبل از انقلاب اکبر ساخته شده است.

Ин банойэ бӯзургэ мӯҳташамэ донэшгоҳэ мо ғабл аз энгэ-лобэ ўктўбр сохтэ шўдааст—Институтимизнинг бу катта ва муҳташам биноси Октябр инқилобидан илгари қурилгандир.

حاتم طائیرا گفتند :

— هیچ از خود بلند همت تر در جهان دیده و یا شنیده؟

Ҳотамэ Тоиро гўфтанд: ҳич аз хўд бўланд ҳэмматтар дар жаҳон дидэи ва ёо шэнидэи? — Ҳотам Тойга айтдиларки, жаҳонда ўзингдан ҳимматлироқ бирор кишини кўрганмисан ёки эшитганмисан?

Ўтган замон ҳикоя феълининг ясалиши

Ўтган замон ҳикоя феъли ўтган замон сифатдоши охирига аст ва унинг тусланган шакллари қўшиш билан ясалади. Бунда ургу сифатдош охирига тушади. Масалан:

گفتن **гўфтан** — гапирмоқ, айтмоқ феълидан.

Б и р л и к

I.	گفته ام	гўфтэам — айтганман
II.	گفته ای	гўфтэи — айтгансан
III.	گفته است	гўфтэаст — айтгандир

Қ ў п л и к

I.	گفته ایم	гўфтэим — айтганмиз
II.	گفته اید	гўфтэид — айтгансиз
III.	گفته اند	гўфтэанд — айтгандирлар
	رفتن	рафтан — бормоқ феълидан.
	رفتن	рафтан — бормоқ, кетмоқ феълидан.

Б и р л и к

I.	رفته ام	рафтэам — борганман
II.	رفته ای	рафтэи — боргансан
III.	رفته است	рафтэаст — боргандир

Қ ў п л и к

I.	رفته ایم	рафтэим — борганмиз
II.	رفته اید	рафтэид — боргансиз
III.	رفته اند	рафтэанд — боргандирлар.

Ўтган замон ҳикоя феълининг бўлишсизи

Ўтган замон ҳикоя феълининг бўлишсизи одатдагидек, бўлишли шаклининг олдига **на**- инкор юкламасини қўшиш билан ҳосил қилинади. Бунда сифатдош кўшимчаси устидаги ургу инкор юкламасига кўчади. Масалан:

Бирлик

- I. نرفتهام   нарафтэам — бормаганман
II. نرفتهای   нарафтэйи — бормагансан
III. نرفته‌است   нарафтэаст — бормагандир

Кўплик

- I. نرفته‌ایم   нарафтэим — бормаганмиз
II. نرفته‌اید   нарафтэид — бормагансиз
III. نرفته‌اند   нарафтэанд — бормагандирлар.

1- в а з и ф а. Матни ўзбек тилига таржима қилинг.

حاتم طائی و خارکن

حاتم طائیرا گفتند :

— هیچ از خود بلند همت تر در جهان دیده و یا شنیده؟ گفت :
— بلی روزی چهل شتر قریبان کرده بودم و امیران عرب را از
هرجا بمهمانی خود دعوت کرده بگوشه صحرایی بیرون رفتم . خارکنی
را دیدم که پشته خار فراهم آورده گفتم :
— ای پیر! چرا به مهمانی حاتم نروی که مردم بسماط او گورد
آمده اند . خار کن گفت :

هر که نان از عمل خویش خورد

منت از حاتم طائی نبرد

انصافاً من اورا از خود بلند همت تر دیدم .

Луғат

خارکن	хоркан — тикан терувчи, ўтинчи
شتر	шўтўр — туя
دعوت کردن	даъват кардан — чақирмоқ, таклиф қилмоқ
گوشه	гўшэ — бурчак
فراهم آوردن	фароҳам овардан — тўпламоқ, йиғмоқ
پشته	пўштэ — тўда, тўплам
سماط	сэмот — дастурхон

عمل амал — иш, меҳнат
خويش хиш — ўз, яқин кишилар

2-в а з и ф а. Қуйидаги гапларни форс тилига таржима қилинг:

1. Мен бу романни ўқиганман.
2. Сиз «Навой» романини ўқиганмисиз?
3. Ҳа, мен «Навой» романини ўқиганман, аммо «Опа-сингиллар» романини ўқимаганман.
4. Бу ҳар иккала романни ўқиш керак.
5. У талаба ёшлар уюшмасининг аъзосидир.
6. Улар бир минг тўққиз юз тўқсон биринчи йилда ёшлар уюшмасига аъзо бўлиб кирганлар.
7. Сиз Москва шаҳрига борганмисиз?
8. Ҳа, мен Москва шаҳрига борганман.
9. Дўстим Аҳмад ўрта мактабни битирган.
10. Отам жамоа хўжалигида ишлаганлар.

Луғат

роман — **رومان** роман
«Опа-сингиллар» — **خواهران** хоҳарон
ҳар иккала — **هر دو** ҳардў
ёшлар уюшмаси — **اتحاديه جوانان** эттэход ийэйэ жавонан
кирмоқ — **داخل شدن** дохэл шўдан
жамоа хўжалиги — **كلخوز** кўлхўз
фабрика — **کارخانه** корхонэ

موزیہ ماضی بعید — Узоқ ўтган
замон феъли

Узоқ ўтган замон феъли иш-ҳаракатнинг бирор бошқа ҳаракатдан олдин бўлиб ўтганини ёки ҳозир натижаси номаълум бўлган иш-ҳаракатни билдиради:

دانشیار ما سال گذشته به مسکو رفته بود.

Донэшйорэ мо солэ гўзаштэ бэ Мўскўв рафтэ буд — Бизнинг ўқитувчимиз ўтган йили Москвага борган эди.

من پیش از داخل شدن به دانشگاه در کارخانه ماشین سازی کار کرده بودم .

Ман пиш аз дохэл шўданэ бэ донэшгоҳ дар корхонэйэ мошинсози кор кардэ будам — Мен институтга киришимдан илгари машинасозлик заводида ишлаган эдим.

Узоқ ўтган замон феълининг ясалиши

Узоқ ўтган замон феъли ўтган замон сифатдошига **بودن** будан (эмоқ, бўлмоқ) кўмакчи феълининг аниқ ўтган замонда тусланган шаклини қўшиш орқали ҳосил қилинади. Узоқ ўтган замон феълининг етакчи қисми (ўтган замон сифатдоши) ўзгармайди, шаклий ўзгаришлар—тусланиш кўмакчи феълда бўлади. Урғу сифатдош қўшимчасига тушади. Масалан:

رافتن рафтан — бормоқ феълидан.

Б и р л и к

I.	رفته بودم	рафтэ будам — борган эдим
II.	رفته بودی	рафтэ буди — борган эдинг
III.	رفته بود	рафтэ буд — борган эди

Қўп лик

- I.   رفته بوديم   рафтэ будим — борган эдик
II.   رفته بوديد   рафтэ будид — борган эдингиз
III.   رفته بودند   рафтэ буданд — борган эдилар.

Узоқ ўтган замон феълининг бўлишсиз шакли

Узоқ ўтган замон феълининг бўлишсиз шакли феълнинг етакчи қисми олдига **نه** — **на-** инкор юкласини қўшиш билан ҳосил қилинади. Бунда урғу инкор юкласига кўчади. Масалан:

Бирлик

- I.   رفته بودم   нарафтэ будам — бормаган эдим
II.   رفته بودى   нарафтэ буди — бормаган эдинг
III.   رفته بود   нарафтэ буд — бормаган эди

Қўп лик

- I.   رفته بوديم   нарафтэ будим — бормаган эдик
II.   رفته بوديد   нарафтэ будид — бормаган эдингиз
III.   رفته بودند   нарафтэ буданд — бормаган эдилар.

1-вазифа. Қуйидаги матнни ўзбек тилига таржима қилинг:

حكايت

شخصى بمرتبۀ بزرگى رسیده بود. دوستش برای تبریک پیش او رفت. آن شخص پرسید: کیستی و برای چه آمده؟ دوست او شرمندۀ شد و گفت: مرا نمیشناسی؟ من دوست قدیم تو هستم و برای تسلیت آمده‌ام زیرا که شنیده‌ام که کور شده‌ای.

Луғат

رسیدن   расидан — етмоқ, эришмоқ
شرمندۀ شدن   шармандэ шўдан — уялмоқ, хижолатда қолмоқ
شناختن   шэнохтан — танимоқ

تسلیت таслийэт — ачиниш, таъзия

شنيدن шәнидан — эшитмоқ

2-в а з и ф а. Қуйидаги узоқ ўтган замон феълларидан фойдаланиб гап-пар тузинг.

رفته بودم	рафтэ будам — борган эдим
خوانده بوديم	хондэ будим — ўқиган эдик
ديده بودى	дидэ буди — кўрган эдинг
آمده بودند	омадэ буданд — келган эдилар
نوشته بود	навэштэ буд — ёзган эди.

3-в а з и ф а. Матни форс тилига таржима қилинг.

Қарим менинг энг яқин дўстларимдан. Мен у билан ёшликдан бирга ўсганман. Ўрта мактабда ҳам у билан бирга ўқиганмиз. У ўрта мактабни битиргач, Тошкент тиббиёт олий билимгоҳига кириб ўқиди. Ҳозир шаҳардаги шифохоналардан бирида врач бўлиб ишлайди. Мен муаллимлар олий билимгоҳининг ўзбек тили ва адабиёти факультетида таҳсил олдим. Ҳозир ўрта мактабда ўзбек тили ва адабиёти ўқитувчиси бўлиб ишлайман.

حال ҳол — Ҳозирги-келаси замон феъли

Форс тилида ҳозирги-келаси замон феълининг қўлланиш доираси ўзбек тилидаги сингари анча кенгдир. У ҳозирги бўлиб турган иш-ҳаракатни, ҳозирда тугалланмаган, келажакда давом этиши мумкин бўлган ҳаракатни ҳамда умумзамон маъноларини билдиради. Масалан:

ما در دانشگاه زبان فارسی را میاموزیم.

Мо дар донэшгоҳ забонэ форсиро миомузим — Биз институтда форс тилини ўрганамиз.

دانشیار اول برای ما قاعده‌های زبان را تعبیر میکند پس ما کتاب درسی را میخوانیم و از زبان فارسی بزبان ازبکی ترجمه میکنیم .

Донэшйор аввал баройэ мо ғоздаҳойэ забонро таъбир микўнад, пас мо кэтобэ дарсиро михоним ва аз забонэ форси бэ забонэ ўзбаки таржўма микўним—Ўқитувчи бизга аввал тил қондаларини тушунтиради, сўнгра биз дарсликни ўқиймиз ва форс тилидан ўзбек тилига таржима қиламиз.

فرخ هر روز ساعت هشت صبح به دبیرستان میرود.

Фаррўх ҳар руз соатэ ҳаштэ сўбҳ бэ дабиристон миравад — Фаррух ҳар кунни эрталаб соат саккизда мактабга кетади.

من فردا به سینما میروم .

Ман фардо бэ синэма миравам—Мен эртага кинога бораман.

Ҳозирги-келаси замон феълининг ясалиши

Ҳозирги-келаси замон феъли феълнинг ҳозирги замон ўзаги олдида **ми** қўшимчасини ва охирига эса шахс-сон қўшим-

чаларини қўшиш билан ҳосил қилинади. Ҳозирги-келаси замон феълида бош урғу ми- га тушади.

Шахс-сон қўшимчалари

Шахслар	Бирлик	Кўплик
I.	م -ам	يم -им
II.	ى -и	يد -ид
III.	د -ад	ند -анд

Шундай қилиб, ҳозирги-келаси замон феъли қуйидагича бўлади:

رفتن рафтан — бормоқ феълидан.

Бирлик

- I. ميروم миравам — бораман
 II. ميروي мирави — борасан
 III. ميرواد миравад — боради

Кўплик

- I. ميرويم миравим — борамиз
 II. ميرويد миравид — борасиз
 III. ميروند мираванд — борадилар.

خواندن хондан — ўқимоқ феълидан.

Бирлик

- I. ميخوانم миҳонам — ўқийман
 II. ميخوانى миҳони — ўқийсан
 III. ميخواند миҳонад — ўқийди

Кўплик

- I. ميخوانيم миҳоним — ўқиймиз
 II. ميخوانيد миҳонид — ўқийсиз
 III. ميخوانند миҳонанд — ўқийдилар.

Ҳозирги-келаси замон феълининг бўлишсиз шакли феъл ол-
дига **نه** *на*-инкор юкласини қўшиш билан ҳосил қилинади.
Бунда асосий урғу инкор юкласига тушади, иккинчи даража-
ли кучсиз урғу эса шахс-сон қўшимчасига тушади. Масалан:

Б и р л и к

I.	نمیروم	намиравам — бормайман
II.	نمیروی	намирави — бормайсан
III.	نمیرود	намиравад — бормайди

К ў п л и к

I.	نمیرویم	намиравим — бормаймиз
II.	نمیروید	намиравид — бормайсиз
III.	نمیروند	намираванд — бормайдилар.

Б и р л и к

I.	نمیخوانم	намихонам — ўқимайман
II.	نمیخوانی	намихони — ўқимайсан
III.	نمیخواند	намихонад — ўқимайди

К ў п л и к

I.	نمیخوانیم	намихоним — ўқимаймиз
II.	نمیخوانید	намихонид — ўқимайсиз
III.	نمیخوانند	намихонанд — ўқимаядилар.

Эслатма. **دانشن** доштан (ҳозирги замон ўзаги **دار** дор) —эга бўл-
моқ, молик бўлмоқ феълидан ҳозирги замон феъли ясалганда **می** *ми*-
қўшимчаси қўшилмайди, ўзакка шахс-сон қўшимчаси қўшиш билангина ҳозир-
ги-келаси замон феъли ясалади:

I.	дарм	дорам	I.	дарим	дорим
II.	дарӣ	дори	II.	дарид	дорид
III.	дарад	дорад	III.	даранд	доранд

1- в а з и ф а. Қўйидаги матнни ўқинг ва ўзбек тилига таржима қилинг:

کار روزانه من

من هر روز ساعت هفت صبح از خواب بیدار شده دست و روی خود را با صابون میشویم. برای غذا خوری سرمیز مینشینم. درس ما ساعت هشت شروع میشود. از خانه من تا دانشگاه بیست دقیقه راه است. روزهایی که هوا خوب است بدانشگاه پیاده میروم. روزهایی که باران میبارد یا هوا خیلی سرد است سوار اتوبوس شده بدانشگاه میروم. ما هر روز شش ساعت درس داریم. در وقت تنفس استراحت میکنیم. بعد از تمام شدن درس دانشجویان به خانه میروند. بعد از استراحت کردن کتاب میخوانم و درسهای خود را حاضر میکنم. پس از ساعت یازده و نیم بخواب میروم.

Луғат

روزانه	рузонэ — кундалик
بیدار شدن	бидор шўдан — уйғонмоқ
شستن	шўстан (ҳозирги замон ўзаги شو шу, شوی شوی)
غذا	шуй) — ювмоқ
غذا خوری	ғазо — овқат
شروع	ғазохўри — овқатланмоқ
شروع شدن	шўруь — бошланиш
باران	шўруь шўдан — бошланмоқ
باریدن	борон — ёмғир
سرد	боридан — ёғмоқ
خواب	сард — совуқ
بخواب رفتن	хоб — уйқу
	бэхоб рафтан — уйқуга кетмоқ, ухламоқ

2- в а з и ф а. Қўйидаги феъллардан ҳозирги-келаси замон феъли ясанг:

نوشتن	навэштан — ёзмоқ
فرمودن	фармудан — буюрмоқ
گرفتن	гэрэфтан — олмоқ, ушламоқ
خواهيدن	хобидан — ухламоқ
آمدن	омадан — келмоқ
ديدن	дидан — кўрмоқ
پرسيدن	пўрсидан — сўрамоқ
انداختن	андохтан — отмоқ, ташламоқ
نشستن	нэшастан — ўтирмоқ.

درس نوزدهم

مضارع التزامی мўзорэъэ элтэзоми — Фейлнинг орзу-истак майли

Фейлнинг орзу-истак майли гумон, мумкинлик, зарурият, мақсад, орзу-истак, бажарилиши лозим бўлган ҳаракат маъноларини билдиради.

Фейлнинг орзу-истак майли ҳозирги замон ўзаги олдига **به**-**бэ**, охирига шахс қўшимчасини қўшиш билан ҳосил қилинади. Урғу **бэ**-га ва шахс-сон қўшимчасига тушади:

رفتن **рафтан** — бормоқ **фейлидан**:

Б и р л и к

I.	بروم	бэравам — борсам
II.	بروی	бэрави — борсанг
III.	برود	бэравад — борса

Қ ў п л и к

I.	برویم	бэравим — борсак
II.	بروید	бэравид — борсангиз
III.	بروند	бэраванд — борсалар

От ва феълдан иборат бўлган қўшма феълларда феълнинг орзу-истак майли **به** **бэ**- қўшимчасисиз ифодаланиши мумкин:

حرف زدند **ҳарф задан** — сўзлашмоқ, гаплашмоқ **фейлидан**

Б и р л и к

I.	حرف بزیم	ҳарф бэзанам	حرف زیم	ҳарф занам
II.	حرف بزنی	ҳарф бэзани	حرف زنی	ҳарф зани
III.	حرف بزند	ҳарф бэзанад	حرف زند	ҳарф занад

Қ ў п л и к

I.	حرف بز نیم	ҳарф бэзаним	حرف ز نیم	ҳарф заним
II.	حرف بز نید	ҳарф бэзанид	حرف ز نید	ҳарф занид
III.	حرف بز نند	ҳарф бэзананд	حرف ز نند	ҳарф зананд

Ҳозирги-келаси замон феъли орзу-истак майлининг бўлиш-сизи феъл олдига **نه** *на-* инкор юкламасини қўшиш орқали ҳосил қилинади. Бунда **به** *бэ-* приставкаси тушиб қолади ва ургу инкор юкламаси ва шахс-сон қўшимчасига тушади:

Б и р л и к

I.	نروم	на́равам — бормасам
II.	نروی	на́рави — бормасанг
III.	نرود	на́равад — бормаса

Қ ў п л и к

I.	نرویم	на́равим — бормасак
II.	نروید	на́равид — бормасангиз
III.	نروند	на́раванд — бормасалар

Унли товуш билан бошланган ҳозирги замон феъл ўзагидан* феълнинг орзу-истак шакли ясалганда, **نه** *на-* -кўмакчиси ёки **به** *бэ-* инкор юкламаси билан феъл ўзаги орасига *й* ундоши орттирилади. Масалан:

بیایم	бэ́йойам — келсам
بیائی	бэ́йойи — келсанг
نیایم	на́йойам — келмасам
نیائی	на́йойи — келмасанг.

Ҳозирги-келаси замон феълнинг орзу-истак майли (аорист) қуйидаги ўринларда қўлланади:

а) Мақсад эргаш гапларда:

پادشاهی دانشمندی را خواست و گفت: میخوام ترا قاضی این شهر بکنم.

Подшоҳи донишмандиро хост ва гўфт: миҳоҳам тўро қозийё ин шаҳр бэқўнам—Бир подшоҳ бир донишмандии чақирди ва деди: — Мен сени шу шаҳарнинг қозиси қилмоқчиман.

من بعد از درس بخانه شما میروم که شمارا ببینم.

Ман баъдаз дарс бэхонайэ шӯмо миравам кэ шӯморо бэби-
нам — Мен дарсдан сўнг сизни кўриш учун уйингизга бормоқ-
чиман.

б) اگر अगर, تا то ёрдамчи сўзлари билан бошланган шарт
эргаш гапларда:

اگر شما بخواهید از يك طرف خیابان بطرف دیگر عبور کنید
به قواعد عبور رعایت کنید .

Агар шӯмо бэхоҳид аз йэк тарафэ ҳийбон бэтарафэ дигар
ўбур кўнид, бэ гаваидэ ўбур рэойат кўнид—Агар сиз кўчанинг
бир тарафидан иккинчи тарафига ўтмоқчи бўлсангиз, ўтиш қои-
даларига риоя қилинг.

تا دانه نیفکنی نروید.

То донэ найафкани наруйад — Дон сепмасанг, кўкармайди.

в) تۇلдиರುವчи эргаш гапларда خواستن хостан — хоҳла-
моқ, توانستن тавонистан — қила олмоқ феълларидан сўнг:
من نمیتوانم این کتابرا بشما بدهم.

Ман намитавонам ин кэтобро бэ шӯмо бэдэҳам — Мен бу ки-
тобни сизга беролмайман.

г) باید бояд — керак, لازم است лозэм аст — лозим каби
зарурият билдирган сўзлардан сўнг келиб, келажакда бажари-
лиши лозим бўлган ҳаракатни билдиради:

... در کشور ما منابع ساختمانی متعلق بتمام جامعه است
و دولت باید برای افراد کشور خانه مسکونی مورد احتیاج را ساخته
و در اختیارشان بگذارد.

Дар кэшварэ мо манобэзэ сохтэмони мўтааллэг бэтамо-
мэ жомэа аст ва давлат бойад баройэ эфродэ кэшвар хонайэ
маскуни маврэдэ эҳтиёж ро сохтэ ва дар эҳтиёрэшон бэгўзо-
рад—Бизнинг мамлакатимизда қурилиш манбалари бутун халқ-
никидир ва давлат мамлакат аҳолиси учун эҳтиёжига яраша уй-
жой қуриб, уларнинг ихтиёрига топширади.

لازم است که او باید به پرسشهای ما پاسخ بدهد.

лозэм аст кэ ў бэ пўрсэшхойэ мо посўх бэдэҳад—У бизнинг
саволларимизга жавоб бериши лозим.

Бундан ташқари, **قرار براين شد** **ғарор барин шўд**—шунга қарор қилинди, **مقرر شد** **муғаррар шўд** — муқаррар бўлди, **مجبور شدن** **мажбур кардан** — мажбур қилмоқ, **مجبور کردن** **мажбур шўдан** — мажбур бўлмоқ каби феъллардан кейин тўлдирувчи эргаш гапларнинг кесимларида ҳамда **ممکن است** **мумкөн аст** — мумкиндир сўзи билан бошланган гапларнинг кесимида, **برای اینکه** **баройэ инкэ** — шунинг учунки боғловчиси ишлатилган сабаб эргаш гапларнинг кесимларида, **قبل از آنکه** **қабл аз онкэ** — бундан аввал, **بدون اینکه** **бэдунэ инкэ**—бундан ташқари каби ёрдамчи сўзлар билан бошланган гапларнинг кесимларида қўлланади.

1- в а з и ф а. Қуйидаги матнни ўзбек тилига таржима қилинг:

دخترك با فراست

يکي از دانشمندان عالی مقدار زمستان در اطاق خود نشستہ و منقل پراز آتش ذغال در جلو خود گذارده بود. دخترک همسايه در زده وارد شد و گفت: يك گل آتش ميخواهم ببرم تا منقل خودمانرا آتش بکنيم.

شخص دانشمند گفت: من باکمال ميل حاضرم آتش بدهم ولی لچيزی همراه خود نياورده‌ای که آتشرا در روی آن گذاشته ببری صبرکن تا من چیزی براي پيدا کنم.

دخترک گفت: زحمت نکشيد من آتشرا با دست ميبرم

آن شخص پرسيد:

چطور با دست؟

دختر جوابی نداده فوراً دست چپ خوردا باز نمود و در گودال کف دست مقداری خاکستر ريخته آتشرا بر روی آن نهاده اظهار تشکر نمود و روانه شد شخص دانشمند بهوش و فراست دختر آفرين خواند.

Луғат

عالی مقدار	оли мэгдор — юксак даража- даги	وارد شدن فوراً	ворэд шўдан— кирмоқ фавран — тездан, бирдан
------------	---------------------------------------	-------------------	--

منقل	манғал—манқал	باز نمودن	боз намудан — очмоқ
آتش	оташ — олов	گودال	гудол — чуқур
زغال	зўғол — тошқўмир	ريختن	рихтан—тўкмоқ, қуймоқ
گذاردن	гўзордан — қўймоқ	روانه شدن	равонэ шўдан — жўнаб кетмоқ

2- в а з и ф а. Қўйидаги саволларга жавоб беринг:

۱. دانشمند در اطاق خود چطور نشستہ بود؟
۲. دختر همسایه به اطاق دانشمند برای چه آمد؟
۳. شخص دانشمند به دختر چه گفت؟
۴. دخترک آتش را به خانه خود چطور برد؟
۵. دخترک چه جوابی داد؟
۶. شخص دانشمند چرا آفرین گفت؟

3- в а з и ф а. Қўйидаги гапларни форс тилига таржима қилинг:

1. Мен бугун кинога бора олмайман.
2. Сен эртага адабий кечага боришинг керак.
3. Сиз форс тилида сўзлашишни биласизми?
4. Биз дам олиш куни шаҳар атрофига бориб, сайр қилиб келмоқчимиз.
5. Улар биз билан бирга бора олмайдилар, чунки уларнинг бошқа ишлари бор.

ماضی التزامی   МОЗИЙЭ ЭЛТЭЗОМИ — ФЕЪЛНИНГ
гумон шакли

Феълнинг гумон шакли бўлиб ўтган иш-ҳаракатнинг нати-
жасига нисбатан гумон, эҳтимоллик, фараз қилиш маъноларини
билдиради. Масалан:

ممکن است که این کتاب را خوانده باشد.

Мўмкэн асткэ ин кэтобро хондэ бошад — У бу китобни ўқи-
ган бўлса керак.

شاید من اشتباه کرده باشم.

Шойад ман эштибоҳ кардэ бошам—Эҳтимол, мен янглиш-
ган бўлсам керак.

در جهان کسی نیافته میشود که نام ابن سینارا نشنیده
باشد.

Дар жаҳон каси найофтэ мишавадкэ номэ Ибн Синоро
нашўнидэ бошад — Жаҳонда Ибн Синонинг номини эшитмаган
кнши топилмаса керак.

Феълнинг гумон шакли таркибли бўлиб, унинг биринчи қис-
ми ўтган замон сифатдошидан, иккинчи қисми **بودن** будан
(бўлмоқ) феълидан ясалган орзу-истак майлидан иборат бўлади.

Лекин будан феълидан ясалган орзу-истак шакли **به** —
қўшимчасини олмайди.

Ургу ҳар икки қисмнинг сўнги бўғинига тушади. Масалан:

رفتن   рафтан — бормоқ феълидан

Б и р л и к

- I.   رفته باشم   рафтэ бошам — борган бўлсам
- II.   رفته باشی   рафтэ боши — борган бўлсанг
- III.   رفته باشد   рафтэ бошад — борган бўлса

Қўплик

- I.   رفته باشيم   рафтэ бошим — борган бўлсак
II.   رفته باشيد   рафтэ бошид — борган бўлсангиз
III.   رفته باشند   рафтэ бошанд — борган бўлсалар
- Феълнинг гумон шаклининг бўлишсиз сифатдош қисми олдига **نه** на- инкор юкламасини келтириш билан ҳосил қилинади. Бунда урғу инкор юкламасига кўчади. Масалан:

Бирлик

- I.   نرفته باشم   нарафтэ бошам — бормаган бўлсам
II.   نرفته باشى   нарафтэ боши — бормаган бўлсанг
III.   نرفته باشند   нарафтэ бошад — бормаган бўлса

Қўплик

- I.   نرفته باشيم   нарафтэ бошим — бормаган бўлсак
II.   نرفته باشيد   нарафтэ бошид — бормаган бўлсангиз
III.   نرفته باشند   нарафтэ бошанд — бормаган бўлсалар

В а з и ф а. Қуйидаги гапларни ўзбек тилига таржима қилинг:

۱. ممکن است که آنها این کتابرا خوانده باشند.
۲. باید نویسندهگان به شب نشینی ادبی آمده باشند.
۳. احتمال می‌رود که هنوز دانشیار به دانشگاه نیامده باشد.
۴. ممکن است که برادرم خوب امتحان داده باشد.

Қўплик

- I.   رفته باشيم   рафтэ бошим — борган бўлсак
 II.   رفته باشيد   рафтэ бошид — борган бўлсангиз
 III.   رفته باشند   рафтэ бошанд — борган бўлсалар

Феълнинг гумон шаклининг бўлишсизи сифатдош қисми олдида **نه** на- инкор юкламасини келтириш билан ҳосил қилинади. Бунда урғу инкор юкламасига кўчади. Масалан:

Бирлик

- I.   نرفته باشم   нарафтэ бошам — бормаган бўлсам
 II.   نرفته باشي   нарафтэ боши — бормаган бўлсанг
 III.   نرفته باشند   нарафтэ бошад — бормаган бўлса

Қўплик

- I.   نرفته باشيم   нарафтэ бошим — бормаган бўлсак
 II.   نرفته باشيد   нарафтэ бошид — бормаган бўлсангиз
 III.   نرفته باشند   нарафтэ бошанд — бормаган бўлсалар

В а з и ф а. Қуйидаги гапларни ўзбек тилига таржима қилинг:

۱. ممکن استکه آنها این کتابرا خوانده باشند.
۲. باید نویسندگان به شب نشینی ادبی آمده باشند.
۳. احتمال می‌رود که هنوز دانشیار به دانشگاه نیامده باشد.
۴. ممکن است که برادرم خوب امتحان داده باشد.

درس بیست و یکم

فہملاً مۇستاغبال — كەلەسى زامون فہملى

كەلەسى زامون فہملى ئىش-خاراكتاتنى كەلەجەكتە انىق بۇلىش-لىگىنى بىلدىرەدۇ:

ما روز تعطيل به ماهی گیری خواهيم رفت.

Мо рузэ таътил бэ моҳигири хоҳим рафт — Биз дам олиш куни балиқ овига борамиз (боргаймиз).

چند نفر دانشجو نيز باما خواهند رفت.

Чанд нафар донэшжу низ бо мо хоҳанд рафт — Бир неча талабалар ҳам биз билан бирга боришади (боргайлар).

من بعد از تمام کردن دوره دانشگاه به دبیرستان رفته کار خواهم کرد.

Ман баъдаз тамом карданэ давраи донэшгоҳ бэ дабиристон рафтэ кор хоҳам кард — Мен институтни тугатгандан сўнг мактабга бориб ишлайман (ишлагайман).

امروز به خانه شما مهمانان خواهند آمد.

Эмруз бэ хонэйэ шўмо мэхмонон хоҳанд омад — Бугун сизнинг уйингизга мэхмонлар келишади (келгайлар).

در تابستان به مسکو خواهم رفت.

Дар тобэстон бэ Мўскўв хоҳам рафт — Ёзда Москвага бораман.

Келаси замон фемли таркибли бўлиб, икки қисмдан иборатдир. Унинг биринчи — кўмакчи қисми خواستن хостан — хоҳламоқ фемли ҳозирги-келаси замон шаклининг مى ми-қўшимчасини олмаган қисмдан, иккинчи қисми етакчи фемл-

нинг ўтган замон ўзагидан иборат бўлади. Урғу ҳар икки қисм-нинг сўнгги бўғинига тушади. Масалан:

رفتن рафтан — бормоқ феълидан

Б и р л и к

I.	خواهم رفت	хоҳам рафт — боргайман
II.	خواهی رفت	хоҳи рафт — боргайсан
III.	خواهد رفت	хоҳад рафт — боргай

Қ ў п л и к

I.	خواهیم رفت	хоҳим рафт — боргаймиз
II.	خواهید رفت	хоҳид рафт — боргайсиз
III.	خواهند رفت	хоҳанд рафт — боргайлар.

Келаси замон феълнинг бўлишсизи خواستن кўмакчи феълнинг олдига *نه* *на-* инкор юкламасини қўшиш билан ясалди. Бунда асосий урғу инкор юкламасига тушади. Масалан:

Б и р л и к

I.	نخواهم رفت	нахоҳам рафт — бормагайман
II.	نخواهی رفت	нахоҳи рафт — бормагайсан
III.	نخواهد رفت	нахоҳад рафт — бормагай

Қ ў п л и к

I.	نخواهیم رفت	нахоҳим рафт — бормагаймиз
II.	نخواهید رفت	нахоҳид рафт — бормагайсиз
III.	نخواهند رفت	нахоҳанд рафт — бормагайлар.

Қўшма феълларда келаси замон аниқ феълнинг кўмакчи қисми феълнинг от қисми билан ўтган замон ўзаги орасига қўйилади. Масалан:

حرف زدَن ҳарф задан — гапирмоқ, сўзламоқ феълидан

Б и р л и к

I.	حرف خواهم زد	ҳарф хоҳам зад — гапиргайман
II.	حرف خواهی زد	ҳарф хоҳи зад — гапиргайсан
III.	حرف خواهد زد	ҳарф хоҳад зад — гапиргай

Қ ў п л и к

- I. حرف خواهيم زد   ҳарф хоҳим зад — гапиргаймиз
 II. حرف خواهيد زد   ҳарф хоҳид зад — гапиргайсиз
 III. حرف خواهند زد   ҳарф хоҳанд зад — гапиргайлар.

Бу феълнинг бўлишсиз шакли ҳам одатдагидек, келаси замон аниқ феъли ясовчи خواستن кўмакчи феъли олдиға نه ма- инкор юкламасини қўшиш орқали ясалади. Масалан:

Б и р л и к

- I. حرف نخواهيم زد   ҳарф нāхоҳам зад — гапирмагайман
 II. حرف نخواهيد زد   ҳарф нāхоҳи зад — гапирмагайсан
 III. حرف نخواهد زد   ҳарф нāхоҳад зад — гапирмагай

Қ ў п л и к

- I. حرف نخواهيم زد   ҳарф нāхоҳим зад — гапирмагаймиз
 II. حرف نخواهيد زد   ҳарф нāхоҳид зад — гапирмагайсиз
 III. حرف نخواهند زد   ҳарф нāхоҳанд зад — гапирмагайлар.

I- в а з и ф а. Матни ўзбек тилига таржима қилинг:

طبيب راستگو

از طبيب پرسیدند که فلانی مریض است و او را معالجه میکنی؟
 چه خواهد شد خوب میشود یا نه گفت: خود نیز متحیرم نمی دانم
 که بالاخره طبیعت مرض او رادفع کرده شفا خواهد یافت یا آنکه
 دواهای من اسباب هلاک وی را فراهم آورده خواهد مرد.

Луғат

مریض	мариз — касал, бемор
معالجه	мўолэжэ — даволаш
متحیر	мўтаҳаййэр — ҳайрон, таажжуб
اسباب	асбоб — сабаблар
فراهم آوردن	фароҳам овўрдан — тўпламоқ, йиғмоқ

2- в а з и ф а. Қуйидаги гапларни форс тилига таржима қилинг:

1. Биз ўқув йили тамом бўлгандан сўнг Самарқанд, Бухоро шаҳарларига бормоқчимиз.

2. Эртага бўладиган адабий кечамизга шоир ва ёзувчилар ҳам келишади.

3. Кечани адабиёт тўрагагининг раҳбари очади.

4. Дарсдан сўнг кинога бормоқчиман.

3- в а з и ф а. Қуйидаги масдарлардан келаси замон аниқ феъли ясаг:

کردن	кардан — қилмоқ
خواندن	хондан — ўқимоқ
ديدن	дидан — кўрмоқ
گفتن	гўфтан — гапирмоқ, сўзламоқ
كار کردن	кор кардан — ишламоқ
گرفتن	гэрэфтан — олмоқ, ушламоқ
فروختن	фўрухтан — сотмоқ
خریدن	харидан — сотиб олмоқ
نوشتن	навэштан — ёзмоқ
رفتن	рафтан — бормоқ

درس بیست و دوم

امری — **Феълнинг буйруқ майли** ва **ажҳ** — **ажҳ** — **ажҳ**

Форе тилида буйруқ феъли буюриш, таклиф, чақириқ маъноларини билдиради. Мисоллар:

کسی پیش کاتبی رفت و گفت: برای من خط بنویس.

Қаси пишэ котэби рафт ва гўфт: баройэ ман хат бэнавис —
Бир киши бир котибнинг ҳузурига бориб, менга хат ёзиб бер, деди.

دانشیار گفت: بفرمائید من بشما سوال میدهم شما جواب بدهید.

Донэшиёр гўфт: бэ фармойид ман бэ шўмо суол мидэҳам, шўмо жавоб бэдэхид —
Ўқитувчи айтди: ҳозир мен сизларга савол бераман, сизлар жавоб беринг.

Феълнинг буйруқ майли феълнинг ҳозирги замон ўзаги олганга **бэ** қўшимчасини қўшиш билан ясалади. Буйруқ асосан иккинчи шахсга қаратилган бўлади. Буйруқ феълнинг бошқа шахс шакллари эса орзу-истак маъноларини беради.

Буйруқ феълнинг ясашиш қўидаги жадвалда кўрсатилган:

Феълнинг ноаниқ шакли	Маъноси	Ҳозирги замон ўзаги	Буйруқ феъли	
			II шахс бирлик	II шахс кўплик
خواندن	ўқимоқ	خوان	بخوان	بخوانید
دیدن	кўрмоқ	بین	بین	بینید
گرفتن	олмоқ	گیر	بگیر	بگیرید
رفتن	бормоқ, кетмоқ	رو	برو	بروید

Кўпинча феълнинг ҳозирги замон ўзаги, ўзбек тилидаги сингари, II шахс буйруқ феълига тенг келади.

Феълнинг ҳозирги замон ўзагига **بە** *бэ*- қўшимчасининг қўшилиши буйруқ маъносини кучайтиради. Қиёс қилинг:

تمام کن **тамом кўн** — тамом қил
تمام کنيد **тамом кўнид** — тамом қилинг

Мисоллар:

رفیق ! اول شما این کتاب را بخوانید بعد از آن از زبان فارسی
بە زبان ازبکی ترجمه کنید.

Рафиғ, аввал шўмо ин кэтобро бэхонид, баъд аз он аз забонэ форси бз забонэ ўзбаки таржўма кўнид — Ўртоқ, аввал сиз бу китобни ўқинг ва ундан сўнг форс тилидан ўзбек тилига таржима қилинг.

تن آسائی و کاهلی دور کن
یکوش و زرنج تنت سور کن! (فردوسی)

Тан осойи — йў коҳэли дур кўн,
Бэкуш-ў-зэранжэ танат сур кўн! —

Дангасаликни ўзингдан узоқлаштир (дангаса бўлма)! — Ҳаракат қил, хизматинг натижаси лаззатини тот! (Фирдавсий.)

تو این مقاله را البته بخوان زیرا که خیلی جالب توجه است.

Ту ин мағолэро албаттэ бэхон, зирокэ хэйли жолэбэ таважжўҳ аст — Сен бу мақолани албатта ўқи, чунки жуда қизиқ (мақола).

بفرمائید روی این صندلی بنشینید.

Бэфармойид руйэ ин сандали бэнишинид — Марҳамат, бу стулга ўтиринг.

Буйруқ феълнинг бўлишсизи феълнинг ҳозирги замон ўзаги олдиға **نه** *на*- ёки **مه** *ма*-инкор юкламаларини қўшиш билан ясалади. Бунда феълнинг буйруқ шаклини ясовчи **بە** *бэ*-тушиб қолади. Масалан:

نکن **накўн** — қилма
نکو **нагу** — гапирма

امروز تو به سینما نرو درسهای خود را حاضر کن.

Эмруз тў бэ синэма нарав, дарсҳойэ хўдро ҳозир кўн — Сен бугун кинога борма, дарсларингни тайёрла.

دوست مشمار آنکه در نعمت زند
لاف یاری و برادر خواندگی
دوست آن باشد که گیرد دست دوست
در پریشان حالی و در ماندگی. (از حکایه دو رفیق)

Дуст машўмор онкэ дар нэъмат занад, лофэ йорий-ў бэродар хондэги, дуст он бошадкэ гирад дастэ дуст, дар паришон ҳолий-ў дармондэги — Ноз-неъматда (нозу неъмат учунгина) ўртоқлик ва биродарлик лофини урадиган (киши)ларни дўст ҳисоблама, паришон ҳолликда ва толиққанда дўсти қўлини ушлаган (киши)ларгина дўст ҳисобланади.

1-в а з и ф а. Матни ўқинг ва ўзбек тилига таржима қилинг.

حکایت

مردی دهقان خر بار کش و سگ هوشیاری داشت. روزی بار و سفره خویش بر پشت خر نهاده بصحرا رفت و سگ را نیز همراه برد. چون بکشت زار خود رسید زیر درختی نشست تا زمانی بیاساید. خواب او را در ربود. خر بچرا مشغول شد و سگ در گوشه خوابید.

دیری گذشت مرد دهقان بیدار نشد. سگ از گرسنگی بی تاب گشته به نزدیک خر رفت و گفت:

— ای یار مهربان اندکی دو دست خود را خم کن تا من بتوانم لقمه نان از سفره بر گیرم که بسیار گرسنه ام خر گفت:
— اندکی صبر کن تا خواجه بیدار شود.

سگ چیزی نگفت و بجای خود باز گشت. ناگهان گرگی از دور پدیدار شد. چشم خر بگرگ افتاد و سخت بترسید. سگ چون این حال را بدید آهسته دور شد. خر گفت:

— ای یار مهربان چه هنگام رفتن است مگر گرگ را نمی بینی باز ای و مرا دریاب!
سگ جواب داد:

— اندکی صبر کن تا خواجه بیدار شود.

Луғат

بار	бор — юк	پديدار شدن	падидор шўдан — кўринмоқ
بارکش	боркаш — юк ташувчи		
سفره	сўфрә — дас-турхон	افتادن	ўфтодан — тушмоқ
کشتزار	кәштзор — экинзор	سخت	сахт — қаттиқ
چريدن	чаридан — ўтламоқ	ترسيدن	тарсидан — қўрқмоқ
بيدار شدن	бидор шўдан — уйғонмоқ	دور	дур — узоқ
گرسنگی	гўрўснәги — очлик	دور شدن	дур шўдан — узоқлашмоқ
باز گشتن	боз гаштан — қайтмоқ	در يافتن	дарйофтан — қутқармоқ
		اندکی	андаки — бир-оз.

2- в а з и ф а. Қуйида берилган феъллардан буйруқ феъли ясанг:

بىرسىدىن فروختن خريدن نوشتن گرفتن
 آموختن دادن خوردن گفتن خواندن

3- в а з и ф а. Қуйидаги гапларни форс тилига таржима қилинг:

1. Сиз эртага тушдан сўнг, соат бешда бизнинг уйга келиш, биргаликда дарс тайёрлаймиз.
2. Бугунги ишни эртага қўйманг.
3. Бу китобни унга бер.
4. Марҳамат, доскага чиқинг ва ёзинг.

درس بیست و سوم

فہمولا مажхул — Фейлнинг мажхул нисбати

Форс тилида феълнинг мажхул нисбати эгадан англашилган шахс ёки нарса ҳаракатнинг бажарувчиси эмас, балки бошқанинг ҳаракатини ўзига қабул қилувчи объект эканлигини кўрсатади. Бу аниқ нисбатнинг акси бўлиб, гапнинг пассив конструкциясини ҳосил қилади. Мисоллар:

چای از گرجستان آورده میشود.

Чой аз Гўржестон овардэ мишавад — Чой Гуржистондан келтирилади.

در شهر تاشکند کارخانه ماشین سازی ساخته میشود.

Дар шаҳрэ Тошканд корхонэйэ мошинсози сохтэ мишавад — Тошкент шаҳрида машинасозлик заводи қурилади.

این کتاب دو سال پیش نوشته شده بود.

Ин кэтоб дў сол пиш навэштэ шўдэ буд — Бу китоб икки йил илгари ёзилган эди.

Юқорида келтирилган гаплардаги **آورده میشود** овардэ мишавад, **ساخته میشود** сохтэ мишавад, **نوشته شده بود** навэштэ шўдэ буд феъллари мажхул феъллардир.

Феълнинг мажхул нисбати тузилишига кўра таркибли феъл бўлиб, унинг биринчи — етакчи қисми ўтган замон сифатдошидан, иккинчи — кўмакчи қисми **شدن** шўдан — бўлмоқ феълдан иборат бўлади.

Мажхул феъл таркибидаги ўтган замон сифатдоши ҳеч қандай ўзгаришга учрамайди, **شدن** шўдан — бўлмоқ кўмакчи феъл эса тегишли замон ва шахс қўшимчаларини олиб ўзгаради.

Баъзи феъллар мажхул шаклининг жадавали

Бўлишли

مستقبل	حال (هضارع)	ماضى التزامى	ماضى بعيد	ماضى نقلى	ماضى استمرارى	ماضى مطلق	مصدر
خواهد شد	خوانده میشود	خوانده شده باشد	خوانده شده بود	خوانده شده است	خوانده میشد	خوانده شد	خواندن
دیده خواهد شد	دیده میشود	دیده شده باشد	دیده شده بود	دیده شده است	دیده میشد	دیده شد	دیدن
نوشته خواهد شد	نوشته میشود	نوشته شده باشد	نوشته شده بود	نوشته شده است	نوشته میشد	نوشته شد	نوشتن

Бўлишсиз

خوانده نخواهد شد	خوانده نمیشود	خوانده نشده باشد	خوانده نشده بود	خوانده نشده است	خوانده نمیشد	خوانده نشد	خواندن
دیده نخواهد شد	دیده نمیشود	دیده نشده باشد	دیده نشده بود	دیده نشده است	دیده نمیشد	دیده نشد	دیدن
نوشته نخواهد شد	نوشته نمیشود	نوشته نشده باشد	نوشته نشده بود	نوشته نشده است	نوشته نمیشد	نوشته نشد	نوشتن

Мажхул феълнинг бўлишсизи شدن феъли олдига **ه** *на-* инкор юклагасини қўшиш билан ясалади.

Мажхул нисбат ўтимли феъллардан ясалади, лекин у ўтимли феълларнинг ҳаммасидан ҳам ясалавермайди. Айниқса تمام کردن таомом кардан — таомомламоқ, تصویب کردن тасвиб кардан — тасдиқламоқ, شروع کردن шўруъ кардан — бошламоқ каби ўтимли қўшма феъллардан ҳам мажхул нисбат ясалмайди, чунки کردن кардан — қилмоқ феълнинг ўрнида мажхул нисбат ясовчи شدن шўдан феъли мавжуддир.

Қўшма феълларнинг мажхул нисбати лексик усул билан ифодаланади. Бунда қўшма феълнинг кўмакчи қисми мажхул маъно ифодаловчи бошқа феъл билан алмашади. Масалан:

تصویب کردن	тасвиб кардан — тасдиқламоқ
تصویب شدن	тасвиб шўдан — тасдиқланмоқ
تاءمین کردن	таъмин кардан — таъминламоқ
تاءمین شدن	таъмин шўдан — таъминланмоқ.

Бундан ташқари, баъзи қўшма феълларнинг мажхул шакли ҳам лексик, ҳам грамматик йўл билан ифодаланади. Иш ҳаракатнинг бажарувчиси از طرف аз тарафэ — тарафидан, томонидан, بواسطة бэвосэтэйэ — орқали, воситаси билан каби сўзлар ёрдами билан ифодаланади. Масалан:

این نامه از طرف دانشیار نوشته شده است.

Ин номэ аз тарафэ донэшйор навэштэ шўдэ аст—Бу хат ўқитувчи томонидан ёзилгандир.

این کتاب در مسکو بواسطة رفیقم خریدہ شد.

Ин кэтоб дар Мўскўв бэвосэтэйэ рафиғам харидэ шўд — Бу китоб Москвада ўртоғим орқали сотиб олинган.

1-в а з и ф а. Матни ўзбек тилига таржима қилинг.

حکایت

آوردہ اند کہ نوشیروان عادلرا درشکارگاہی صیدی کباب کردندى و نمک نبود غلامى بروستا فرستادند تا نمک آورد نوشیروان گفت: نمکرا بقیمت بستانند تارسمى نگرده و ده خراب نشود.

گفتند: از این قدر چه خلیل زاید؟
گفت:

— بنیاد ظلم در جهان اول اندک بوده است. و هر که آمد برو
مزید کرد تا بدین غایت رسید.

قطعه

اگر زباغ رعیت ملک خورد سیب
بر آورند غلامان او درخت از بیخ
به پنج بیضه که سلطان ستم روا دارد
زنند لشکر یانش هزار مرغ بسیخ.

Лугат

نامک	намак — туз	مزید کردن	мазид кардан — қўшмоқ
استادن	сәтодан — олмоқ, ун-дирмоқ	رعیت	райийат — халқ, омма
زائیدن	зоидан — туғилмоқ, туғмоқ	سیب	сиб — олма
بنیاد	бўнийод — пойдевор, асос	بیخ	бих — илдиз
اندک	андак — оз, бир оз	بیضه	байзэ — тухум

2- в а з и ф а. Қуйидаги феъллардан мажхул нисбат ясанг:

کردن	кардан — қилмоқ	انداختن	андохтан — отмоқ, ташламоқ
آوردن	овўрдан — олиб кел-моқ	کشیدن	кашидан — тортмоқ
فرستادن	фэристордан — юбор-моқ	دادن	додан — бермоқ
پرسیدن	пўрсидан — сўрамоқ	گفتن	гўфтан — гапирмоқ, сўзламоқ

دوس بیست و چهارم

فعل اجباری فەزلە эжбори—Феълнинг орттирма нисбати

Форс тилида феълнинг орттирма нисбати иш-ҳаракатни бошқа шахсга бажартириш, бажаришга мажбур қилиш каби маъноларни ифодалайди.

Феълнинг орттирма нисбати ҳам ўтимли, ҳам ўтимсиз феъллардан ясалади. Ўтимсиз феъллардан ясалганда феъл ўтимлилашади, ўтимли феъллардан ясалганда эса яна ўтимли феъл ҳосил бўлади.

Форс тилида феълнинг орттирма нисбати феълнинг ҳозирги замон ўзагига **آندن ондан, آيندن онидан** қўшимчаларни қўшиш билан ясалади. Масалан:

رسيدن	расидан—етмоқ	رسائدن	расондан — етказмоқ
دويدن	давидан — югурмоқ	دوانيدن	давонидан — югуртирмоқ
فهميدن	фаҳмидан — тушунмоқ	فهمائيدن	фаҳмонидан — тушунтирмоқ
فروختن	фўрухтан — сотмоқ	فروشائيدن	фўрушонидан— соттирмоқ
كشيدن	кашидан — тортмоқ	كشائيدن	кашонидан — торттирмоқ

ناينارا از آب گذرايندند.

Нобиноро аз об гўзарониданд—Қўрни сувдан ўтказдириб қўйдилаар.

قاضي دزدرا تنبيه نمود و اسپرا به صاحبش دهانيد.

Ғози дўздрос танбиҳ намуд ва аспро бэ соҳэбаш дэҳонид — Қозон ўғрига танбиҳ берди ва отни эгасига бердирди.

دکتر به مريض دارو نوشانيد.

Дўктўр бэ мариз дору нушонид — Доктор беморга дори ичтирди.

1-вазифа. Қуйидаги феъллардан феълнинг орттирма киббатини ясанг:

خوردن	хўрдан — емоқ, ичмоқ
انداختن	андохтан — —ташламоқ, отмоқ
رسیدن	расидан — етмоқ
نریشمنن	навэштан — ёзмоқ
شەنینن	шэнидан — эшитмоқ
افزودن	афзудан — кўпаймоқ, ортмоқ.

2-вазифа. Матнни ўқинг, ўзбек тилга таржима қилинг, феълларини текширинг.

دو نقاش

دو نفر نقاش باهم شرط بستند که هر دو تصویر بکشند تا معلوم گردد که کدام يك بهتر میکشد. یکی تصویر انگور کشید و بالای پنجره آویزان کرد. مرغها آمدند و منقار زدند. مردم از استادی آن نقاش تعجب میکردند و بخانه نقاش دیگر رفتند و پرسیدند که تصویر تو کجاست؟ گفت در پشت این پرده. نقاش اول خواست که پرده را بر دارد. چون دست به پرده زد ملتفت شد که پرده نیست دیوار است که روی آن تصویر پرده کشیده شده است. گفت من چنین کشیده‌ام که مرغها فریفته شدند و تو چنین استادی که نقاشی را فریفتی.

Луғат

شرط بستن	шарт бастан — шарт борамоқ, шартлашмоқ
تصویر	тасвир — сурат
آویختن	овихтан — илмоқ, илиб қўймоқ
پشت	пўшт — орқа
برداشتن	бардоштан — кўтармоқ
ملتفت شدن	мўлтафат шўдан — тушунмоқ, фаҳмламоқ
فریفتن	фэрифтан — алдамоқ, фириб бермоқ.

درس بیست و پنجم

Сифат даражалари

Сифатларда даражага эга бўлиш уларнинг характерли белгиларидандир.

Форс тилида сифат даражалари қуйидагилардир:

1. صفت مطلق сэфатэ мўтлағ — оддий даража.
2. صفت تفضیلی сэфатэ тафзили — қиёсий даража.
3. صفت عالی сэфатэ олий — орттирма даража.
1. صفت مطلق — сифатларнинг оддий даражаси нарса-

нинг белгисини бошқа нарсага нисбат берилмаган ҳолда, тўғридан-тўғри кўрсатади. Масалан:

بزرگ бўзўрг — катта, улуғ
بلند бўланд — баланд, буюк

علیشیر نوائی شاعر بزرگ ازبک است.

Алишер Навоий шоэрэ бўзўргэ ўзбакаст — Алишер Навоий улуғ ўзбек шоирдир.

صفت تفضیلی — сифатларнинг қиёсий даражаси нарсадаги бир хил белгининг бошқа бирор нарсадаги белгидан ортиқ ёки камлигини—фарқли эканлигини билдиради.

Форс тилида сифатнинг қиёсий даражаси оддий даражадаги сифатларга *тар* *тар*- қўшимчасини қўшиш билан ясалади:

بزرگ бўзўрг — катта,   بزرگتر бўзўргтар — катта-роқ
улуғ
تیز тиз — ўткир   تیزتر тизтар — ўткирроқ
گرم гарм — иссиқ   گرمتر гармтар — иссиқроқ.

Сифатларнинг ясалиши

Форс тилида ҳам ўзбек тилидаги сингари بلند бўланд — баланд, سرخ сўрх — қизил, تيز тиз — ўткир каби туб сифатлар билан бир қаторда, ясама сифатлар ҳам бор.

Форс тилида сифат ясовчи қўшимчаларнинг асосийлари қуйидагилардир:

1. مند (-манд), ناک (-нок) қўшимчалари ўзакда ифода этилган нарсага ёки хусусиятга эгаликни билдирувчи сифатлар ясайди:

خرد	хэрад — ақл	خردمند	хэрадманд — ақлли
هنر	хўнар — ҳунар	هنر مند	хўнарманд — ҳунарманд
غم	ғам — ғам	غمناک	ғамнок — ғамгин
غضب	ғазаб — ғазаб	غضبناک	ғазабнок — ғазабли, ғазабга тўлган.

2. ين (-ин), ينه (-инэ) қўшимчалари ёрдами билан ясалган сифатлар ўзакда ифода этилган нарсадан ясалганлик, ҳамжинслик маъноларини билдиради:

زر	зар — олтин	زرين	заррин — олтиндан ишланган
سيم	сим — кумуш	سيمين	симин — кумушдан ишланган.

3. ياي نسبت (-и) (йойэ нэсбат) форс тилида сермаҳсул сифат ясовчи қўшимча ҳисобланади. ى қўшимчаси бирор нарсанинг ўзакдан англашилган нарсага бўлган муносабатини, шунга тегишли эканлигини, бирор жойга бўлган нисбатини, ишланган материали маъноларини билдирувчи сифатлар ясайди.

ادب	адаб — адаб	ادبی	адаби — адабий
دیوار	дивор — девор	دیواری	дивори — деворий
طوس	тус — Тус	طوسی	туси — туслик
سمرقند	Самарқанд — Самарқанд	سمرقندی	самарқанди — са- марқандлик
شیر	шир — сут	شیری	шири — сутли, сут- дан қилинган.

Э с л а т м а. *ي* унлиси билан тугаган ўзакларга *نيست* қўшилганда, ўзак билан ясовчи қўшимча орасига в ундоши орттирилади. Масалан:

دهلی Дехли—Деҳли   دهلوی Дехлави — Деҳлавий, деҳлилик

4. *با* (*бо-*) қўшимчаси ўзак орқали ифода этилган нарса ёки хусусиятга эгаликни билдирувчи; *بی* (*би-*) қўшимчаси эса ўзакда ифода этилган нарса ёки хусусиятга эга эмаслик маъноларини билдирувчи сифатлар ясайди:

ادب	адаб — адаб	با ادب	боадаб — адабли
ادب	адаб — адаб	بي ادب	биадаб — беадаб, адабсиз

В а з и ф а. Матни ўқинг, сўнгра ўзбек тилига таржима қилинг ва матн ичида учраган от ва сифатларни аниқланг.

حکایت

امیرزاده و فقیرزاده را بخاطر دارم که در یک مدرسه بودند و در یک صنف تحصیل مینمودند. امیرزاده بواسطه دولت و منصب پدر در دروس تنبلی و غفلت میکرد و فقیرزاده بواسطه غریبی خانواده خود به مشق و مطالعه درس و مذاکره روزرا بشش میرساند و شبرا به روز می آورد غفلت نمی نمود یک نفس نمی آسود تا آنکه بواسطه قابلیت در علم و ادب به مرتبه و منصب عالی رسید و بتدریج رتبه اش بالاتر شد تا بمنصب وزارت رسید. روزی در بازار با شائن و شوکت میگذشت و بهر طرف نظر میکرد چشمش به امیرزاده افتاد که در گوشه به بسیار خواری و پریشانی ایستاده است. او را نزد خود طلبید و احوال پرسید. معلوم شد بعد از فوت پدر مال و دارائی او از دست رفته و به فقر و خواری افتاده است بر حال او ترحم نمود اظهار مرحمت فرمود. امیرزاده از فقیرزاده تمنای خدمتی نمود. چون قابل کارهای بزرگ نبود او را بخدمت شخصی خود مقرر نمود که دفتر تحریر وزیر را بدفتر

ببرد . اورا به این حال دیدم و گفتم خوشا بحال پدری که برای فرزند
علم به میراث گذارد و خوشا فرزندی که حیات پدر را غنیمت دانسته
نصیب و افزار علم و فن بدست آورد.

Луғат

تنبلی	танбали — танбаллик, дангасалик
آسودن	осудан — тинч бұлмоқ
بتدريج	бэтадриж — аста-секин
وزارت	вэзорат — вазирлик
گوشه	гўшэ — бурчак
فوت	фавт — ўлим
دارائی	доройи — бор бўлиш (бойликка эга бўлиш)
ترحم نمودن	тараххўм намудан — раҳм қилмоқ
تمنا	таманно — илтимос, хоҳиш, таклиф
مقرر نمودن	муғаррар / намудан — тайинламоқ
دفتر	дафтар — идора
دفتر تحرير	дафтарэ таҳрир — ёзишмалар бўлими, хатлар бўлими
افزار	афзор — қурол-яроғ.

Феълларнинг ясалиши

Форс тилида феъллар туб, ясама ва қўшма бўлади.

Феъл отга **یدن (-идан)** қўшимчаси қўшиш билан ясалади:

نام ном — от + **یدن (идан)** = **نامیدن** номидан — атамоқ,
طلب талаб — талаб + **یدن (идан)** = **طلبیدن** талабидан — талаб қилмоқ.

Бундан ташқари, феъллардан олд қўшимчалар воситаси билан ҳам янги феъллар ясалади. Форс тилида феъллардан феъл ясовчи олд қўшимчалар қуйидагилардир:

بر бар қўшимчаси юқорига, ташқарига бўлган ҳаракатни ифодаловчи феъл ясайди:

داشتن доштан — эга бўлмоқ, молик бўлмоқ
بر داشتن бар доштан — кўтармоқ
آوردن овардан — олиб келмоқ
بر آوردن бар овардан — чиқариб ташламоқ, кўтармоқ.

در дар қўшимчаси ичкари томонга бўлган йўналишни ифодаловчи феъл ясайди:

آمدن омадан — келмоқ
در آمدن дар омадан — кирмоқ
آوردن овўрдан — олиб келмоқ
در آوردن дар овардан — (ичкарига) олиб кирмоқ.

فرا фаро қўшимчаси бирор нарсанинг атрофига бўлган йўналишни ифодаловчи феъл ясайди:

گرفتن гэрэфтан — олмоқ, ушламоқ
فرا گرفتن фаро гэрэфтан — ўраб олмоқ, эгалламоқ

فرو **ФҶҮРУ**, فرود **ФҶҮРУД** қўшимчалари пастга томон бўлган ҳаракатни ифодаловчи феъллар ясайди:

امدن	омадан — келмоқ
فرود آمدن	фҶҮРУД омадан — тушмоқ
بردن	бўрдан — олиб бормоқ
فرو بردن	фҶҮРУ бўрдан — ютмоқ

وا во қўшимчаси ҳаракатнинг такрорланиши, тескари ҳаракат маъноларини ифодаловчи феъллар ясайди:

پرسیدن	пўрсидан — сўрамоқ
وا پرسیدن	во пўрсидан — қайта сўрамоқ
زدن	задан — урмоқ
وا زدن	во задан — қайтармоқ, рад этмоқ.

باز боз равиши тескари такрор ҳаракат маъносини ифодаловчи феъл ясайди.

آمدن	омадан — келмоқ
باز آمدن	боз омадан — қайтиб келмоқ
گشتن	гаштан — айланмоқ
باز گشتن	боз гаштан — қайтмоқ
پرسیدن	пўрсидан — сўрамоқ
باز پرسیدن	боз пўрсидан — қайта сўрамоқ.

Мураккаб феълларнинг ясалиши

Мураккаб феъл бирдан ортиқ сўзларнинг бирикувидан ҳосил бўлади. Бунда икки ва ундан ортиқ ўзаклар семантик ва грамматик томондан яхлит бир бутунликни ҳосил қилиб, феъл таркибидаги сўзлар биргаликда бир маънони билдиради, гапда бир синтактик вазифани бажаради.

Форс тилида мураккаб феъллар асосан от ва феълдан таркиб топиб, унинг биринчи — от қисми етакчи ҳисобланади. Мисоллар:

قبول کردن	ғабул кардан — қабул қилмоқ
جمع کردن	жамъ кардан — жамламоқ, тўпламоқ
نشان دادن	нэшон додан — кўрсатмоқ
جواب دادن	жавоб додан — жавоб бермоқ
حرف زدن	ҳарф задан — гапирмоқ, сўзламоқ
نگاه داشتن	нэгоҳ доштан — сақламоқ, қўриқламоқ
زحمت کشیدن	заҳмат кашидан — заҳмат чекмоқ
تشریف آوردن	ташриф овардан — келмоқ
دور افتادن	дур ўфтодан — узоқлашмоқ
درخواست کردن	дархост кардан — талаб қилмоқ.

В а з и ф а. Матни ўзбек тилига таржима қилинг, феълларнинг тузилишига эътибор беринг.

نوکر احمق

آقائى نوکر خودرا امر کرد به بازار برو انجیر و انگور بخر و فوراً برگرد. نوکر رفت و پس از انتظار زیاد مراجعت کرد و فقط انگور آورد. آقا قهر شد و نوکر را به چوب زده گفت: باید طوری تربیت شوی که اگر يك مطلب را بتو بگویم اجراکن در عوض دو مطلب را انجام بدهی.

نوکر این پند را بگوش گرفت. اتفاقاً يك روز آقا مریض شد و نوکر را دنبال طبیب فرستاد نوکر فوراً بعلاوه طبیب يك مرده شوی هم همراه آورد. آقا قهر شد که مرده شوی را برای چه آوردی؟ نوکر گفت:

شما خودتان فرموده بودید اگر يك کار را بتو بگویم باید دو کار را انجام بدهی من هم اطاعت کردم هم طبیب آوردم و هم مرده شوی. که اگر معالجه نشوید مراسم تکفین و تدفین دیر نشود.

Лугат

نوکر	нўвкар — хизматкөр
مراجعت کردن	мўрожэат кардан — қайтиб келмоқ
پند	панд — панд, насихат
انجام دادن	анжом додан — битирмоқ, тугатмоқ
تکفین	такфин — кафанлаш
تدفین	тадфин — дафн қилиш.

Отларнинг ясалиши

Форс тилида отлар ўзбек тилидаги сингари от ясовчи қўшимчалар воситаси билан ҳамда синтактик-композиция йўли билан лардир:

1. Форс тилида сермахсул от ясовчи қўшимчалар қуйидагилардир:

1. ۴ — (-۳) қўшимчаси от ва сонларнинг охирига қўшилиб, от ясайди:

دست	даст — қўл	دسته	дастэ — даста, тутқич
چشم	чашм — қўз	چشمه	чашмэ — булоқ
پنج	панж — беш	پنجه	панжэ — панжа.

2. گر (-гар), بان (-бон), چی (-чи) қўшимчалари отларга қўшилиб, касб-хунар номини билдирувчи отлар ясайди:

کار	кор — иш	کارگر	коргар — ишчи
باغ	боғ — боғ	باغبان	боғбон — боғбон
توپ	туп — тўп	توپچی	тупчи — тўпчи

3. ستان (-стон), زار (-зор), لاخ (-лох), سار (-сор), گاه (-гоҳ), كده (-каде) қўшимчалари отларга қўшилиб, ўрин-жой, макон маъносини билдирувчи отлар ясайди:

اوزبک	ўзбак — ўзбек	اوزبکستان	Ўзбакэстон — Ўзбекистан
گل	гўл — гул	گلزار	гўлзор — гулзор
سنگ	санг — тош	سنگلاخ	санглох — тошлоқ
کوه	куҳ — тоғ	کوهسار	куҳсор — тоғли
دانش	донэш — билим	دانشگاه	донэшгоҳ — дорулфунун
دانش	донэш — билим	دانشکده	донэшкадэ — факультет.

4. دان (-дон) қўшимчаси отларга қўшилиб, идиш номини билдирувчи отлар ясайди:

گل	гўл — гул	گلدان	гўлдон — гулдон, гул идиши
نماک	намак — туз	نماکدان	намакдон — туздон, тузлуқ.

5. هم (-хам) қўшимчаси отларнинг олдига қўшилиб, биргалик, ўртоқлик маъноларини билдирувчи отлар ясайди:

راه	роҳ — йўл	همراه	ҳамроҳ — ҳамроҳ, йўлдош
فکر	фэкр — фикр	همفکر	ҳамфэкр — фикрдош, маслакдош.

6. ه (-э), ار (-ор), ش (-эш), اک (-ок) қўшимчалари феъл ўзакларига қўшилиб, отлар ясайди:

دید	дид —	دیده	дидэ — кўз
انداز	андоз —	اندازه	андозэ — андаза, ўлчов
رفت	рафт —	رفتار	рафтор — қилиқ, ҳаракат
پرس	пўрс —	پرسش	пўрсэш — савол, сўроқ
خور	хўр —	خوراک	хўрок — овқат, емиш
پوش	пуш —	پوشاک	пушок — кийим

7. ي (и) (ياى مصدرى) йойэ масдари — урғули и қўшимчаси сифатларнинг охирига қўшилиб, абстракт маънони ифода этувчи отлар ясайди:

خوب	хуб — яхши	خوبى	хуби — яхшилик
بد	бад — ёмон	بدى	бади — ёмонлик
بندە	бандэ — қул	بندگى	бандэги — қуллик
روشن	равшан — равшан	روشنى	равшани — равшанлик, ёруғлик
دانا	доно — доно	دانائى	доноийи — донолик.

Эслатма. Агар ўзак ه (э) унлиси билан тугаган бўлса, ўзак билан қўшимча орасига گ (г), агар ўзак ا (о) унлиси билан тугаган бўлса, ўзак билан қўшимча орасига ي (й) ундоши орттирилади. Масалан:

بندە	бандэ—қул	بندگى	бандэги—қуллик
زيبا	зибо—гўзал	زيبائى	зибойи—гўзаллик.

II. Отлар синтактик—композиция йўли билан ҳам ясалиб, бунда икки ва ундан ортиқ ўзақларнинг бирикувидан **اسماء** **مرکب** **асмоэ мўраккаб**—қўшма отлар ҳосил бўлади. Бундай отлар бир урғу билан талаффуз қилинади. Мисоллар:

شنبه‌روز	шабонруз — сутка, бир кеча-кундуз
جدوجهد	жэддўжаҳд — ҳаракат, тиришмоқ
آمد و رفت	омадў рафт — борди-келди
گفتگو	гўфтўгў — сўзлашиш
جستجو	жўстўжў — қидириш
فرمانده	фармондэх — командир
روزنامه	рузномэ — газета, рўзнома.

1- в а з и ф а, Қуйидаги матнни ўзбек тилига таржима қилинг, отларни морфологик томондан текширинг:

سعدی

سعدی یکی از بزرگترین شعرای فارس—تاجیک است. اگر چه این شاعر بزرگ زیاده از ششصد سال است که وفات کرده است ولی اشعار او و مخصوصاً کتاب‌های گلستان و بوستان تا کنون اهمیت خود را گم نکرده است. ملیونها نسخه‌های این کتاب هم چاپی هم خطی در تمام عالم منتشر شده بزبانهای اروپائی و آسیائی ترجمه شده اند. اهمیت این کتابها در آنست که سعدی در حکایت کوچک خود برای خواننده اوضاع زندگانیء عصر خود را توصیف میکند از این کتابها میتوان دید که این اوضاع تا چه اندازه سخت بود.

Луғат

تا کنون	то кўнун — ҳозиргача
گم کردن	гўм кардан — йўқотмоқ
چاپی	чопи — нашрий, босилган
خطی	хатти — қўл ёзма
منتشر شدن	мўнташэр шўдан — тарқалмоқ

توصیف کردن
اوضاع

توصیف кардан — акс эттир-
моқ, таърифламоқ
ўвзоъ — аҳвол, шароит,
вазият

2- в а з и ф а. Қуйидаги гапларни форс тилига таржима қилинг:

1. Мен дорулфунунга киришдан аввал тўқимачилик фабрикасида ишлаганман.

2. Мактаб ўқувчилари таътил пайтида санаторийда дам оладилар.

3. Талабалар дам олиш уйларида ҳордиқ чиқарадилар.

4. Унинг отаси ўқитувчидир.

Луғат

дорулфунун —	دانشگاه
тўқимачилик —	بافندگی
фабрика —	کارخانه
таътил —	تعطیل
санаторий —	آسایشگاه
дам олиш уйи —	آرامگاه

Пайт эргаш гапли қўшма гаплар

Пайт эргаш гап бош гаптаги иш-ҳаракат, воқеа-ҳодисанинг содир бўлиш пайтини билдиради.

Форс тилида пайт эргаш гаплар бош гапга боғловчи ва боғловчи ўрнидаги пайт маъносини билдирувчи сўзлар воситаси билан боғланади. Буларнинг энг кўп қўлланадиганлари қуйидагилардир:

وقتیکه	вағтикэ — вақтики	
چون	чун — қачонки	
هنگامیکه	ҳангомикэ — қачонки, шу пайтда	
همینکه	ҳаминкэ — шу заҳоти, шу он	
پس از آنکه	пас аз онкэ	} —шундан сўнг, ундан сўнг
بعد از آنکه	баъд аз онкэ	
قبل از آنکه	ғабл аз онкэ	} —шундан олдин, ундан аввал
پیش از آنکه	пиш аз онкэ	

Юқоридаги кўрсатилган боғловчи ва боғловчи ўрнидаги сўзлар воситаси билан бош гапга боғланадиган пайт эргаш гаплар бош гапдан олдин келадилар. Мисоллар:

وقتیکه وارد اطاق شدم دوستم روزنامه میخواند.

Вағтикэ ворэдэ ўтоғ шўдам, дустам рузномэ михонд — (Мен) уйга кирганимда, дўстим рўзнома ўқир эди.

چون هوا گرم شد از خانه بیرون رفتیم.

Чўн ҳаво гарм шўд, аз хонэ бирун рафтим — Ҳаво исигач, (биз) уйдан ташқарига чиқдик.

هنگامیکه در مسکو شب میشود و مردم میخواهند بخوابند در چو کو تکا صبح شده و از خواب بر میخیزند.

Ҳангомикэ дар Мўскўв шаб мишавад ва мардўм миҳоҳанд бəхобанд дар Чукутко сўбх шўдэ ва аз хоб бармихизанд — Москвада қоронғи тушиб ва кишилар ухламоқчи бўлиб турган пайтда, Чукоткада тонг отиб, уйқудан уйғонадилар.

همينکه سيمرغ برگشت اول به بچه هايش خوراک داد.
(ص . هدايت)

Ҳаминкэ семурғ баргашт аввал бэ бачаҳояш хуроқ дод — Семурғ қайтиб келгач, энг аввал болаларига овқат берди.

پيش از آنکه از خانه بيرون رفتيم هوا گرم شده بود.

Пиш аз онкэ аз хонэ бирун рафтим, ҳаво гарм шўдэ бўд — (Биз) уйдан ташқарига чиқмасимиздан илгари, ҳаво исиб кетган эди.

Пайт эргаш гапнинг боғловчилари гап бошида келади. Фақат кэ кэ боғловчиси бундан мустаснодир, яъни бу боғловчи гап ичида — гапнинг бирор бўлагидан сўнг келиши мумкин:

هواکه سرد شد از خانه بيرون نرفتيم.

Ҳавокэ сард шўд, аз хонэ бирун нарафтим — Ҳаво совиб кетгач, (биз) уйдан ташқарига чиқмадик.

Пайт эргаш гапларда гапнинг кесими турлича замонларни кўрсатувчи феъллар билан ифодаланиши мумкин.

Агар иш-ҳаракат ўтган замонга доир бўлса, эргаш гапнинг кесими ўтган замон феълларининг бири билан, агар иш-ҳаракат ҳозирги замонга оид бўлса, эргаш гапнинг кесими ҳозирги-келаси замон феъли билан, агар иш-ҳаракат келаси замонга оид бўлса, эргаш гапнинг кесими ҳозирги-келаси ёки келаси замон аниқ феъли билан ифодаланади.

1- в а з и ф а. Қуйидаги гапларни ўзбек тилига таржима қилинг:

۱. هنگامیکه در مسکو از صبح تا شام باران میبارد در کراسنودسک در کنار بحر خزر علفها از بی آبی خشک میشوند.
۲. هنگامیکه در سال ۱۹۴۱ دشمن یعنی فاشیزم بکشور زیبا و آزاد ما حمله کرد تمام خلقهای اتحاد جماهیر شوروی دست باسلحه نمودند.

۳. وقتی که آنجا بودم او را ندیدم.

۴. چون رئیس تازه زمام امور را بدست گرفت در وضع کارگران این کارخانه تغییر محسوسی روی داد.

Луғат

باران	борон — ёмғир
باريدن	боридан — ёғмоқ
علاف	алаф — ўт, кўкат
کنار	канор — қирғоқ
بحر خزر	бахрә Хазар — Каспий денгизи
دست با سلحه نمودن	даст бә аслаҳа намудан — қўлга қурол олмоқ
زامام اوررا بدست گرفتن	зәмомә ўмурро бәдаст гәрәфтан — ҳокимиятни ўз қўлига олмоқ
نغيير	тағйир — ўзгариш

2- вазифа. Пайт эргаш гапли қўшма гапларга 5 та мисол топинг.

Шарт эргаш гапли қўшма гаплар

Шарт эргаш гап бош гапдаги иш-ҳаракатнинг қандай шарт билан бажарилишини билдиради.

Форс тилида шарт эргаш гап бош гапдан олдин келади ва бош гап билан **аگر** (**agar**) боғловчиси ёрдами билан боғланади. Шарт эргаш гапни бош гапга боғлашда боғловчидан ташқари, оҳангнинг ҳам хизмати бор. Шарт эргаш гап бош гапдан пауза билан ажратиб талаффуз этилади. Гапдаги боғловчи шарт мазмунини ойдинлаштиради, таъкидлаб кўрсатади. Шарт эргаш гапнинг кесими шарт мазмунининг характери ва пайтига кўра тегишли замон феъл шакллари билан ифодаланади.

Агар эргаш гаплардаги шарт келаси замонга доир бўлиб аниқ воқеани ифодаласа, эргаш гапнинг кесими феълнинг орзу-истак шакли (**аорист**), бош гапнинг кесими эса феълнинг ҳозирги-келаси, келаси замон шакллари билан ифодаланади:

اگر امروز به خانه ما بیائی این کتابرا به تو میدهم.

Агар эмруз бэ хонэйи мо бэйойи, ин кэтобро бэ тў мидихам — Агар бугун бизнинг уйга келсанг, шу китобни сенга бермаман.

Агар шарт мазмуни умум замонга ёки ҳозирги замонга тегишли бўлса, у ҳолда эргаш гапнинг кесими ҳозирги-келаси замон феъли билан ифодаланади:

اگر سرت درد میکند به دبیرستان نرو.

Агар сарат дард микўнад, бэ дабирэстон нарав — Агар бошинг оғриётган бўлса, мактабга борма.

Агар шарт ўтган замонга доир бўлса, у ҳолда эргаш гапнинг кесими ўтган замон феъллари билан ифодаланади:

اگر سال گذشته به آسایشگاه نرفتید امسال بروید.

Агар солэ гўзаштэ бэ осойэшгоҳ нарафтид, эмсол бэравид — Агар ўтган йили санаторийга бормаган бўлсангиз, бу йил боринг.

Шарт эргаш гапли қўшма гапларда **аگر** боғловчиси ўрни-

да ھر چيزى كه ھر كاسيكه — كيمكى، ھر كسى كه ھر كه ھر كه ھر كه
хар чизикэ — нимаики сўзлари ҳам келиши мумкин. Масалан:

ھر كه با دشمنان دوستان صلح كند سر آزار دوستان دارد.
(سعدى)

Харкэ бо душманонэ дустон сўлх кўнад, сарэ озорэ дустон дорад — Кимки дўстларининг душманлари билан сулх қилса, дўстларига озор берган бўлади. (Саъдий.)

ھر كه با بدان نشيند نيكي نه بيند. (سعدى)

Харкэ бо бадон нишинад, ники на бинад — Кимки ёмонлар билан ўтирса, яхшилик кўрмайди. (Саъдий.)

Агар гапдаги шарт тахмин қилинган, мўлжалланган, яъни реал бўлмаган воқеани ифодаласа, у ҳолда эргаш гапнинг ва бош гапнинг кесими ўтган замон давом феъли билан ифодаланади:

اگر من به شهر ميرفتم دوستم را ميديدم.

Агар ман бэ шаҳр мирафтам, дустамро мидидам — Агар ша-
харга борсам, дўстимни кўрган бўлар эдим.

اگر پول ميداشتم اين كتاب را ميخريدم.

Агар пул мидоштам, ин кэтобро михаридам — Агар пулим бўлганда, шу китобни сотиб олардим.

Шеърий асарларда агар агар боғловчисининг вазн талаби билан гар, ар қисқа шакллари ҳам ишлатилади:

گر كار فلك بعدل سنجيده بدى
احوال فلك جمله پسنديده بدى
ور عدل بدى بكارها در گروندن
كى خاطر اهل فضل رنجيده بدى . (عمر خيام)

Гар корэ фалак бэадл санжидэ буди,
Аҳволэ фалак жўмлэ пэсандидэ буди.
Вар адл буди бэкорҳо дар гардун,
Кэй хотэрэ аҳлэ фазл ранжидэ буди —

Тўғрилик бўлсайди фалакнинг иши,
Ёқтирган бўларди уни ҳар киши.
Дунёнинг ишида бўлса адолат,
Бўлмасди донолар кўнгил офриши.

(Умар Хайём.)

1- в а з и ф а. Жумлаларни ўзбек тилига таржима қилинг.

فريب دشمن مخور و غرور مداح مخر که آن دام رزق نهاده است
و این کام طمع کشاده. احمق را ستایش خوش آید چون لاشه که در
کعبش دمی فربه نماید . قطعه :

الا تا نشنوی مدح سخن گوی
که اندک مایه نفعی از تو دارد
اگر روزی مرادش بر نیاری
دو صد چندان عیوبت بر شمارد (سعدی)

Луғат

فريب фэриб — алдаш, фириб кўшодан — очмоқ
دام дом — тузоқ   ستایش сэтойэш — мақташ
كام ком — мақсад   ال элло — ҳеч

2- в а з и ф а. Қуйидаги гапларни форс тилига таржима қилинг.

1. Агар вақтим бўлса, сен билан кинога борар эдим.
2. Агар мен сенинг ўрнингда бўлсам, шу ишни қилмас эдим.
3. Қимки кўп китоб ўқиса, имтиҳонларни яхши топширади.
4. Агар шамол шимолдан келса, қор ёки ёмғир ёғади.
5. Агар сен бошқаларни ҳурмат қилсанг, улар ҳам сени ҳурмат қиладилар.

ЎҚИШ УЧУН МАТНЛАР

حکایت

سگی پاره گوشت در دهن داشت و از بالای پلی میگذشت. عکس خود را در آب دیده پنداشت که سگ دیگر است و در دهن گوشت دارد. چست خود را بآب انداخت که از دهن سگ دیگر گوشت را بر یابد. وی در آب چیزی نیافت بلکه گوشت خودش را هم بآب گذارده گرسنه رو بخانه اش نهاد.

حکایت

طبیعی هرگاه بگورستان رفتی چادر بر سر و روی خود کشیدی مردمان پرسیدند که سبب این چیست؟ گفت: از مردگان این گورستان شرم میکنم چراکه همه از دوی من مرده اند.

حکایت

نابینائی در شب تاریک چراغ در دست و سبو بر دوش گرفته در بازار میرفت. شخصی از وی پرسید که ای احمق روز و شب در چشم تو یکسانست از چراغ توفائده چیست؟ نابینا خندید و گفت این چراغ برای من نیست بلکه برای تو است تا در شب تاریک سبوی مرا نشکنی.

حکایت

شخصی در راه باسقراط دوچار شده پرسید که جانۀ سقراط کجاست؟ او نشان داد که در فلان محله میباشد. چون آن شخص در آنجا رفت و خانه سقراط را بیافت گفتند که سقراط بیرون رفته

است. آن شخص بانتظارش بنشست. چون سقراط باز آمد معلوم شد که همان سقراط بوده است که در راه باو برخورد. آن شخص اعتراض کرد تو سقراط بودی چرا نگفتی؟ جواب داد که تو از خانه سقراط پرسیدی و من مطابق سوال تو جواب دادم.

حکایت

پادشاهی دانشمندی را خواست و گفت: میخواهم ترا قاضی این شهر بکنم.

گفت: لایق این منصب نیستم. پادشاه پرسید: چرا؟! جواب داد: اگر آنچه گفتم راست گفتم مرا معذور بدارید و اگر دروغ گفتم دروغگورا قاضی کردن مصلحت نیست. پادشاه عذر دانشمند را پسندید و او را معذور داشت.

ضرب المثل

مار گزیده از ریسمان میترسد.
با نیک نشینی نیک شوی بادیك نشینی سیاه.
کند هم جنس با همجنس پرواز
کبوتر با کبوتر باز با باز.
سیر از حال گرسنه خبر ندارد.
درد خود را پیش دردمندان بگو
لیلی را با چشم مجنون باید دید.
دشمن دانا به از دوست نادان.

شخصی مکار

شخصی شتر خود را گم کرده بود. سوگند میخورد که چون شتر را بیابد بیک دینار بفروشد. ناگاه شتر یافته شد. اما آن شخص از سوگند خود پشیمان شد بجز حيله علاجی ندید. آخر گربه بگردن شتر آویخته بانك زد که گویا شتر را بیک دینار میفروشد. اما گربه را به صد دینار و از يك دیگر جدا نمیکند و نمیفروشد. شخصی این احوالات را دیده گفت - شتر بسیار ارزان است اما چه فائده که قلاده اش بسیار گران است.

قاضی گفت: راست میگوئی درخت نیامد لیکن آن وقت که از تو پرسیدم که جوان نزد درخت رسیده؟ جواب دادی که نرسیده. اگر زیر آن درخت نقد نگرفتی چرا نگفتی کدام درخت است. من آنرا نمیدانم. پس از این معلوم میشود که جوان راست میگوید. پیر مرد در مقابل این سخن جز اعتراف به ادعای جوان نیافت و زر جوان را به او پس داد.

دزد اسب

شخصی از خانه دهقان اسب دزدید. دهقان بدنبال آن میگشت. در راه یکی را دید که بر اسب او سوار است. جلو او گرفت و فریاد کرد که این اسب مال من است. مردم جمع شدند و بسوار گفتند - اسب دهقان را بده!

سوار گفت: این دهقان دروغ میگوید اسب مال من است. دهقان لباس خود را از تن بر آورد و بر سر اسب انداخت و از سوار پرسید:

اگر این اسب مال تو است بگو بینیم کدام چشمش کور است؟ سوار کمی فکر کرده گفت: چشم چپش. دهقان گفت: نه. چشم چپش کور نیست.

- سوار گفت: اشتباه کردم چشم راستش کور است. دهقان لباس خود را از سر اسب بر داشت و گفت:

- مردم بینید که چشمهای اسب هیچکدام کور نیست. دروغ دزد معلوم شد. اسب را بصاحبش دادند و دزد را بزندان بردند.

دهقان و مار

دهقانی در زمستان مار عظیم الجثه را در بیابان دید که از شدت سرما افسرده و مثل مرده بزمین افتاده است. بر او رحم آورده او را برداشت بخانه برد و نزدیک آتش گذاشت چون از حرارت آتش اندام مار گرم گردید در حرکت آمد و به طرف اهل و عیال دهقان حملور شد. غوغای غریبی از اهل خانه برخاست.

دهقان از مشاهده این حال بر آشفت. سنگی بزرگ بر گرفته بر سر مار کوفت و گفت:

- ای ناپاک سزای ترحم من این بود که تو کردی. درست است که گفته اند.

حکایت

شخصی را يك کیسه پول در خانه گم شد. او به قاضی خبر کرد. قاضی همه مردمان خانه را طلبید و بهر کس يك چوب داد که همه آن چوبها در طول برابر بود و گفت - هر که دزد است چوب او بقدر يك انگشت دراز خواهد شد. چون همه را رخصت کرد شخصی که کیسه را دزدیده بود ترسید و چوب را بقدر يك انگشت تراشید. روز دیگر چون قاضی همه را طلبید و چوبها را دید و معلوم کرد که دزد کیست. قاضی کیسه پول را از او گرفت و به او سیاست و تنبیه نمود.

حکایت

جوانی پیر مردی را صد دینار سپرد و به سفر رفت چون باز آمد دینار خود خواست. پیر مرد انکار کرد که مرا نداده. جوان شکایت پیش قاضی برد. قاضی پیر مرد را طلبید و پرسید که این جوان زر بتو سپرد؟ گفت: نه. قاضی پیر مرد را گفت: سوگند بخور. جوان گریان شد و گفت او را از سوگند هیچ باك نیست بارها سوگند دروغ خورده است.

قاضی جوان را گفت: آن وقت که زربه او سپردی کجا نشسته بودی. گفت: زیر درختی. گفت: چرا گفتی که گواه ندارم آن درخت گواه تست. نزد آن درخت برو و بگو که قاضی میطلبد.

جوان گفت: ای قاضی بترسم که درخت بحکم تو اطاعت نکند. قاضی گفت: مهر من ببر و بگو که این مهر قاضی است البته خواهد آمد. جوان مهر قاضی گرفت و رفت. قاضی بعد از ساعتی از پیر مرد پرسید که آن جوان نزد درخت رسیده است یا نه؟ گفت: نه. چون جوان نزد درخت رسید مهر قاضی بنمود و گفت: قاضی ترا میطلبد از درخت هیچ چیز نشنید. غمگین باز آمد و گفت:

- مهر تو درخت را نمودم هیچ جواب نداد.
قاضی گفت:

- درخت آمد و گواهی داده باز رفت.

پیر مرد گفت: ای قاضی این چه سخن است. هیچ درخت نیامد.

دوست مشمار آنکه در نعمت زند
لاف یاری و برادر خواندگی
دوست آن باشد که گیرد دست دوست
در پریشان حالی و در ماندگی

حیله دزدان

سه نفر دزد بخیال اینکه در خانه ای کسی نیست بقصد دزدی وارد خانه شدند ولی صاحب خانه حاضر بود و همینکه خواستند فراو اختیار کنند بتعقیب آنها پرداخت و مردم را به کمک طلبید. وقتی از کوچۀ خلوت گذشتند و دیدند نزدیک است رهگزران بدستگیری آنها کمک کنند حیله ای بکار برده دو نفرشان دور صاحبخانه را گرفتند و دستهای او را گرفته و پرا کشان کشان بطرف خیابان بردند و صاحبخانه پی درپی فریاد میکرد که اینها دزدند و وقتی مردم نزدیک میشدند دزدان توضیح میدادند که این برادر ماست و دیوانه شده میخواهیم او را ببیم رستان ببریم و او همراه دزد میداند وزن و بچه و پدر و برادر و مادر خود را دزد میخواهد باز اگر معالجه بشود این حرفها اهمیتی ندارد. رهگزران نیز شفای او را آرزو کرده میگذاشتند و پس از اینکه دزد سومی ااث خانها را برده بود او را رها کردند و گفتند زود بر گرد که در خانه ات باز است و ما شوخی میکردیم.

درس گیاهشناسی

یکی از دبیران شاگردان خود را بباغ ملی شهر بگردش برده بود. در ضمن گردش بدرخت پرشاخ و برگی رسیدند و آقای دبیر بخیالش رسید که از موقع استفاده کرده چیزی بر معلومات شاگردان بیفزاید پس گفت: این درخت کهنی که میبینید نارون است. سپس شرحی در خصوصیات آن گفته اظهار نمود که سالها از عمر این نارون میگذرد. نسلها از سایه آن استفاده کرده اند و اگر این درخت زبان میداشت چه حکایت های شیرین میتوانست برای شما نقل کند.

از بدبختی آقای دبیر در همان حال پیر مردی از آنجا میگذشت و همینکه عبارات اخیر را شنید رو بشاگردان کرده گفت: بلی اگر این درخت کهن زبان میداشت بشما میگفت که «آقایان بنده نارون نیستم اجازه بدهید که خود را بلوط معرفی کنم!».

کسی که بر بدان نیکی کند.
در هر حال مستحق ملامت است.

کژدم و سنگ پشت

کژدمی به لب آبی رسید. اما در گذشتن از آب فرو ماند. ناگاه سنگ پشتی در این اثنا رسید. کژدم از وی التماس کرد که او را از آب بگذارد. سنگ پشت بروی رحم نموده او را بر پشت خود گرفت و شنا کنان رو بجانب دیگر نهاد اما در اثنای شناوری تفتقی شنیده فهمید که کژدم چیزی بر پشت وی میزند پرسید:
- ارباب چه میکنی؟ کژدم در جوابش گفت: من نیش خود را بر پشت تو میزنم.

سنگ پشت سوال کرد که سبب این چیست. کژدم جواب داد:
- این تقاضای طبیعت من است. سنگ پشت او را از این حرکت منع کرد. اما کژدم دو باره در جوابش گفت:

نیش زدن خاصیت من است و باز گذاشتن نمی توانم. سنگ پشت گفت: اگر خاصیت تو نیش زدن است خاصیت من هم به آب فرو رفتن است و در حال به آب اندر فرو رفت و کژدم غرق شد.

بیت

نیش عقرب نه از ره کین است
اقتضای طبیعتش این است.

دو رفیق

دو رفیق از بیشه گذر میکردند. ناگاه خرسی از جنگل بر جست و بر ایشان حمله آورد. یکی از ایشان چابک بود در حال بگریختن و به درخت بلند شد اما دیگری عاجز بود مجال گریختن نیافته بر زمین افتاد و خود را بر ترکیب مردگان انداخته هیچ حرکت نکرد. خرس بر سر وی آمد و همه اعضای او بوییدن آغاز کرد و او را مرده پنداشته برفت. چون خرس ناپدید شد آن مرد از ماغواوی خود بیرون آمد و تبسم کنان پیش رفیق آمد و گفت: ای رفیق خرس بگوش تو چه گفت؟

رفیق از این استهزای او رنجیده گفت:
خرس بگوش من میگفت:

خانواده ای با قطار راه آهن مسافرت میکرد. پدر خانواده برای اینکه با پسر شش ساله اش شوخی کند کلاه او را برداشته بدون اینکه بچه متوجه شود پنجره برده طوری تکا نداد که بچه خیال کرد کلاهش را از پنجره بیرون انداخته است. بهمین جهت بچه شروع بگریه کرد. پدر در حالیکه میخندید باو گفت: گریه نکن بچه مهمی نیست من الان يك سوت میزنم کلاه خودش می آید تو! بعد سوتی زد و کلاه را از پشت خود آورد و بچه نشان داد. چند لحظه بعد کودک که منتظر فرصت بود کلاه پدرش را بر داشته از پنجره بیرون انداخت و گفت: پدرجان گریه نکنید چیز مهمی نیست من کلاه شمارا بیرون انداخته ام حالا يك سوت بزنید تا خودش بیاید تو!

گول زدن

یکعده از ملوانان در کافه ای نشسته بودند ناگهان مردی قوی هیکل وارد شده پرسید: در میان شما کسی با اسم «هندرسون» یافت می شود؟ کسی باو جواب نداد و یکی از مشتریان آهسته از کافه خارج شد. مرد قوی هیکل سؤال خود را تکرار کرد و گفت: آقایان در اینجا شخصی به نام هندرسون نیست؟ این بار مرد لاغر اندامی بلند شده گفت: چرا من هندرسون هستم چه فرمایشی داشتید؟ مرد قوی هیکل گفت هندرسون شما هستید گفت بله خودم هستم. آنگاه مرد قوی بنیه در حالی که بسمت او میرفت گفت خرده حسابی دارم که باید باتو تصفیه کنم اینرا گفت و ملوان لاغر اندام را بسختی بر زمین زد و چند مشت بسرو صورت او تاخت و گفت این برای آن نامردی که در حق من کرده ای و خودت میدانی و بعد از کافه خارج شد. پس از مدتی که ملوان کتک خورده بهوش آمد چند نفر اطراف او را گرفته و بجالش تأسف خوردند ولی ملوان لاغر اندام اظهار داشت: جای تأسف نیست بلکه باید بحال آن مرد بیچاره تأسف خورد زیرا من هندرسون نیستم و او را گول زدم تا چشمش کور شود و بیهوده عرض اندام نکند.

دو برادر

در قدس شریف مسجدی است عالی که آنرا مسجد اقصی میگویند. جائیکه این مسجد بنا یافته است در زمان قدیم گشتزاری

بود که دو برادر مالك آن بودند. یکی از آن دو برادر چار پسر داشت ولی برادر دیگرش مجرد می زیست و هر دو برادر قطعه زمینی را که از مادر بایشان میراث مانده بود میکاشتند و با محصول آن زندگانی و گذاره مینمودند. در وقت فصل گندم کشت را درو کرده ستیری ها شبی برادر مجرد فکر خوبی نمود با خود گفت برادرم عائله دار است برای نفقه عائله خود به پول زیاد محتاج میباشد و من که مجرد و تنها هستم انصاف نیست که از محصول کشتزار به خرمن او علاوه کنم چقدر خوب خواهد شد و فردا برادرم باین واقعه پی نخواهد برده از جای خود بر خاست و طوریکه اندیشیده بود بعمل آورد. برادر دیگر نیز در همین شب از خواب بر خاسته خانم خود را بیدار نمود و گفت:

برادرم جوان است خانم نگرفته است و عروسی نکرده است. مددکار و معاونی ندارد که ساعتی ماندگی و افسردگی او را بر طرف نماید. ما اگر باندازه او از کشتزار حصه بگیریم کار درستی نمیباشد. خوب است رفته از خرمن خود بچند پشتاره گرفته بر خرمن او علاوه کنیم فردا باین واقعه پی نخواهد برد.

لطیفه

دلاوری در جنگ

جوانی از جنگ بر گشته بود از او پرسیدند: در این جنگ شما چه کردید؟ گفت: هر دو پای یکنفر دشمن را از زانو بریدم پرسیدند: چرا سرش را نبردی؟ گفت: سرش را کس دیگر بریده بود.

تاجر و رفیق خائن

تاجر نیک اخلاقی برای خرید مال سفر اختیار کرد و چند تخته آهن داشت پیش یکی از رفقا امانت نهاد پس از مدتی از سفر باز آمد نزد رفیق رفت تا امانت خود را باز ستاند. رفیقش گفت: افسوس که آهن هایت را موشها خورده و ذره ئی باقی نگذاشته اند. تاجر دید که کار از کار رفته ظاهرا قولش را تصدیق نمود و گفت: بلی شنیده ام که در عالم هیچ چیز تیزتر از دندان موش نیست. رفیق خائن بخود بالید و پنداشت دروغش کارگر افتاد ماکر

گرسنه ای ماهی را ربود و فرار کرد. ملا قاه قاه خندید و به سنگ گفت: بردن ماهی چه فایده دارد نوشته پیش من است.

خودم هم نمیدانم.

روزی ملا وارد باغی شد و تا توانست میوه و سبزیجات در خورجین گزارد وقتی خواست بیرون رود صاحب باغ وارد شد و او را با آن خرجین پر دید ملا خیلی دست پاچه شد صاحب باغ هم پیش آمده پرسید: اینجا چه میکنی؟ جواب داد: هیچ از اینجا رد میشدم که باد تندی بر خاست و مرا از بالای دیوار میان باغ انداخت.

- بسیار خوب ولی این میوه و سبزیجات را چرا چیده ای؟
- وقتی داخل باغ افتادم مرا بهر سو میبرد من برای اینکه خود را نگاه دارم باین سبزیجات و میوه ها پناه میبردم و آنها چیده میشدند.

- پس که اینهارا توی خورجین گزارده است؟ ملا که خیلی حالش خراب بود و دیگر نمیتوانست دروغی درست کند گفت: والله منم در این فکر بودم که شما رسیدید.

از گلستان سعدی

حکایت

پادشاهی را شنیدم که بکشتن اسبیری اشارت کرد و بیچاره در حالت نومیدی ملک را دشنام دادن گرفت و سقط گفتن که گفته اند هر که دست از جان بشوید هر چه در دل دارد بگوید

وقت ضرورت چو نماند گریز
دست بگیرد سر شمشیر تیز

ملك پرسید که چه میگوید یکی از وزرای نیک رای گفت ای خداوند میگوید و الكاظمین الغیظ و العافین عن الناس ملك را رحمت آمد و از سر خون او در گذشت وزیر دیگر که ضد او بود گفت ابناى جنس ما را نشاید.

در حضرت پادشاهان جز برآستی سخن گفتن این ملك را دشنام ناسزا گفت ملك روی از این سخن درهم کشید و گفت مرا آن ندیده تر آمد از این راست که تو گفتی که آنرا روی در

مافلز آنکه تاجر خیانتش را فهمیده و در صدد انتقام است. روز دیگر پسر خرد سال او را از کوچه براند و بخانه برد. فردای آن روز رفیق خائن بر و بر خورد و پرسید دو روز است برادر زاده تان گم شده سراغش را ندارید؟ تاجر گفت: دیروز وقتی که از خانه آمدم بازی را دیدم طفلی را بمنقار گرفته بهوا پرواز داشت. شاید پسر شما بوده باشد. مرد بفرغان و غلغله گفت: کسی دیده باشد که باز طفل را بهوا برد؟ تاجر گفت: شهریکه مو شهایش آهن خور باشند چه عجب که باز هایش فیل هارا بمنقار بردارند. خائن ناچار بحق اقرار نمود و آهن را بصاحبش رد کرد پسر خود را گرفت.

معلم شاگرد: تنبل را میشناسد.

روزی يك معلم دانا در صنف به شاگردان خود گفت: باید همه تان مشغول دروس باشید و سر خود را از کتاب بالا نکنید. هر که دیگر را ببیند که مطالعه نمیکند باید بمن اطلاع بدهد. چند دقیقه تمام بچه ها سر گرم درس بوده چشم خود را از کتاب دور نمی کردند و همه خاموش بودند که يك بار اسد به صدای بلند صدا کرد: معلم صاحب! شریف مطالعه نمی کند و سر خود را بلند کرده هر طرف میبیند. معلم خنده کرده به اسد گفت: ای بچه شوخ! بجای خود ایستاده شو من به همه شما گفته بودم که سر خود را از کتاب بالا نکنید. توجه طور دانستی که شریف مشغول مطالعه نیست و هر طرف سپر میکند؟ معلوم شد که تو خودت مطالعه نمی کردی و به دیگر طرف متوجه بودی اگر چشمت به کتاب دوخته میبود گاهی شریف را دیده نمی توانستی. اسد شرمنده شد و با خود عهد کرد که دوباره به خلاف گفته معلم کار نکند تا باعث خجالت او شود.

نوشته پیش من است.

ملا یکدانه ماهی خریده بخانه میبرد. یکی از دوستانش باو رسیده پرسید: میخواهی این ماهی را چکار کنی؟
جواب داد: بپزم و بخورم.

رفیق گفت من يك خوراك بتو یاد میدهم که از این ماهی درست کنی و بخوری و لذت ببری گفت من حافظه ام کم شده خواهش میکنم هر چه میخواهی بگوئی بنویس بمن بده او نوشته و باو داد ملا نوشته را گرفته و با ذوق زیاد متوجه خانه شد. در میان راه سنگ

گفت نيك بخت آنكه خورد و كشت و بد بخت آنكه مرد و هشت.

حکمت

دو كس رنج بيهوده بردند و سعی بيفايده كردند يكي آنكه مال اندوخت و نخورد و ديگر آنكه علم آموخت و عمل نکرد.

حکمت

رحم آوردن بر بدن ستم است بر نيكان و عفو كردن از ظالمان چوراست بر درويشان.

حکمت

هر كه با دشمنان صلح كند سر آزار دوستان دارد بشوی ای خردمند از آن دوست دست كه با دشمنان بود هم نشست. خبری كه دانی كه ولی بيازارد تو خاموش باش تا دیگری بیارد.

بلبلا مژده بهار ببار
خبر بد بپام باز گذار

فريب دشمن مخور و غرور مداح مخر كه اين دام زرق نهاده است و آن دامن طمع كشاده احقر استايش خوش آيد لاشه كه در كعبش دمی فربه نمايد.

الاتا نشنوی مدح سخن گوی
كه اندك مایه نفعی از تو دارد
كه گر روزی مرادش بر نیاری
دو صد چندان عیوبت بر شمارد.

هر كه بادانتر از خود بخت كند تا بدانند كه داناست بدانند كه قاداتست.

هر كه بابدان نشیند نیکی نبیند.

هر كه علم خواند و عمل نکرد بدان مانند كه گاو راند و تخم تیفشانند.

مصلحتی بود و بنای این بر حبشی و خردمندان گفته اند دروغ مصلحت آمیز به از راست فتنه انگیز.

حکایت

مردم آزاری را حکایت کنند كه سنگی بر سر صالحی زد در - ویشرا مجال انتقام نبود سنگ را نگاه میداشت تا زمانی كه ملك را بر آن لشكري خشم آمد و در پجاهی كرد و درویش اندر آمد و سنگ بر سرش كوفت گفتا تو کیستی و مرا این سنگ چرا زدی گفت من فلانم و این همان سنگست كه در فلان تاریخ بر سر من زدی. گفت چندین روزگار كجا بودی گفت از جاهت اندیشه میكردم اکنون كه در پجاهت دیدم فرصت غنیمت شمردم.

حکایت

پادشاهی پسری را بادیبی داد و گفت این فرزندتست تربیتش همچنان كن كه یکی از فرزندان خویش گفت فرمانبردارم سالی چند برو سعی كرد و بجائی نرسید و پسران ادیب در فضل و بلاغت منتهی شدند ملك دانشمندانرا مواخذت كرد و مقاومت فرمود كه وعده خلاف كردی و وفا بجا نیاوردی گفت بر رای خداوند روی زمین پوشیده نماند كه تربیت يكسان است و طبایع مختلف.

حکایت

مردکی را درد چشم خاست پیش بیطاری رفت تا دوا کند بیطار از آنچه در چشم چهارپایان كردی در دیده او کشید و کور شد پیش حاکم بروند گفت برو هیچ تاوان نیست اگر این خر نبودی پیش بیطار نرفتی مقصود از این آنست تا بدانی كه هر آنكه ناآزموده را كار بزرگ فرماید بانكه ندامت برد بنزديك خردمندان بخت رای منسوب گردد.

حکمت

مال از بهر آسایش عمر است نه عمر از بهر گزند کردن مال. عاقلی را پرسیدند نيك بخت کیست و بدبخت کیست

عیب دارد که در پهلوی این طاق پیره زنی خانه دارد دود میکند و آن دود در ایوان میپیچد و نزدیک بان رسیده که آن طاق بمثل (طاق) ابروی خوبان سیاه گردد و گاوی دارد که گذار وی بر روی این فرش است و فضله بر روی این فرش میاندازد انوشیروان آن زنرا طلبید و گفت ای مادر عمارتی ساخته ام که مثل این عمارت در عالم نیست و این عمارت مرا گاو توضایح کرده است در برابر این عمارت تو کوشکی زرنگار و در برابر گاو تو صد گاو بدهم چه میگوئی گفت ای پادشاه اگر کوشک زرنگار و هزار گاو عنبر بدهی این ویرانه خود را نخواهم داد انوشیروان گفت که این مبالغه خالی از حکمت نیست مقصود چیست گفت مقصود آن است که تا انقراض عالم گویند که انوشیروان عادل همچنان پادشاهی بود که پیره زنی با او معارضه کرد و عدل او مانع آمد که بر وی تعرض نماید عرض من نیکنمایی و دولتخواهی تست و گرنه خانه و گاو من چه خواهد بود عالیحضرت سلطنت پناهی فرمود که از این حکایت ما را انبساطی دست داد.

دیگر حکایت گویند معروض داشته شد که انوشیروان عادل

براهی میگذاشت پیر مردی جوزین میکاشت گفت ای پیر مگر ترا از فلاح و دهقانی خبری نیست نشنیده که درخت جوزین بعد از سی سال بر میدهد تو از این درخت چه بر خواهی خورد پیر گفت شاهها دیگران کاشتند و ما خوردیم ما بکاریم دیگران خورند انوشیروان را خوش آمد گفت زه هر گاه انوشیروان بزه تحسین کسیرا آفرین میکرد گنجور وی او را یک هزار اشرفی میداد چون آنرا استیفا نمود خنده کرد و گفت شاهها شما فرمودید که این درخت بعد از سی سال بر خواهد داد اینک این درخت از شرافت عدل تو همین ساعت بر داد انوشیروان باز گفت زه گنجور هزار اشرفی دیگرش داد گفت هر درختی سالی یکبار بر میدهد این درخت من در یک زمان دو بر داد انوشیروان خندان شد و گفت زه گنجورش یک هزار اشرفی دیگر داد و گفت برانید که این پیرک خزینه مرا خالی خواهد ساخت.

از انوشیروان عادل منقولست که پادشاه عجم را مهمانی میکرد در وقت آش کشیدن خوان سالار خوان آش را میخواست به پیش انوشیروان نهد پای وی بدامنش در پیچید و آش گرم بر روی شاه ریخت فرمود که جلاد او را در عرق بارگاه گردن زنند فی الحال خوان سالار خوان آش را تمام بر سر انوشیروان ریخت انوشیروان گفت ای بدبخت این چه کار بود که کردی عذر خواهی بدتر از گناه

حکایت

دو برادر بودند یکی خدمت سلطان کردی و دیگر بزور بازوان نان خوردی باری آن برادر توانگر این درویش را گفت چرا خدمت سلطان نکنی تا از مشقت کار کردن برهی گفت تو چرا کار نکنی تا از مذلت خدمت رهائی یابی که خردمندان گفته اند نان خود خوردن و نشستن به که کمر زرین بستن و بخدمت امیر استادن.

بدست آهن تفته کردن خمیر
به از دست بر سینه پیش امیر.

حکایت

عابدی را حکایت کنند که شبی ده من طعام بخوردی و نخفتی و تا سحر ختم قرآن بکردی صاحب دلی بشنید و گفت اگر نیم نانی بخوردی و بخفتی بسیار از این فاضلتر بودی.

اندرون از طعام خالی دار
تا در و نور معرفت بینی
تهی از حکمتی بعلت آن
که پری از طعام تابینی

از بدایع الوقایع واصفی

حکایت

در تاریخ نهند و سی و هشت بود که حضرت اعلی خاقانی سلیمان مکانی در باغ شاهرخیه در دیوانخانه اعلی بر تخت بخت سلطنت قرار گرفته از این کمینه سوال فرمود که طاق کسری که بانی آن انوشیروان عادل است در کدام ولایت است و کیفیت آن چگونه بوده است معروض داشته شد که آن عمارت در شهر مداین است و ارتفاع آن طاق از چکة آن تا سر ایوان یک صد و بیست گز بود تا غایت آنچنان عمارتی بناننده میارند که فرش آن صفة عالی از رخام و مرمر بود و از سنگهای ملون آنرا ترتیب کرده بودند چون آن عمارت باتمام رسید اکابر و اعالی و اشراف مداین را ضیافتی فرمود و گفت انچنین عمارتی در معموره عالم هیچکس دیده باشد همه گفتند لم یخلق مثلها فی البلاد شخصی گفت این عمارت یک

بتخانه و کعبه‌خانه‌ی بندگی است
ناقوس زدن ترانه‌ی بندگی است
محراب و کلیسا و تسبیح صلیب
حقا که همه نشانه‌ی بندگی است

ای مفتی شهر از تو پر کار تریم
با این همه مستی ز تو هشیار تریم
ما خون رزان خوریم و تو خون کسان
انصاف بده کدام خونخوار تریم

در کوی نیاز هر دلی را در یاب
در کوی حضور مقبلی را در یاب
صد کعبه‌ی آب و گل بیکدل نرسد
کعبه‌ی بچه روی بر و دلی را در یاب

افسوس که سرمایه زلف بیرون شد
وز دست اجل بسی چگرها خون شد
کس نامد از آن جهان که آرد خبری
و احوال مسافران بگوید چون شد

گر کار فلك بعدل سنجیده بدی
احوال فلك جمله پسندیده بدی
ور عدل بدی بکارها در گردون
کی خاطر اهل فضل رنجیده بدی

برچهره‌ی گل شب‌نم نوروز خوش است
در طرف بچمن روی دل افروز خوش است
از وی که گذشت هرچه گویی خوش است
خوش باش زدی مگو که امروز خوش است

راز از همه ناکسان نهان باید داشت
و اسرار نهان زابلهان باید داشت
بنگر که بجان مردمان می‌چه کنی
بچشم از همه مردمان همان باید داشت

گفت شاه‌آوازه‌ی عدل تو از قاف تا بقاف رفته از من بی اختیار
جریمه صادر شد و من مستحق کشتن ام اگر مرا میکشی دامن عدل
تو بخون من آلوده شود و عدل تو در عالم بدنام میشود من بقصد
گناهی کردم که اگر مرا بکشی گناه کار را کشته باشی از این وجه
بد نام نشوی نوشیروان او را تربیت عظیم فرمود.

حکایت

روزی حجاج ظالم به شکار رفته بود از لشکر جدا افتاد در
شب تاریک بآب افتاده نزدیک بهلاکت رسیده بود شخصی او را
نشناخته از آن آب خلاص کرد حجاج از او پرسید که چه نام داری
و در کجا می‌باشی گفت فلان و در فلان محله چون صبح شد و
حجاج بر تخت نشست گفت فلانی را از فلان محله بیارید چون آوردند
حجاج گفت از تو چیزی می‌پرسم اگر بر راستی جواب دادی و الا
عرضه تیغ سیاست من شوی گفت آن شخصی که ظالم و تعدی و
بیدادی کرده باشد و خلق فنای او را از خدا طالب باشند و وی در
مهلکه و ورطه افتاده باشند و نزدیک بهلاکت رسیده شخصی او را
لاعن شیء از آن بلا خلاصی دهد و بلای او را باز بر سر خلق آورد
بر وی آنچه باید کرد آن شخص در یافت و گفت شاه‌دانستم که چه
می‌گویید آن ظالم که بر خلق خدای ظلم و ستم میکند شما باید و در
بلای افتاده بودید و من شمارا خلاص کردم بنابراین پدر شما که بر
سر ما حاکم بود ظلم و تعدی بسیار میکرد و خلق او را نفرین
میساختند بامید آنکه شما که پسر اوید شاید که بهتر از او باشید
چون او مرد شما بصد حرامزادگی او بودید ترسیدم که مبادا که
بمیرید پسر شما بدتر از شما باشد حجاج خنده کرد و گفت ترا
بخشیدم و او را تربیت کرد.

عمر خیام

رباعیات

خالق توای و مرا چنین ساخته‌یی
هستم به می و ترانه دل باخته‌یی
چون روز ازل مرا چنین ساخته‌یی
از بهر چه در دوزخم انداخته‌یی

فکر مینمود که آنها را برای چه گره زده است چیزی به خاطرش نمی‌رسید در حضور شاگردان متصل به آن دستمال نگاه کرده حیران و مبهوت مانده بود.

شفای طبیب

شخصی که در قحط سالی از شدت گرسنگی مشرف بمردن بود بدهی رسید شنید که رئیس ده مریض است آنجا رفت و گفت طبیبم - او را پیش مریض برداند. اتفاقاً همان وقت در خانه رئیس نان پختند. گفت علاج این مریض آن است که چند دانه نان گرم با قدری روغن داغ کرده و غسل صاف بیاورید تا بگویم چه باید کرد. وقتی که آوردند او خود چنگال در دست کرده و لقمه لقمه بر داشته دور سر بیمار میگردانید و بدهان میگذاشت تا همرا خورد و کاملاً سیر شد. گفت امروز همین قدر معالجه بس است تا فردا. چون از خانه بیرون رفت طولی نکشید که رئیس مرد گفتند این چه معالجه بود که کردی. گفت اگر این معالجه را نمی‌کردم طبیب هم مرده بود.

راه محبس

شخصی دهاتی وارد شهر شد. از يك نفر پرسید که راه محبس نظمیہ کدام است. گفت راه محبس آن است که داخل در این حجره جواهر فروشی شوی و بهرچه دسترس پیدا کردی بر داشته و در جیب خود بگزاری و فرار بکنی ده دقیقه بیشتر طول نخواهد کشید که به محبس خواهی رسید.

حکم قاضی

نعلبند ده آدم کشته بود. حکم قتلش صادر شد. اهل ده حمیتا کرده نزد قاضی رفتند و گفتند اگر این نعلبند کشته شود آن وقت کارهای ما لنگ شده و برای نعل کردن قاطر و الاغ معطل میمانیم خوب است بجای او بقال را که چندان احتیاجی باو نداریم حکم بقتل بدهید. قاضی فکری نموده گفت در این صورت چرا بقال را که او نیز منحصر بفرد است بکشیم از دو نفر تونتاب حمام یکی را زیادی است میگویم در عوض نعلبند بکشند.

انرا که وقوف است بر اسرار جهان شادی و غم و رنج بر او شد یکسان چون نیک و بد جهان بسر خواهد شد خواهی همه درد باش و خواهی درمان

در عشق تو از ملامت ننگی نیست بابی خبران در این سخن جنگی نیست این شربت عشق داروی مردان است نا مردان را از این قدح رنگی نیست

از کتاب هزار و يك حکایت

کثرت حرارت عسل

شخصی وارد خانه آدم لثیمی شد که يك ظرف عسل و يك قرص نان در جلوی گذارده مشغول خوردن بود. قبل از آنکه آن شخص وارد شود صاحب خانه نان را پنهان کرد و در پنهان کردن عسل ضرورتی بنظر در نیاورد زیرا گمان میکرد که مهمان او عسل را بدون نان و خالی خالی نخواهد خورد. وقتی که وارد شد صاحبخانه گفت عسل را خالی خالی میخوری گفت بلی با کمال میل و اطاعت و فوراً انگشتان در عسل فرو برده بخوردن شروع کرد. صاحب خانه دید عنقریب تمام آنرا خواهد خورد و به مهمان گفت عسل خیلی حرارت دارد و خالی خالی خوردن آن دلرا میسوزاند. گفت دل شما را نه دل من.

یاد داشت بسیار آسان

معلمی به شاگردان خود گفت هر گاه بخواهید چیزی را به خاطر آورده و محتاج بیاد داشت کتبی نباشید گوشه دستمال خود تانرا گره بزنید چون دستمال خیلی محل احتیاج است هر وقت که آنرا از جیب بیرون آوردید و دیدید گوشه آن را گره کرده زده اید فرراً مطلب بیادتان خواهد آمد. روزی که هوا بسیار سرد بود آن معلم صبح زود وارد اطاق درس شده بروی صندلی نشست دستمال خود را از جیب بیرون آورد تا آب چشم و بینی خود را پاک نماید هر چهار گوشه آن دستمال را گره زده است در صورتیکه هر قدر

شده در کوچه قدم میزد رسید بمطب یکنفر حکیم باشی که چهار زانو بروی توشک نشسته مشغول معالجه مرضا بود. شیخ الرئیس بمناسبت همکاری وارد مطب شده در یک گوشه از اطاق نشست. حکیم باشی مریضها را یک بیک رسیدگی نموده و دستور العمل میداد. شیخ الرئیس با کمال دقت تماشا میکرد. زنی که مریض بود از پشت پرده دست خود را جلو آورده حکیم باشی نبض او را گرفته بمحض گرفتن نبض گفت ماست خورده؟ زن گفت صحیح است ماست خورده ام شیخ الرئیس تعجب کرد که چگونه از گرفتن نبض دانست که ماست خورده است. حکیم باشی باز کمی دقت نبض کرده گفت دیشب خروس پلو خورده؟ زن گفت صحیح است. تعجب بر تعجب شیخ الرئیس افزوده شد. باز پس از کمی وقت مجدداً حکیم باشی گفت درب خانه تان روبه مشرق است؟ زن گفت بلی همین طور است. آنوقت حکیم باشی نسخه و دستور العمل باو داده او را راه انداخت و به مریض دیگری پرداخت. شیخ الرئیس خود پیش خیال کرده گفت که اگر فرضاً خوردن ماست و خروس پلورا بتوان از نبض تشخیص داد یحتمل ولی اینکه از نبض تشخیص و تعیین بکنند که درب خانه مریض روبه مشرق است این را هیچ عقلی باور نکرده پس آنجا سری است که باید آنرا دانست و من تا آنرا تحقیق نکنم از اینجا نخواهم رفت بهمین ملاحظه وقتی که حکیم باشی روبه شیخ الرئیس کرده گفت شما چه خبرتان است مرض من خیلی مفصل است. سایر مریضها را راه بیندازید تا در آخر دفعه به من برسید. حکیم باشی مریضها را یک به یک راه انداخته مطب خلوت شد و کسی باقی نماند شیخ الرئیس کم کم نزدیک آمده وصل بمسند نشسته بود. چند جلد کتاب ضخیم در جلوی حکیم باشی روی مسند گذارده شده بود شیخ الرئیس گوشه یکی از آنها را با انگشت بلند نموده یک نظر فوری بصفحه که باز شده بود انداخته به حکیم باشی گفت این کتاب قانون است؟ گفت بلی شما هم شیخ الرئیس هستید که فرار کرده اینجا آمده اید. مجال انکار شیخ الرئیس باقی نمانده گفت بلی صحیح است. آن وقت که حکیم باشی مقدم وی را پزیرفته و چندی او را مهمان کرده معماها را برای وی حل نموده گفت اما اینکه بان زن گفتم ماست خورده ای دیدم یک قطره ماست بروی چادر او چکیده بود دانستم وقتی که چادر بسر کرده اینجا میآمده است قدری سر کشیده بود و از لهجه آن زن وقتی که گفت بلی ماست خورده ام دانستم که یهودی است و چون بالنسبه محله بود دانستم خانواده متمولین کلامیان است آن روزی هم روز

آدم مقدس

شخصی مشغول نماز خواندن بود. رفقای وی از او تعریف و تمجید نموده گفتند خیلی آدم مقدس است که با این خضوع و خشوع نماز میخواند. آن کس نماز خود را قطع کرده گفت در عین حال روزه دار هم هستیم.

آدم پرگو

شخصی پرگوئی که تقریباً نیم ساعت بود گوش طرف را خسته کرده بود گفت: گمان میکنم خیلی پرگوئی نموده اسباب تصدیع خاطر شما میشوم. گفت خیر خیر ابداً آسوده باشید حرف خودتان را بنزید من خیالم جای دیگر است.

آش گرم و سرد

از ملانصرالدین پرسیدند که شوربای سرد را در شهر شما چه میگویند؟ گفت ما هیچ وقت نمیگزاریم که شوربا سرد شود همان وقت که گرم است داغ داغ میخوریم.

شعر دزدی

روزی انوری در بازار بلخ میگذاشت. جمعیتی را دید که بدور شخصی حلقه زده و ازدهام نموده اند. پیش رفت و سر در میان آن حلقه در آورد و دید مردی ایستاده و معرکه گرفته قصاید او را میخواند و مردم او را تحسین و تمجید نموده قدر دانی میکنند. انوری پیش رفت و گفت این اشعار را که میخوانی از کیست؟ گفت بلی از انوری است. گفت آیا انوری را هیچ دیده ای و میشناسی آن شخص خندید و گفت: عجب چگونه نه شناسم و حال آنکه انوری خود من هستم. انوری نیز خندید و گفت شعر دزدی را شنیده بودم شاعر دزدی ندیده بودم.

ابو علی سینا

شیخ الرئیس ابو علی سینا در اوقاتی که فراری بود و سلطان وقت جاززه برای دستگیر نمودن او معین کرده بود وارد همدان

مخترع

ما بکجا زهد و عبادت کجا
 مست کجا تقوی و طاعت کجا
 غنچه بزخم است و دلم دردمند
 درد کجا بین و جراحت کجا
 از کل و سرور دگر ای باغبان
 دم مزن آن عارضی و قامت کجا
 کان نمک نایدم ای دل بکار
 کوی که آن کان ملاحت کجا
 خانقه زهد زما شد بتنک
 شاه ره دیر ملاحت کجا
 شیخ ریا پیر مغان می نمود
 زرق کجا کوی و کرامت کجا
 فانی اگر بی تو نخواهد حیات
 کار چو صعب آمده طاقت کجا

تتبع مخدوم (جامی)

زهی از تاب می کل کل شکفته باغ رخسارت
 زهر کل خارخاری درد دل عشاق بیمارت
 بدان رخسار و قامت کر نمایی جلوه در کلشن
 قیامت او فتد از قامت آفت زرفتارت
 بدام زلف هر سو دانه خالت عجب نبود
 اگر مرغان باغ قدس را سازی گرفتارت
 بدانسان حسن و استغنائی خوبی کر نکه داری
 حق یاری امیدم آنکه باشد حق نگهدارت
 مرا شد عشق و می قسمت ترا زهد و ریای شیخ
 بکار من مرا بگذار و تو هم رو پی کارت
 برون از دورت ای کردون محقر کلبه دارم
 که می بارد غباری درد و غم از طاق زر کارت
 درم بکشای پیر دیر کاینک آدمم سرخوش

شنبه بود و شب شنبه یهود یهای متمول غالباً خروس پلو میخورند
 این بود که گفتم دیشب خروس پلو خورده ای اما اینکه پس از دقت
 در نبض گفتم درب خانه تان روبه مشرق است برای این بود که
 محله یهودیهای همدان بیشتر آن در يك ضلع کوچه بسیار بلندی
 واقع شده است که درب خانه های آن قسمت همه رو به مشرق باز
 میشوند . شیخ الرئیس گفت اینهارا فهمیدم ممنونم اما از کجا
 دانستی که من شیخ الرئیس . گفت این کتاب قانون را من چند
 سالی است که خریده ام اولاً تا مدتها نمیدانستم که این کتاب قانون
 است ثانیاً در ظرف این مدت همه وقت آنرا مطالعه نموده يك کلمه
 نه من از آن چیزی فهمیده ام نه دیگران یقین کردم که کسی بیک
 نظر در گوشه یکی از صفحات آن فوراً تشخیص بدهد که
 این کتاب کتاب قانون است . آن شخص جز مصنف آن کسی دیگر
 نتواند بود.

از بهارستان جامی

حکایت اسکندر یکی از کارداناں را از عمل شریف عدل کرده
 و عمل حسیس بوی داد. روزی آن مرد بر اسکندر در آمد. اسکندر
 اورا گفت چگونه میبینی عمل خویشرا گفت زندگانی خداوند دراز
 باد نه مرد بعمل بزرگ و شریف گردد بلکه عمل بمرد بزرگ و
 شریف گردد در هر عمل که هست نیکو سیرتی میباشد و انصاف
 و داد اسکندر را سخن وی خوش آمد عمل وی را باز داد.

حکایت حاتم را پرسیدند که هرگز از خود کریمتر دیدی گفت
 بلی روزی بخانه یتیمی فرود آمدم و اوده سر گوسفند داشت فی
 الحال يك گوسفندرا کشت و پخت و پیش من آورد مرا از و قطعه
 گوشت خوش آمد بخوردم و گفتم و الله بسی خوشست آن پسر
 بیرون رفت و یکیک گوسفندرا میکشت و آن موضعرا میپخت و
 پیش من می آورد و من ازان آگاه نی چون بیرون آمدم که سوار شوم
 دیدم که بیرون خانه خون بسیار ریخته است پرسیدم که این چیست
 گفتند وی همه گوسفندان خودرا کشت ملامتش کردم که چرا به
 چنین کردی گفت سببخان الله چون ترا خوش آمد چیزی که مالک
 آن باشم و در آن بخلی کنم پس زشت سیرتی باشد در عرب پس
 حاتمرا پرسیدند که تو اورا در مقابله آن چه دادی گفت سیصد شتر
 سرخ موی و پانصد گوسفند پس تو کریم نباشی گفت هیهات وی
 هر چه داشت داد و من آنچه داشتم از بسیار اندکی بیش ندادم.

بعذر توبه و تقوی بکردن بسته زنارت
کدای عشق را اندک تفقد کر کنی امروز
بود ای پادشاه حسن فردا اجر بسیاری
تو ای فانی که در سر هر چه بودت رهن می کردی
عجب نبود که سر مانی کنون چون نیست دستارت

تتبع خواجه حافظ

کر آن ترک خطایی نوش سازد جام صهبارا
نخست آرد سوی ما ترکتاز قتل و یغمارا
رخش در ناز کی بر باد داده صفحه کلرا
قدش در جابکی بر خاک شانده سرو رعنارا
بمنع بوس آن لب چون دو صد تیرست از ان مؤگان
که در خاطر تواند راه دادن این تمنارا
بهار عارضش را تازه کلهای عجب بشکفت
خدارا مدعی مانع مشویک دم تماشارا
من و کوی مغان و ان مغبیچه کز لعل جان پرور
بنکته کرده زین دیر کهن بیرون مسیحارا
چو در کوی خرا باتش بیک ساغر نمیکیرند
بر آتش افکنم به این لباس زهد و تقوی را
چه پوشانم ز مردم کاتش عشق و می روشن
زچاک سینه ظاهر کرد سر مخفیء مارا
بگو کارند جام جم زمخرن ای شه دینی
که بنمایم بشاهان بی وفایهایی دنیارا
غزل گفتن مسلم شد بحافظ شاید ای فانی
نمایی چاشنی در یوزه زان نظمی جهان ارا

تتبع میر (خسرو دهلوی)

اگر فرهاد و شیرین هر دو در دوران من بودی
یکی شرمنده از من آن یک از جانان من بودی
اگر مجنون بدشت عشق همراهم شدی یک ره
بجان زاشفتگی های دل ویران من بودی
مکو کز اشک در کوی وفاروید نهال ای دل
که کر بودی چنین از دیده کریان من بودی

چو کل چاک کریمانم نکشتی هر سحر ظاهر
چو در اشک اگر آن شوخ در دامان من بودی
هزاران شب به بیداری بروزم نامدی در هجر
شبی کر آن مه نامهربان مهمان من بودی
ز ناز و غمزه گاهی چشم اگر وا کردی آن مهوش
ز حیرانی که دارم در رخس حیران من بودی
وفارا در دل خوبان اثر کر بودی ای فانی
نبودی یار از ان بیو فایان زان من بودی

ابولقاسیم لاهوتی

بندگی در کار نیست

زندگی آخر سر آید بندگی در کار نیست
بندگی گر شرط باشد زندگی در کار نیست
گرفشار روزگار آهت کند مسکین مشو
مرد باش ای خسته دل شرمندگی در کار نیست
با حقارت گر ببارد بر سرت باران در
آسمان را بگو: برو! بارتدگی در کار نیست
گر به شرط پای بوسی سر بماند بر تنت
جان ده و رد کن که سر افکنده گی در کار نیست
زندگی آزادی انسان و استقلال اوست
بهر آزادی جدل کن بندگی در کار نیست

افراشته

خطاب بد هاتی ایران

چه توفیر داری تو باخان دهاتی؟
چه فرق است بین تو و آن دهاتی؟
چرا او چنان مست عیشی است و عشرت
چرا تو چنین زار و نالان دهاتی؟
چرا هرچه رنج است و غم قسمت تو
چرا گنج سهمیه خان دهاتی؟
چرا خربزه هرچه خوبست و شیرین
نصیب شغال بیابان دهاتی؟

«صدف شکسته»

شنیدم اوستادی را میگفت
 بشاگردان خود رازی نهانی:
 جهان باشد بنزد مرد دانا
 یکی دریا مثل در بیکرانی
 خرد در پهنه این ژرف دریا
 کند که لنگری که باد بانی!
 ترا از عقل کوه ریسمانی است
 بکف تا عمق این دریا بدانی
 من سرگشته اندر ساحل بحر
 طلب کردم بسی در معانی
 پی یک نقطه سرگردان چوپر کار
 بماندم زین محیط جاودانی!
 به پیمودم که کرانه تا کرانه
 بدست عجز و پای ناتوانی!
 نصیب من صدف بشکسته ای بود
 از این در یابد آن گوهر فشانی!!
 مرا شد دفتر دانش پریشان
 چو اوراق گل از باد حزانی!
 مبادا کز جهالت زورق و هم
 در این دریای بی پایان برانی
 نشانی در نیابی از تک او
 وگر یابی بود در بی نشانی!
 مرا اندر زمین از راز گردون
 سخن باشد چو وحی آسمانی

۱. س. پوشکین

حکایت ماهیگیر و ماهی

یکی بود و یکی نبود.
 در ساحل بحر کبود
 یک پیر مرد بود با پیر زنش

همه تخم مرغ و کره کبک و تیهو
 تو آری... کند کوفت اعیان دهاتی
 ندارد مگر معده ات قابلیت.
 نداری مگر سی و دو دندان دهاتی؟
 مگر دکتری داده دستور طبی
 که محرومی از هر چه جز نان دهاتی؟
 همه پشم و ابریشم و پنبه از تو
 خودت در عوض لخت و عریان دهاتی!
 مگر زیر پیر آهن کرک بره
 تنت را زند سیخ و سوهان دهاتی
 مبادا بگوئی خدا خواست این را
 میاور خدارا بمیدان دهاتی؟
 خدا بندگان را همه دوست دارد
 نخواهد ستم بهر آنان دهاتی
 خدا که خدانایست تا چاق و لاغر
 نهد فرق در گوسفندان دهاتی!
 «قلمزن چنین زد» چیه این سخنها!
 بود حربه شیخ شیطان دهاتی!
 قلمزن برای سگ خان قلم زد
 جل ترمه دارو و درمان دهاتی!
 و لیکن برای تو زد مرگ و ماتم.
 قلمزن مگر بوده نادان دهاتی؟
 بگوش تو خواندند این یاره هارا
 به پشتت نهادند پالان دهاتی!
 که گفت است یک قریه انسان کند جان
 برای یکی یا دو حیوان دهاتی؟
 تفنگ شکاری برای چه داری؟
 چرا میکشی خوکرا هان دهاتی؟
 به این جرم لابد که حیوان موذی
 رساند به محصول خسران دهاتی!
 مگر شاخ و دم دارد این خوک خرمن
 چرا جسته از تیر باران دهاتی؟
 شود من نمیرم به بینم که ده شد
 بد ست و بد ستور دهقان دهاتی!

با پیر مرد پیرزن دعوا سر کرد:
 «ای تو احمق ای کله کدو!
 نتوانستی فدیّه بگیری
 لااقل تغاری میگرفتی.
 مال خودمان که داغان شده»
 پیر اینک پیش بحر کبود رفت
 دید کمی دریا می جنبید.
 زرین ماهی را بلند صدا کرد.
 ماهی شناور آمد پرسید:
 «چه حاجتی داری تو پیرا؟»
 پیر مرد با تعظیم پاسخش داد:
 «بمن رحم کن ای ملکه ماهی!
 پیر زنم بامن دعوا میکند
 دست نمیکشد از من پیر مرد:
 او تغار نو لازم دارد.
 مال خودمان که داغان شده»
 به وی پاسخ داد زرین ماهی:
 «غم نخور برو خدا یارت!!
 خوب تغار نو خواهید داشت»
 پیر مرد پیش پیرزنش بر گشت:
 پیرزن تغار نو دارد.
 با پیر مرد بیشتر دعوا میکند;
 «ای تو احمق ای کله کدو!
 تغار بدست آورده است احمق!
 از تغار چه آید بیار؟
 بر گرد ای احمق به پیش ماهی
 پوزش کن بلکه خانه بدهد.»
 پیر اینک پیش بحر کبود رفت
 (دریای کبود تیره گون بود).
 زرین ماهی را بلند صدا کرد
 ماهی شناور آمد پرسید:
 «چه حاجتی داری تو پیرا؟»
 پیر مرد با تعظیم پاسخش داد:
 «بمن رحم کن ای ملکه ماهی!
 پیرزن پیش از پیش دعوا میکند

آنها تماماً سی سال و سه
 در کلبه خاکی به سر بردند.
 پیرزن با دو کشریسمان میریسید
 پیر مرد با تورش ماهی میگرفت.
 او یکبار تورش را به آب انداخت
 تورش با لجن بالا آمد
 او دوباره تور خود را انداخت
 تورش با علف بالا آمد.
 او سه باره تور خود را انداخت
 تورش با ماهی بالا آمد.
 ماهی ساده نه زرینه
 به التماس آمد زرین ماهی
 بالفظ آدم ها سخن میگفت:
 «مرا به دریا ول کن پیرا!
 فدیّه ام را گران خواهم داد
 همان خواهم داد که بخواهی...»
 به حیرت افتاد پیر هر اسان شد.
 سی سال و سه او ماهیگیری کرد
 هیچ نشنید ماهی گفتگو کند
 زرین ماهی را پیر مرد رها کرد
 با مهر بانی سخن گفتش:
 «خدا یارت باد زرین ماهی!
 به من فدیّه تو روا نیست.
 در بحر کبود شناکن دلشاد
 تفرج کن در فضای آزاد»
 پیر مرد به پیش پیرزنش بر گشت.
 معجز عالی را حکایت کرد:
 «امروز یک ماهی گرفته بودم
 ماهی ساده نه زرینه.
 ماهی مثل ماها سخن میگفت
 به بحر کبودش خواست بر گردد
 فدیّه گرانی تکلیف میکرد
 تکلیف میکرد آنچه را بخوایم.
 جرئت نکردم فدیّه بگیرم
 گفت انداختمش به بحر کبود»

دور گردنش درهای براق
 در انگشتانش انگشتر زر
 به پاهایش چکمه‌های قرمز
 نوکرهای صادق در خدمتش
 زده کاکلها شانرا میکشند.

به پیر زن خود میگوید پیر مرد:
 «سلام خانم خاتون اصلزاده!
 انشالا اکنون دلکت راضی است؟»
 پاسختی به وی پیرزن فریاد کرد
 به خدمت اسبها فرستادش.
 اینک يك - دو هفته میگذرد
 پیرزن از پیش هم جنی ترشد:
 پیررا باز پیش ماهی فرستاد:
 «بر گرد التماس بکن به ماهی:
 نمیخواهم دیگر اعیان باشم
 میخواهم باشم مختار ملکه.»
 هراسان شد پیرمرد التماس کرد:
 «چه‌ات شد عجوز خرمغز خورده‌ئی؟
 نه رفتار بلد هستی نه گفتار
 ملکترا سراسر خواهی خندانند»
 پیرزن دیگر بدتر غضبناک شد
 به صورت شوهرش سیلی زد:
 «جواب میدهی دهقان ساده
 جواب بمن - اعیان خاص اصلزاده؟
 باخوشی میگویم رو سوی بحر
 نروی تورا با زور میبرند.»
 پیرك بسوی دریا راه افتاد.
 (دریای کبود سیا شده بود)
 زرین ماهی را بلند صدا کرد
 ماهی شناور آمد پرسید:
 «چه حاجتی داری تو پیرا؟»
 پیر مرد با تعظیم پاسخش داد:
 «بمن رحم کن ای ملکه ماهی!
 باز هم عصیان میکند پیرزنم:
 دیگر نمیخواهد اعیان باشد

دست نمیکشد از من پیر مرد.
 خانه میخواهد جنگره عجوزه.»
 به وی پاسخ داد زرین ماهی:
 «غم نخور برو خدا یارت!
 خوب باشد! خانه خواهید داشت»
 پیر پیش کبله خاکی بر گشت
 از کلبه اثر هم نیست.
 جایش خانه و بالاخانه
 با دودکش آجری سفید
 با دروازه از تخته بلوط،
 پیر زن پیش پنجره نشسته
 بشوهر یکدنیا فحش میدهد:
 «کله کد و هستی تمام احمق!
 خانه گدائی کرد کله کدو!
 برگرد به ماهی تعظیم بکن.
 نمیخواهم عامی دهقان باشم.
 میخواهم اصلزاده اعیان باشم»
 پیر مرد پیش بحر کبود رفت
 (دریای کبود بی آرام بود)
 زرین ماهی را بلند صدا کرد.
 ماهی شناور آمد پرسید.
 «چه حاجتی داری تو پیرا؟!»
 پیر مرد با تعظیم پاسخش داد:
 «بمن رحم کن ای ملکه ماهی!
 پیرزن پیش از پیش جنی شده
 دست نمیکشد از من پیر مرد.
 دیگر نمیخواهد دهقان باشد
 میخواهد اصل زاده اعیان باشد»
 به وی پاسخ داد زرین ماهی:
 «غم نخور برو خدا یارت!»
 پیر مرد به پیش پیرزنش بر گشت
 چه چیز میبیند؟ - سرای بلند
 پیر زنش در آستانه ایستاده
 با جامه سنجاب پر قیمت
 به روی سرش کلاه زربفت

میخوامم باشم حکمران بحرها
 تا در اقیانوس زندگی کنم
 تا خدمت کند به من زرماهی
 یکی از نوکرهای من باشد.»
 پیر جرئت نداشت يك و دو کند
 جسارت نکرد حرفی ضد گوید.
 اینک او سوی بحر کبود رفت
 طوفان سیاه روی دریا دید
 هی موجها خشم آلود بر میخیزند
 هی میجنبندهی غران میغرنند!
 زرین ماهی را بلند صدا کرد.
 ماهی شناور آمد پرسید:
 «چه حاجتی داری تو پیرا؟»
 پیر مرد با تعظیم پاسخش داد:
 «بمن رحم کن ای ملکه ماهی!
 چه کنم با این ملعون عجوزه؟
 او نمیخواهد ملکه باشد
 میخواهد باشد حکمران بحرها
 تا در اقیانوس زندگی کند
 تا خود تو او را خدمت کنی
 یکی از نوکرهای او باشی.»
 ماهی در پاسخ هیچ چیزی نگفت
 فقط بادم شلاقه به آب زد
 پس به دریای عمیق فرو رفت
 پیر خیلی به پاسخ منتظر شد.
 بیجواب پیش پیر زنش برگشت.
 می بیند: باز هم آن کلبه خاکی
 پیش آستانه نشسته پیرزن
 با همان تغار داغان شده.

(ترجمه ابوالقاسم لاهوتی)

میخواهد باشد مختار ملکه»
 به وی پاسخ داد زرین ماهی:
 «غم نخور برو خدا یارت!
 باشد! ملکه خواهد شد پیرزن.»
 پیرك به پیش پیرزنش برگشت؟
 این چیست؟ در پیشش دربار شاهی
 آنجا پیر زن خود را می بیند
 سر سفره شاهی نشسته
 اعیان و اشراف خدمت میکنند
 شراب تاب میریزند بجامش
 مزه اش کلیچه های مهر دار
 فوج مهبیبی پاسبان در دورش
 تبر زینها بر سر دوششان.
 پیر انرا که دید به وحشت افتاد
 تا زمین تعظیم کرد پیش زن
 به او گفت: سلام سهمگین ملکه!
 انشالا حالا دلکت راضی است؟»
 پیر زن برویش نگاه هم نکرد
 فقط حکم داد از چشم دورش کنند
 قوری اشراف و اعیان دویدند
 پس گردنی به پیر مرد زدند.
 پاسبانانهم در پیش دروازه
 با تبر نزدیک بود بکوبندش.
 مردم هم او را ریشخند میگردند:
 «سزای تست پیر مردبی ادب!
 برای تو بی ادب درس باشد!
 به حد گلیمت پا دراز کن!
 به جایی نشین که شان تو نیست
 باز هم يك هفته دو هفته گذشت
 پیرزن دیگر بیشتر دیوانه شد
 درباری های خود را فرستاد
 پیرك را یافته پیشش کشاند ند.
 پیرزن به پیر مرد چنین میگوید:
 «برگرد به پیش ماهی تعظیم کن!
 من نمیخواهم ملکه باشم

شکایت از پیری

مرا بسود و فرو ریخت هرچه دندان بود
 نبود دندان لابل چراغ تابان بود
 سپید سیم زده بود در و مرجان بود
 ستاره سحری بود و قطره باران بود
 یکی نماید کنون زآن همه بسود و بریخت
 چه نحس بود همانا که نحس کیوان بود
 نه نحس کیوان بود و نه روزگار دراز
 چه بود منت بگویم قضای یزدان بود
 جهان همیشه چو چشمیست گرد و گردانست
 همیشه تا بود آئین گرد گردان بود
 همان که درمان باشد بجای درد شود
 و باز درد همان کز نخست درمان بود
 کهن کند بزمانی همان کجا نو بود
 و نو کند بزمانی همان که خلقان بود
 بساشکسته بیابان که باغ خرم بود
 و باغ خرم گشت آن کجا بیابان بود
 همی چه دانی ای ماهروی مشکین موی
 که حال بنده ازین پیش برچه سامان بود
 بزلف چوگان نازش همی کنی تو بدو
 ندیدی آنکه او را که زلف چو گان بود
 شد آن زمانه که رویش بسان دیبا بود
 شد آن زمانه که مویش بسان قطران بود
 چنانکه خوبی مهمان و دوست بود عزیز
 بشد که باز نیامد عزیز مهمان بود
 بسا نگار که حیران بدی بدو در چشم
 بروی او در چشم همیشه حیران بود
 شد آن زمانه که او شاد بود و خرم بود
 نشاط او بفزون بود و بیم نقصان بود
 همی خرید و همی سخت بی شمار درم
 بشهر هر که یکی ترک نارپستان بود
 بسا کنیزک نیکو که میل داشت بدو

بشرب زیاری او نزد جمله پنهان بود
 بروز چونکه نیارست شد بدیدن او
 نهیب خواجه او بود و بیم زندان بود
 نبید روشن و دیدار خوب و روی لطیف
 اگر گران بد زی من همیشه ارزان بود
 دلم خزانه پر گنج بود و گنج سخن
 نشان نامه ما مهر و شعر عنوان بود
 همیشه شاد و ندانستمی که غم چه بود
 دلم نشاط و طرب را فراخ میدان بود
 بسا دلا که بسان حریر کرده بشعر
 از آن سپس که بگردار سنگ و سندان بود
 همیشه چشم زی زلفکان چابک بود
 همیشه گوشم زی مردم سخن دان بود
 عیال نه زن و فرزند نه معاونت نه
 از این ستم همه آسوده بود و آسان بود
 تو رودکی را ای ماهرو همی بینی
 بدان زمانه ندیدی که این چنینان بود
 بدان زمانه ندیدی که در جهان رفتی
 سرود گویان گوئی هزار داستان بود
 شد آن زمان که باو انس راد مرادان بود
 شد آن زمانه که او پیشکار میران بود
 همیشه شعر و رازی ملوک دیوانست
 همیشه شعر و رازی ملوک دیوان بود
 شد آن زمانه که شعرش همه جهان بنوشت
 شد آن زمانه که او شاعر خراسان بود
 کجا بگیتی بودست نامور دهقان
 مرا بخانه او سیم بود و حملان بود
 کرا بزرگی و نعمت زاین و آن بودی
 ورا بزرگی و نعمت ز آل سامان بود
 بداد میر خراسانش چل هزار درم
 در و فزونی یک پنج میر ماکان بود
 ز او لیاش پراکنده نیز هشت هزار
 بمن رسید بدان وقت حال خوب آن بود
 چو میر دید سخن داد داد مردی خویش
 ز اولیاش چنان کز امیر فرمان بود

کنون زمانه دگر گشت و من دگر گشتم
عصا بیار که وقت عصا و انبان بود

* * *

بوی جوی مولیان آید همی
یاد یار مهربان آید همی
ریگ آمو و در شتی راه او
زیر پایم پر نیان آید همی
آب جیحون از نشاط روی دوست
خنک مارا تا میان آید همی
ای بخارا شاد باش و دیر زی
میر زی تو شادمان آید همی
میر ماه است و بخارا آسمان
ماه سوی آسمان آید همی
میر سروست و بخارا بوستان
سرو سوی بوستان آید همی
آفرین و مدح سود آید همی
گر بگنج اندر زیان آید همی

از خسرو و شیرین نظامی

مناظره خسرو با فرهاد

نخستین بار گفتش کز کجائی
بگفت از دار ملک آشنائی
بگفت آنجا بصنعت در چه کوشند
بگفت اندوه خرنده و جان فروشند
بگفتا جان فروشی در ادب نیست
بگفت از عشقبازان این عجب نیست
بگفت از دل شدی عاشق بدینسان
بگفت از دل تو میگوئی من از جان
بگفتا عشق شیرین بر تو چونست
بگفت از جان شیرینم فزونست
بگفتا هر شبش بینی چو مهتاب
بگفت آری چو خواب آید کجا خواب

بگفتا دل ز مهرش کی کنی پاک
بگفت آنکه که باشم خفته در خاک
بگفتا گر خرامی در سرایش
بگفت اندازم این سر زیر پایش
بگفتا گر کند چشم ترا ریش
بگفت این چشم دیگر دارمش پیش
بگفتا گر کسبش آرد فرا چنگ
بگفت آهنخورد و خود بود سنگ
بگفتا گر نیابی سوی اوراه
بگفت از دور شاید دید در ماه
بگفتا دوری از مه نیست در خور
بگفت آشفته از مه دور بهتر
بگفتا گر بخواهد هر چه داری
بگفت این از خدا خواهم بزاری
بگفتا گر بسر یابیش خوشنود
بگفت از گردن این وام افکنم زود
بگفتا دو ستیش از طبع بگزار
بگفت از دو ستان ناید چنین کار
بگفت آسوده شو کاین کار خامست
بگفت آسودگی بر من حرامست
بگفتا رو صبوری کن درین درد
بگفت از جان صبوری چون توانگرد
بگفت از صبر کردن کس خجل نیست
بگفت این دل تواند کرد دل نیست
بگفت از عشق کارت سخت زار است
بگفت از عاشقی خوشتر چکار است
بگفتا جان مده بس دل که باوست
بگفتا دشمنند این هر دو بیدوست
بگفتا در غمش می ترسی از کس
بگفت از محنت هجران او بس
بگفتا هیچ همخوابیت باید
بگفت از من نباشم نیز شاید
بگفتا چونی از عشق جمالش
بگفت آن کس نداند جز خیالش
بگفت از دل جدا کن عشق شیرین

یاد آرید ای مهان زین مرغ زار
یک صبوحی در میان مرغزار
یاد یاران یار را میمون بود
خاصه کان لیلی و این مجنون بود
ای حریفان بت موزون خود
من قدحها میخورم پر خون خود
یک قدح می نوش کن بر یاد من
گرهمی خواهی که بدهی داد من
یا بیاد این فتاده خاک بیز

چونک خوردی جرعه بر خاک ریز
ای عجب آن عهد و آن سوگند کو
و عدهای آن لب چون قند کو
گر فراق بنده از بد بندگیست
چون تو بابد بد کنی پس فرق چیست
ای بدی که تو کنی در خشم و جنگ
با طرب تر از سماع و بانگ جنگ
ای جفای تو زد دولت خوبتر
و انتقام تو زجان محبوبتر
نار تو اینست نورت چون بود
ماتم این تا خود که سورت چون بود
از حلاوتها که دارد جور تو
وز لطافت کسی نیابد غور تو
نالم و ترسم که او باور کند
وز کرم آن جور را کمتر کند
عاشقم بر قهر و بر لطفش بجد
بو العجب من عاشق این هر دوزد
والله از زین خار در بستان شوم
همچو بلبل زین سبب نالان شوم
این عجب بلبل که بکشاید دهان
تا خورد او خار را با گستان
این چه بلبل این نهنگ آتشیست
جمله ناخوشها ز عشق او را خوشیست
عاشق گلست و خود گلست او
عاشق خویشت و عشق خویش جو

بگفتا چون زیم بی جان شیرین
بگفت او آن من شد زو مکن یاد
بگفت این کی کند بیچاره فرهاد
بگفت از من کنم دروی نگاهی
بگفت آفاق را سوزم باهی
چو عاجز گشت خسرو در جوابش
نیامد بیش پرسیدن صوابش

از مثنوی معنوی جلال الدین رومی

قصه بازرگان که طوطی او را پیغام داد
بطوطیان هندوستان هنگام رفتن بتجارت

بود بازرگان و او را طوطی
در قفس محبوس زیبا طوطی
چونک بازرگان سفر را ساز کرد
سوی هندوستان شدن آغاز کرد
هر غلام و هر کنیزک را زجود
گفت بهر تو چه آرم گوی زود
هر یکی ازوی مرادی خواست کرد
جمله را وعده بداد آن نیک مرد
گفت طوطی را چه خواهی ارمغان
کارمت از خطه هندوستان
گفت آن طوطی که آنجا طوطیان
چون ببینی کن ز حال من بیان
کان فلان طوطی که مشتاق شماس
از قضای آسمان در حبس ماست
بر شما کرد او سلام و داد خواست
وز شما چاره و ره ارشاد خواست
گفت می شاید که من در اشتیاق
جان دهم اینجا بمیرم در فراق
این روا باشد که من در بند سخت
که شما بر سبزه گاهی بر درخت
این چنین باشد وفای دوستان
من درین حبس و شما در گلستان

باب نوزدهم در فرق دوست

و دشمن

بباید فرق کردن دشمن از دوست
که دانستن ز دشمن دوست نیکوست
همه کس راز داری را نشاید
درست از آب هر کوزه نیاید
کجا دشمن سر شت دوست باشد
که مغز دوستی بی پوست باشد
سگی کش با تو پیوندست جانی
به از یاری که دارد سر گرانی
نباشد عیش بی هم دوستانرا
چنان چون ذوق بی گل بوستانرا
کسی کش آزمودی مازمایش
که بس باشد یکی بار آزمایش
هما نست او گرش صد آزمائی
که ناید هر گز ازوی آشنائی
نشاید طبع مار آشوفتن را
نشاید مار جز سر کوفتن را
و گرچه دوست بینی راز او پوش
که دارد به ز تو راز ترا گوش
چه دانی تو که دشمن گردد آن دوست
بعمد از مغز اسرار کشد پوست

ناصر و
از سعادت نامه
باب دوم در نیکی

ولا پنوم نیوش و دل درو بندو
ز تو توبه ز پیران کهن پنو
ازیرا گربخود خواری نخواه
مکن کاری که باز آرد تباها
مکن کاری که از نیک و نواامت
سیره روشی کشی انور قیامت
چو در نیکی رضای کرد گارست
به از نیکی نگه کن تاچه کارست

درون درو منوان شاد می دار
ز روز برگزشتن یاد می دار
مکن از حال مسکینان فراموش
پتو داری مایه و عسله دین گوش
چو از صحبت کنو برفس تاثیر
بصحبت دوستان معتبر گیر
دلت را راست کن گر راست کاری
که هست از راست کاری رستگاری
فزون خواهی بقا دلها میازار
که دائم دیر نمی باشو کم آزار
ز آموزنده پند نیک برگیر
ز نیکو گر بدت افتد مرگ گیر

باب هفتم در دوستی و دشمنی و وفا

چو خواهی کرد با کس دشمنی ساز
میفکن دوستی با او ز آغاز
فکندن دوستی با کس سلیم است
و فابردن سرکاری عظیم است
مهرنجان کس خواهش عزرا از آن پ
که بدکاری بود رنجاندن کس
مکن قصد جنا گری با وفائی
ز سنگ طبعی بود گرگ آشنائی
پو رنجانیدن کس مهت آسمان

باب هشتم در طمع و خواری

طمع در هر چه بستی پای نهستی
چو دست از جمله شستی رو که رستی
طمع بسیار کردن خواری آرد
نتیجه خواریش غمخواری آرد
مدار از کس طمع هر دم بچیزی
شود خوار از توقع هر غنیزی
طمع آرد بروی مرد زردی
طمع را بر برگرد مرد مردی
هر آن سخن که با تو روی نمود
گر آسمان گیریش آسمان شود زود

بدست آوردنش نبود به آسمان
در گنج همیشه سازگار است
کلید باب جنت بر و بار است
ز توفیق و کلید بی ریائی
همه درهای دولت بس کشائی
چون توانی علاج درد کس کرد
میفرزای از جاییش درد برود
سنان جور بر درویش کم زن
چو مرهم می نسازی نمیش کم زن
ز مردم زاده با مردمی باش
چو باشی دیو بودن آدمی باش

باب نوزدهم در فرق دوست و دشمن

بباید فرق کردن دشمن از دوست
که دانستن ز دشمن دوست نیکوست
همه کس را ز داری را نشاید
درست از آب هر کوزه نیاید
کجا دشمن سرشت دوست باشد
که مغز دوستی بی پوست باشد
سگی کشش با تو پیوند هست جانی
به از یاری که دارد سرگرانی
نباشد عیشش بی هم دوستانرا
چنان چون ذوق بی گل بوستانرا

بهر بادی مجنب از جای چون بید
بتمکین باش همچون ماه و خورشید
چو مردان پای محکم نه در این راه
ز آزو آزو کن دست کوتاه
قناعت کن بنان خشک خویش
چو کردی از برفت سفله مندیش
خنک باری بود بار قناعت
کجا باشد چو بازار قناعت
طمع داری گسهر تیره کیشی
چو بریدی طمع سلطان خویشی

عمر خیرام
رباعیات

دنیا دیدی و هر چه دیدی هیچ است
وان نیز که گفتی و شنیدی هیچ است
سراسر آفاق دودیدی هیچ است
وان نیز که در خانه خنزیری هیچ است

گویند کسان بهشت با جور خوش است
من میگویم که آب انگور خوش است
این نقد بگیر و دست از آن نسیه بدار
کاواز دهل شنیدن از دور خوش است

کسی کشش آزمودی باز مایش
که بس باشد یکی بار آزمایش
همانست او گرش صد آزمای
که ناپید هرگز از وی آشنای
نشاید طبع مار آشنو فتن را
نشاید مار جز سر کوفتن را
و گر چه دوست بینی راز از او پوش
که دارد به ز تو راز ترا گوش
چه دانی تو که دشمن گردد آن دوست
بهمد از مغز امرات کشد پوست

دی کوزه گری بدیدم اندر بازار

برپاره گلی لگد همی زد بسیار

و آن گل بزبان حال با او میگفت

ممن همچو تو بوده ام مرا نیکو دار

عمرت چه دو صد بود چه سیصد چه هزار

زین کسند سرا برون بر نیت ناچار

گر پادشهی و گر گدای بازار

این هر دو بیک نرخ بود آخر کار

گر باده خوری تو با خردمندان خور

یا با صمنی لال رخ و خندان خور

بسیار مخور فاش مکن ورد مساز

اندک خور که گاه خور و پنهان خور

گویند بهشت و حوض کوثر باشند

جوی می و شیر و شکر و شکر باشند

یک جام بده بیاد آن ای ساقی

نقدی ز هزار نسیم بهتر باشند

ای کوزه گران که دست در گل دارید

عقل و خرد و بهوش بر آن بگمارید

بر گل لگد و تپانچه تا چند زنید

خاک بدنست تا چه می نپندارید

پاک از عدم آمدیم و ناپاک شدیم
آسوده در آمدیم و غمناک شدیم
بودیم ز آب دیده در آتش دل
دادیم بباد عمر و در خاک شدیم

ای دوست بیا تا غم فردا نخوریم
این یکدم عمر را غنیمت شمریم
فردا که از این دیر کهن در گذریم
با هفت هزار سالگان سربسیریم

در مسجد اگر چه بانیاز آمده ایم
حقا که نه از بهر نماز آمده ایم
زینجا روزی سجاوه زد دیدیم
آن کهنه شده است دوباره باز آمده ایم

ای دوست غم جهان بیهوده مخور
بیهوده غم جهان فرسوده مخور
چون بود گزشت و نیست نابوده پدید
نوشش باش و غم بوده و نابوده مخور

عالم در افتاده چون مرغ بدام
دلشسته روزگار و آشفته بدام
سرگشته در این دایره بی در و بام
نا آمده بر مراد و تا رفته بکام

گفتم که دگر باده گلگون نخورم
می خون زانست دگر خون نخورم
پیر خردم گفت بجد می گوئی
گفتم که مزاج میکنم چون نخورم

از تن چو برفت جان پاک من و تو
خشتی دو نهند بر مفاک من و تو
و آنکه ز برای خشت گور دگران
در کالبدی کشند خاک من و تو

ناکرده گناه در جهان کسیت بگو
آنکس که گنه نکرده چون زیست بگو
من بد کنم و تو بد مکافات دهی
پس فرق میان من و تو چیست بگو

تن در غم روزگار بیداد ده
مار از غم گذشتگان یاد ده
دل جز به تمنی پیری او ده
بی باده مباحثش و غم بر باد ده

بر خیز و موز غم جهان گذران
خوش باش و دمی بشاومانی گذران
در طبع جهان اگر وفائی بودی
نوبت تو خود نیامدی از دگران

می خوردن و کرد گل و رخان گردیدن
بهرتر ز هزار زاهدی و ز زیدین
گر مردم میخواره بدوزخ باشند
پس روی بصحبت را که نخواهد دیدن

روزی که گذشتت از او دگر یاد مکن
فردا که نیامدست فریاد مکن
برنامه و گذشته بنیاد منه
حالی خوش باشش و عمر بر باد مکن

فریدالدین عطار

از پندنامه

در بیان چهار چیز که اندر خطر بود

چار چیز است ای برادر با خطر
تا توانی باش از آنها بر حذر
قربت سلطان و الفت باین
رغبت دنیا و صحبت با زنان
قرب سلطان آتش سوزان بود
با بدان الفت هلاک جان بود
زهر دارد در درون دنیا چو مار
گرچه بینی ظاهرش نقش و نگار
حی نماید خوب و زیبا در نظر
لیک از زهرش بود جان را خطر

تا چند ز مسجد و نماز و روزه
در میکرده با مست شواز و ریوزه
خیام بخور باوه که این خاک ترا
که جام کنند و گه سبوغه کوزه

در کارگه کوزه گری کرم رای
در پای چرخ دیدم استاد پای
میگرد و لیر کوزه را دسته و سر
از کله پادشاه و از پای گدای

گویند مخور می که بلاکش باشی
در روز مکافات در آتش باشی
این هست ولی زهر دو عالم خوشتر
این یکدم کز شراب سرخوش باشی

زهر این مار منقش قائلست
باشد از وی دور هر که عاقلست
همچو طفلان منگر اندر سرخ وزرد
چون زنان مغرور رنگ و بو مگرد
زال دنیا چون عروس آراسته است
هر زمانی شوی دیگر خواسته است
مقبل آن مردی که شد زین جفت طاق
پشتت بروی کرد و دادش سه طلاق
لب به پیش شوی خندان می کند
پس هلاک از زخم دندان می کند

در بیان چهار خصلت پسندیده

بر همه کس نیک باشد چار چیز
باتو گویم یادگیرش ای عزیز
اول آن باشد که باشی دادگر
هم ز عمل خویش باشی باخبر
باشی که بای تقرب کردنست
حرمت مردم بجای آوردنست

در بیان اخلاق ذمیرمه

چار چیز دیگر ای نیکو سرشت
همست از جمله خلائق نیک زشت
زان چهار اول حسد کینی بود
زان گذشته عجب خود بینی بود
خشم خود دیگر فو ناخوردنست
خصلت چارم بخیلی کردنست

از بلائی او کند روزی نفیر
زده آتش چو شد افروخته
بینی از وی عالمی را سوخته
علم اگر اندک بود خوارش مدار
ز آنکه دارد علم قدری بیشما

رنج اندک را بکن غمخوارگی

و نه بینی عجز در بیچارگی

و در سر اگر بنجید کس علاج

خوف آن باشد که بدگردد مزاج

باش از قول مخالف بر حذر

پیش از آن که پا در آبی ای پسر

آتش اندک توان کشتن به آب

و ای آنساعت که گیرد التهاب

ای پسر کم گوگرد این خصمال
از برای آنکه زشتت این فعال
غل و غش بکنار چون زر پاک شو
پیش از آنکه خاک گردی خاک شو
حرص بگذار و قناعت پیشه کن
آخر از مردن یکی اندیشه کن

در بیان چهار چیز که نباید حقیر شود

چار چیز آمد بزرگ و معتبر

می خاید خرد لیکن در نظر

زان یکی خصمست و دیگر آتشست

بازیاری کزو دل ناخوشست

چار مین دانش که آراید ترا

این همه تا خرد نماید ترا

هر که در چشمش عدو باشد حقیر

عمر می دان غنیمت هر نفس
چون رود دیگر نیاید باز پس
بپسکس از خود قضا را رد نکرد
هر که راضی از قضا شد بد نکرد
هر که مینجو اهد که با شد در امان
هر می باید نهادن بر دهان
می سزد گر عمر را داری عزیز
چون رود پیشش خواهی دید نیز

در میان چهار چیز که آنها را باز

گردانیدن محالست

چار چیز است آنکه بعد از رفتنش
از محالاتست باز آوردنش
چون حدیثی رفت ناگه بر زبان
یا که تیری جست بیرون از گمان
باز چون آری حدیث گفت را
کس نگرداند قضای رفت را
باز کی گردد چو تیر انداختی
بهمچنین عمری که ضایع ساختی
هر که بی اندیشه گفتارش بود
پس ندامتهای بسیارش بود
تا نگفتی می توانی گفتنش
چون بگفتی کی توان بهفتنش

جلال الدین رومی

از مثنوی معنوی

دیدن خواجه طوطیان هندوستان را در دشت
و پیغام رسانیدن از آن طوطی

چونک تا اقصای هندستان رسید
در بیابان طوطی چندمی بدید
مرکب استانید پس آواز داد
آن سلام و آن امانت باز داد
طوطی ز آن طوطیان لرزید بس
اوقتا و مرد و بگسستش نفس
شد پیشیان خواجه از گفت خبر
گفت رفتم در هلاک جانور
این مگر خویشست با آن طوطیک
این مگر دو جسم بود و روح یک

این چرا کردم چرا و ادم پیا
سوختم بیچاره را زین گفت خام
این زبان چون سنگ و هم آتش و شمش
و آنچه بجهد از زبان چون آتش
سنگ و آهن را مزن بر هم گذاف
که ز روی نقل و گاه از روی لاف
ز آنک تاریکست و هر سو پند زار
در میان پند چون باشد شرار
ظالم آن قومی که چشمان دوختند
ز آن سخنها عالمی را سوختند
عالمی را یک سخن ویران کند
رو بجهان مرده را بشیران کند
جانمها در اصل خود عیسی دست
یک دیش زخمست دیگر مرهمست
گر حجاب از جانمها بر خاستی
گفت هر جان مسیح آساستی

دشمنانم راست یعنی وارثان مملکت

بدین امید بسر شد در بیغ عمر عزیز
که آنچه در دلم هست از دم فراز آید
امید بستر بر آمد ولی چه فایده زانک
امید نیست که عمر گذشته باز آید

گر سخن خواهی که گوینی چون شکر
صبر کن از حرص و این حلوا نخور
صبر باشد مشتهای زیر کان
هست حلوا آرزوی کودکان
هر که صبر آورد گدازد و بیرون برود
هر که حلوا خورد واپس تر شود

سعدی از گلستان

حکایت یکی از ملوک عرب رنجور بود در حالت
پیری و امید زندگان قطع کرده که سواری از در
در آمد و بشارت داد که فلان قلع را بدولت خداوند
کشادیم و دشمنان اسیر آمدند و سپاه و عیت
آن طرف بجلگ مطیع فرمان گشتند ملک نفس
سرد بر آورد و گفت این مژده مرانیست

حکایت درویشی مستجاب الدعوه در بغداد پدید آمد
حجاج یوسف را خبر کردند بخواندش و گفت دعای
خیری بر من بکن گفت خدایا جانم بستان
گفت از بهر خدای این چه دعاست گفت
این دعای خیر است ترا و حمد مسلمانانرا

ای زبردست زبردست آزار
گرم تاکی بماند این بازار
بچه کار آیدت جسد اندازی
مزدنت به که مسردم آزاری

حکایت یکی را از وزیرا پسری کودن بود
پیش یکی از دانشمندان فرستاد که مرین را تربیتی
میکن فکر که عاقل شود روزگاری تعلیم کردمش و مؤثر نبود
پیش پدرمش کس فرستاد که این عاقل نمی باشد و مرا
دیوانه کرد

چون بود اصل گوهری قابل
تربیت را در و اثر باشد
هیچ صیقل نگو نداند کرد
آهنی را که بد گهر باشد
سنگ بد ریای هفت گانه بشوی
که چو تر شد پلید تر باشد
خر عیسی گرشس بلکه برند
چون بیاید هنوز خر باشد

حکایت یکی از ملوک بی انصاف پارسانی را
پرسید از عبادتها کدام فاضله است گفت
ترا خواب نیروز تا در آن یک نفس خالق را نیازی

ظالمی را خفته دیدم نیروز
گفتم این فتنه است خوابش بود به
وانکه خوابش بهتر از بیداری است
آن چندان بد زندگان موده به

حکایت کسی مژده پیش انوشیروان عادل آورد
گفت شنیدم که فلان دشمن ترا خدای عز و جل
برداشت گفت هیچ شنیدی که مرا بگذاشت

اگر بود عدو جای شادمانی نیست
که زندگان مانیز جاودانی نیست

آن فتد در فاقه و فقر شگرف
عاقبت این بشود کرد شیونت
رو متاب از راههای مستقیم
او بدو رخ رفت تو در پی مسو
جهد کن تا هر خطا و هر خلل
نی که از تو عدل گیرد رنگ ظلم
تو شبانی و رعیت چون مر
خود تو منصف شو چونیکو بندگان
باید اندر گله سر همگان ترا
چون سگ گله ترا سر در کند
بر مره باشد بلایی بس بزرگ
از وزیران نیت شاعران گذیر

دین کند آنرا بفسق و ظلم صرف
خم شود از بار هر دو گردنت
کاین بود دستور شاهان قدیم
همی دوزخ بسان وی مشو
گردد از عدلت بصد خود بدل
خرد گردد جام ظلم از سنگ ظلم
در شبانی دور باش از دومه
چیت اصل کار گله یا شبان
هر ضبط گله گیرنگان ترا
لیک سگ بر گرگ نی بر گو سفند
چون سگ دزنده باشد یار گرگ
لیک دانا و امین باید وزیر

جامع

از مسلمانان و ارباب

وصیت کردن پادشاه مسلمانان را

ای سپر ملک جهان جاوید نیست
بالغان را غایت امید نیست
پیشوا کن عقل و دین اندوز را
مزرع فردا شناس امروز را
پیش از آن کاید بر این کشت زار
دولت جاوید را تخمی بکار
هر عمل دارد بعلمی احتیاج
کوشش از دانش همی گیرد رواج
آنچه خود دانی روش می کن بر آن
و آنچه فی حی پرس از دانشوران
هر چه میگیری و بیرون میدهی
بین که چون میگیری و چون میدهی
هر چه میگیری بحکم دین بگیر
فی بحکم عدل دین ناپزیر
هر چه کجا گیری بحکم دین فره
آن فره را هم بحکم دین بده
کیسه مظلوم را خالی مکن
پایه ظالم بان عالی مکن

آنکه بر تو کفایت می کند
آن کفایت بی سعایت کردنست
کافیت آبی و از وی دوریت
حفظ کافی چون چنین وافر بود
هست پیش زیرکان ارجمند
قصه کوتاه هر که ظلم آیین کند
نیست در گیتی زوی نادان تری
کسی نخورد از خصلت نادان بری

کار دین و دینی خود را تمام
جز بدانایان میفکن و السلام

واند احوال ممالک را تمام
باشد اندر ملک و مال شه امین
ز آنچه باشد قسمت شاه و حشم
محصران با همه خلق خدای
لطف او مرموز به پیرینه ریش
بنی بدی در سیرت صورت بدی
چون سنگ مسلخ پیر الودگی
تا دهمان خود بیالاید بخون
منبهی باید ترا هر سو پای
تا رساند با تو پنهان از همه
آنکه باشد از وزیر اندر نفیر
هم بود تفتیش کن انحال را

تا دهم بر صورت احسن نظام
ناورد بر غیر حق خود کمین
از رعیت بی فزون گیر و نه کم
مشفق بر حال مسکین و گدای
قه او کینه کش از به ظلم کیش
پیش ارباب خود نابخردی
خوی او ز آلودگی آسودگی
خواهد اندر ذبح کاوی از بون
راست بین و صدق وز و نیک ای
داستان ظلم و احسان از همه
پرسش او را میفکن با وزیر
ساز عالی پایه اقبال را

از بهارستان

حکایت . اسکندر یکی از کاروانان را از عمل شریف عدل کرد و عملی
خسب بوی داد روزی آن مرد بر اسکندر در آمد گفت چگونه می بینی
عمل تویش را گفت زندگانی پادشاه دراز باد نه مرد بعل بزرگ و شریف
کرد بلکه عمل مرد بزرگ و شریف شود پس در هر عمل که هست نیکو سیرتی
می باید داد و انصاف اسکندر را خوش آمد و عمل وی را بوی باز داد

قطعه

بایدت منصب بلند بکوش تا بفضل و بهتر کنی پیوند
نه بمنصب بود بلندی عمر و بلکه منصب بود مرد بلند

حکایت . نوشین روان روز نوروز یا مهر جان مجلس میدنمشت دید که
یکی از حاضران که با وی نسبت خویشی داشت جام زرین در بغل

نهاد تغافل کرد و هیچ نگفت چون مجلس بر شکست شرابدار
گفت ؛ هیچ کس بیرون نرود تا تجسس کنم که یک جام زرین در می
باید نوشین روان گفت بگذار که آنکس که گرفت باز نخواهد داد و آنکس که دیدنهای
نخواهد کرد بعد از چند روز آن شخص پیش نوشین روان آمد جامه های نو پوشیده
و موزهای نو در پای کرده نوشین روان اشعارت بجامه وی کرد که این از
آنست وی نیز دامن از موزه برداشت که این نیز از آنست بخندید و آنست
که او بفروست و احتیاج برگرفته است پس فرمود تا هزار مشتقال زر بوی دادند

قطعه

برگناه تو چو آگاه شود شاه کریم
معترف باش و ز کرمش عذر بخواه
مکن انکار گنه ز آنکه گناه دگرست
بلکه بسیار از آن هم بتر انکار گناه

صدوی یابد مهیا میسازند و شب و روز از حال تو واقف بوده بمحفظ و
حراست قیام می کنند و بدولت ایشان تو شتر و گاو شتر داری هر گاه
بگرفتن تو مایل میشوند از پیش و پس ایشان گریخته بام پیام میروی و
گوشه بگوشه میدوی

بیت

حق نمکی نمیشناس
وز منعم خویش میهراسی

و من بانکه جانوری وحشی ام اگر چه دوسه روزی با ایشان الفت
و از دست ایشان طعمه خورم حق آنرا نگاه داشته صید کنم و بدیشان
دلم و هر چند دورتر رفته باشم بجز و آوازی که شنوم پرواز کنان باز آیم

بیت

مرغ دست آموز را چند آنکه کس دور افکنم
بانشاط بال آید باز چون گوید بیا

واعظ کاشفی

از کلید و دمنه

حکایت . وقتی بازی شکای با مرغی خانگی مباحثه در پیوسته بود و
مجادله آغاز کرده میگفت تو مرغی بغایت بی وفا و بد عهدی و حال آنکه
عنوان صحیفه اخلاق پسندیده و فاست و بانکه وفا بمضمون ان حسن
العهد من الامان دلیل کمال ایمانست و جوانمردی و مروت نیز اقتضای
آن میکند که کسی صفات احوال خود را بسمت بیوفائی مرقوم نسازد

بیت

سگ که وفائی برپا نیستش
بتر از آنکس که وفای نیستش

مرغ خانگی جواب داد که از من چه بیوفای دیدم که ام بد عهدی مشااهده کرده
باز گفت علامت بیوفائی تو آنست که با این نهر که آدمیان در باره تو چندین
تلطف مینمایند و بی زحمت و تکلف تو آب و دانه که ماده حیات از آن

گر بدی ظاهر کند از خویش کس
بابدی همدم شود در هر نفس

پرگو این پیشه مغرور بهاست
پر مغز اینهم به نفس خود جفاست

اگر خلق پشت و پناه تو نیست
بغیر از تو آیا گنص کار کیت

بی و ف ا حیا نیست
بی حیا و ف ا نیست

زلذت مهای گیتی بس چشیدم
نکو تر ز عافیت هرگز ندیدم

سخن حق همیشه معتبر است
گفته خوش همیشه مختصر است

بزرگی باشد از همت نشانه
که بی همت شود پست از زمانه

بهرتر از دانش و حکمت در جهان
ینیت زیب و زیوری بر مردمان

هر که شود بنده بیک کاسر آتش
هست سیر روی چو خسار دیک

کلمه کلید یاد گیر و مرد پس دانا شود
قطر قطره جمع گردد زان پس دانا شود

گرفتن یک دم باز حمت و رنج
به از آنکه دهندت رایگان گنج

مرا بریار و بر دل هر هوس نیست
اگر آدم توام گشت کافیت

ماکیان جواب داد و گفت راست میگوئی باز آمدن تو و گریختن من
از آنست که هرگز بازی را بر منج کباب کرده ندیده و من بسیار مرغ خانگی را
برتابه بریان دیده ام اگر تو نیز آن میدیدی هرگز گرد ایشان نگشتی و اگر من
بام بام میگریزم تو کوه بکوه میگریختی

علیشیرنوی بی

حکمت بها

پدر را هر روز و سر فدا کن
شود تا روز و شب هایت فزونان
براه مصر مادر جان بر با کن
پدر، مادر موه و خورشید میدان

نوائی علم را مقصود خود دان
بعلم آنکه عمل را یار گردان

قند سفید است خاک هم سفید
شور یکی در مزه شیرین دگر

آنچه بر خود روا نمی بینی
دیگران را روا بین زنها

گر عدو از دیده ات پنهان شود غافل مشو
شمع را خاموش کند باد و نگردد خود عیان

به که کند چاه براه کسان
تویش قند بر ته آن می گمان

مترجم از ازبکی جعفر افتخار

بی ادب هرگز نگوید ارجمند
خم کند زانو و را چرخ بلند

از علم جهان آنچه مرا در یاد است
هر جاهل سرگشته بران اعتماد است

هر کسی با جاهلان الفت کند
رو برو با صد هزار آفت شود

در جوانی از هنر گرد آر گنج
روز پیری خرج کن این دسترنج

هر کسی حنظل ببارد آورد تلخی ثمر
و نشانده نیشگر گیرد ازان حاصل شکر

طیبیب بهر شتاگر دجله است در این شهر
یکی با تیغ آدم میکشد و آن دیگری بازهر

در این چمن شکوفه و گل را ثبات نیست
گر نام نیک ماند از انسان سعادت است

گوهر در زین گوش از اردان
تو سخن را گوهر شمشادان

البته که نیکی از بدی دارد فرق
چسبند ز دو کشتی آدم اگر در غرق

کم گوی چو خواستار عدت هستی
کم خور تو اگر طالب صحت هستی

سخنی که دروغ گوید کس
راستش هم دروغ پندارند

آنچه نباید بگوید آنچه نشاید مگو!

سنه اتیه را بهمان طریق اوارجه نمودند هر دو طومار را مقابله کرد دید که
 شخص در قراکول در سال گذشته ولجبی مال او پنجاه تنگه بوده در این سال به
 پانصد تنگه رسید فرمود که آن شخص را در خلوتی حاضر ساختند از او پرسید
 که سبب این تفاوت چیست این چنین ترقی و ترفیع که ترا حاصل شده
 چیزی یافته یا خانه کسی را شکافته یا از مال میراث غنی شده یا از انعام صاحب
 کرمی این چنین مستغنی گشته استی پیش آرو طریق کذب مسپار

بیت

راستی کن که بمنزل نرسد کج رفتار

ما تا راست نگرود در سوراخ

گفت شماها من مرد بافنده ام و در قصبه قراکول میباشم روزی بکار خود
 مشغول بودم و در میانه سراسی من درختیست دیدم که عک بر سر
 شاخ آن درخت نشسته و در منقاص گوشت مانند چیزیست ناگاه از
 منقار وی بر زمین افتاد عک متوجه شد که آن را بردارد من از جای جستم
 و آن را برگرفتم پارچه چرمی بود چون آن را شکافتم در درون وی پاره
 لعل یافتم که از شمشیر فروغ او افتاب خاوری خیره میشد و از رشک
 لعه او یا قوت لب دلبران خشک و تیره میگردد آن را عطیه الهی

واحد فی از بدایع الوقایع

حکایت روزی شخصی مشی الغنیک میزرا آمده گفت که شما مرا مشکل
 امری واقع شد و قضیه عجیبی هست داد که در حل آن عقل من بلکه عقول
 همه عظاما حیران است و آن قضیه این است که من از عروق میام و همراه کاروان
 خراسان متوجه سو قند شده بودم چون کاروان بلب آب جیون فرود آمدند من
 بگوشه رفتم و جامه بای خود را بیرون کردم و با خود لعل پاره قیمتی داشتم آن را
 در پاره چرمی گرفته در بازوی خود بسته بودم آنرا گشاده بر بالای پیراهن خود
 نهاده در آب درآدم چون برآدم آن لعل پاره را نیافتم چون مجزومم به [بود]
 که کسی برین جانب عبور نموده بود شرم داشتم که آنرا از اهل کاروان تفحص
 و تنبیهش بنام حال این است و احوال اینچنین پادشاه فرمود که ترا در این امر یک
 سال صبر باید کرد اگر پیدا شود فبها و نفم و الا هر چه قیمت آن باشد تو رسانم
 آن شخص زین خدمت بوسید و برفت حضرت پادشاه دیوان را طلب
 نمود و فرمود که اوارجه تمام قلم و لورا نام بنام طوماری بنسخ تعلیق نوشته تسلیم
 نمود پادشاه آنرا مطالعه میکرد چون سال نوشد باز دیوان را فرمود تا محاسبه

پس حضرت پادشاه آن جوهری را ز جبر و عتاب نمود بواسطه آن که ناانصافی کرده مصاحبش را فریب داده بود و بجهت آن که در اول انکار نموده بود

مصراع

❖ هزاران جان گرامی فدای تدبیرش ❖

حکایت . بعد معروض داشته شد که روزی شخصی پیش پادشاه مذکور آمده گفت که شاهها ..... من مبلغ هزار اشرفی را در همیانی کرده سر آن را بموم و مهر مستحکم ساخته بشخصی سپرده بودم بعد از مدتی که آن را طلب نمودم و سر آن را گشودم صد اشرفی کم برآمد بوی که میگویم بمن تمسخر میکنند و میگویند که سرهمیان که بمر تو بود و در آن خود هیچ تغییری نرفته بود و در همیان تو هیچ پارگی و درزی نیست بجز این نمیتواند بود که فراموش کرده و ترا سهو شده و اشرفیهای تو همان نه صد بوده ای پادشاه همچنان که در یگانگی خدای تعالی مرا شکلی و تردوی نیست در هزار بودن اشرفیهای تردوی ندارم پادشاه گفت بعد از دو روز بیا من این مهم ترا کفایت کنم پادشاه را گرد باشی بود از اطلس خطانی هفت رنگ که در شب بالای آن نشسته مطالعه میکرد وقت صبح دم که شاه

دانستم و تحفه نامتناهی شناختم و فی الحال متوجه سمقند شدم و آن را بجوهری نمودم که

مصراع

❖ قدر زر زگر شناسد قدر جوهر جوهری ❖

چون آن را بدید جزع دیده در حقّه خدقه بگردش در آمد و رنگ خسارش مانند لعل رطانی بر افروخت من دانستم که آن رنگ پاره قیمتی است پس گفت که این را از کجا آورده من گفتم ترا باین تفحص و تجسس چه کار اگر خریداری سنگ در ترزونیه و الا کالای مرا بدست من ده گفت این را بچند میفروشی گفتم بدو هزار تنگه گفت این لعل هزار تنگه میارزد بالاخره هزار پانصد خانی بوی فروختم و بازار در آمده غلام و کیزکی و اسباب زیب و زینت خانه از کلیم و مس و اسپ بزین و لجام خریدم متوجه وطن شدم هر کس که کیفیت حال پرسید گفتم که در سمقند خوش منعمی داشتم و بجز از من و ارثی نداشت وی وفات کرد اینها از وی میراث رسید حضرت الغ بیک میرزا فرمود که جوهری را حاضر ساختند اقرار کرد و آن لعل از حقّه خفا بر منصفه ظهور آورد

مصراع

❖ همایون کشوری کان عرصه را شاهی چنین باشد ❖

از راستیت جای الفت در میان جان

و او از کجی همیشه بود در میان خون

راست بر گوی که در این ایام هیچکس همیانی پر از اشرفی پیش تو آورد که آن را شکافته یک صد اشرفی گرفته آن را رفو کرده باشی گفت بلی شخصی همیانی پر از اشرفی پیش من آورد آنرا با تفاق پاره کردم و صد اشرفی گرفتم ده اشرفی بمن داد باقی را خود گرفت و من آنرا رفو کردم پادشاه فرمود که آن شخص را حاضر ساختند زجر و سیاست فرمود حق آن کس را گرفته بوی تسلیم نمود

حکایت .

روزی سلطان حسین میرزا با امیر علی شیر در خلوتی نشسته بودند و از هر بابی حکایتی در پیوسته میرزا در درج حکمت گشود و از امیر علی شیر سوال فرمود که خلائق فقیر نینک حقیقانه سوز آیتادور لار امیر علی شیر در جواب معروض داشتند که شما ابداد و عدل و لطف و کرم و سخاوت و شجاعت و بهادوری و دلاوری مردم میدانند میرزا گفت مقصود من آن است که مردم در غیبت من از عیب من چه میگویند امیر علی شیر

گردون ذرائع اطلس بیضای ببح را چاک نزد حضرت پادشاه از روی آن گرد بالش برخاست و گوشه آن را بغنغ گرفته بدرید از خانه بیرون رفت کینزک توشکی آمده آن حال را دید گویا لباس زندگانی او بدرید او را شوهری بود حال را بوی عرض نمود گفت غم مخور که من این را تدارک نمایم و این گره از کار تو بگوشتایم او را مصاحب رفوگری بود که بغیر از دریدگی لباس زندگانی هر چاک را بوجهی رفو کردی و بافتی که مبصران باریک بین که ستاره سهارا در نصف انهار بر فلک لاوردی مشاهده کردی تشخیص آن نکردی با و فرمود که آن توشک را رفو کرد چون شب شد توشکی بطریق معهود آن بالش را بیانداخت پادشاه نظر کرد اثر آن پارگی در نظر او در نیامد گفت که من صبح که از روی توشک برخاستم بناخن پایی من گوشه توشک دریده بود حالا از آن اثری پیدا نیست توشکی کیفیت را مشروح بعضی رسانید پادشاه فرمود که رفوگر را حاضر گردان با وی گفت اگر راست گفتی رستی و الا ساغر زندگانی خود را به سنگ جهالت شکستی

بیت

از کجی افتی به کم و کاستی
از همه غم رستی گر راستی

سوار شدن زانوده حکایت خود را بگویی بعد از آن پادشاه قاضی را طلب نموده
 خلعتی ساخت و گفت ای قاضی من در بحر فکر عجبی افتاده ام و در لجه اندیشه
 غریبی مستغرق گشته ام مرا توده و نغایس و جواهر لالی آن مقدار جمع گشته که
 در خزانه خیال هیچ کس در نمیکنند و گنجینه اندیشه بی هیچ محاسبی راه نمی یابد
 و غرض از جمع این اشیاء آن است که بعد از وفات من در وقتی که فرزندان
 امر واقعه مشکلی و خادشه عیالی پیش آید اینها ایشان را بکار آید اگر آنها در
 سلسله ما باشد در همان روز وفات من عرض تلف میشود و بوقت طاعت
 بصله روزگار ایشان نمی شنید و بکسی قضاوندارم که اینها را بخانه گوگذارم بخاطر
 رسید که شما جانشین حضرت میگردید بیدانست و امانت شما امروز کس
 نیست میخوانم که این امانت را در خانه شما گذارم و این را از شما دانید و من
 قاضی که این را شنید نزدیک آن رسید که از شادی روح از بدش مغفرت
 نماید باز خود را بمکلف نگاهداشت پادشاه گفت شما روید من بخانه شما
 میآیم تا از برای دین جانی اختیار نمایم پادشاه بخانه قاضی آمد و تمام منازل
 و مواضعش را احتیاط کرده جای تعیین نمود در وقت سوار شدن پادشاه
 آن شخص بزانو در آمده گفت شما با من امانتی در خانه قاضی گذاشته ام
 بجز این گفتن قاضی کیفیت غریبی دست داد با خود گفت اگر کار نمایم

معروض داشت بیگانهی در راهی میرفتم از بالاخانه آوازی بگوش
 من رسید استراق سمع نمودم کسی میگفت که همه اطوار و اوضاع
 و اخلاق سلطان حسین میرزا برگزیده و پسندیده و خوب و مرغوب
 و دلپذیر و بنظر است

بیت

ز خوبی هر چه باید نازنینا ز همه داری
 ولیکن از وفا خالی بر آن خسار بایستی

حکایت

بعده مذکور شد که روزی شخصی پیش الفربیک میرزا آمده گفت که شما با
 مرا داعیه سفر روم شد مبلغ پنج هزار اشرفی داشتم که از ما محتاج
 من زیاده بود بخاطر رسید که در این شهر بیدانست و امانت قاضی دیگری
 نیست آن را در آفتاب کردم و به قاضی سپردم بعد از آن که از سفر باز گردیدم
 آن امانت را از قاضی طلبیدم مرا میگوید که تو دیوانه شده و من در کجا ترا دیده
 دیگر این حکایت مگوی که میفرمایم دندانهای ترا میشکند بلکه زبان ترا از پس
 سر بیرون میکنند پادشاه فرمود که من فردا بخانه قاضی خواهم رفت در وقت

ایچ میزرا

مصر مادر

گویند مرا چو زاد مادر

پستان بدین گرفتن آموخت

شبهما بر گاهواره من

بیدار نشست و خفتن آموخت

لبخند نهاد بر لب من

بر غنچه گل شکفتن آموخت

دستم بگرفت و پایا برد

تا شیوه راه رفتن آموخت

یک حرف و دو حرف بر زبانم

الفاظ نهاد و گفتن آموخت

پس هستی من ز هستی او هست

تا هستم و هست دارش دوست

پادشاه در باره من در شک افتد به از این نیست که اعتراف نمایم قاضی گفت که
تو دیوانه شده زانو زدن چه معنی دارد تو کی از من طلب نموده که من احمال کرده
باشم قاضی غلام خود را گفت زود آن امانتی وی را برار و بدو سپار غلام آفتابه را
بر آورد و در حضور پادشاه به صاحبش سپرد.

حکایت

از جمله ظرافتهای مولانا حسن شاه است که در زمستانی در کمال
قلاشی بود پسر خود را فرمود که که بود بر سر خود بندد و جامه که بود در بر خود
کند و گفت بدرخانه امیر علی شیر رو میر که ترا بنید و پرسد گوی که پدرم از دار
الفنا بدار البقا رحلت نمود میر چه مت تکفین و تجمیر چیزی خواهد داد به بازار فته
اسباب معاش خریده به خانه آر چون باین صورت پیش امیر آمد امیر او را طلبید
و پرسید که واقعه چیست گفت پدرم وفات کرد و عمر بشما بخشید میر را وقتی شد
و گفت در بیخ از مولانا حسن شاه که از نوادر روزگار بود مبلغ سیصد خانی بوی
انعام فرمود پسر مولانا به بازار رفت و آنچه مولانا گفته بود خرید و بدرخانه مولانا برد و دیگر
ملا بدرخانه میر آمد چون چشم میر بوی افتاد از خنده پشت بر دیوار نهاد و گفت ای ملا شما
مرده بودید این چه حالتست گفت ای میر اگر آن انعام نمیشد مرده بودم میر سوپای مناسب
و مبلغ یک هزار دینار کپکی بوی انعام فرمود

بکتاب چون روی تاباز گروی
اگر یک ربع ساعت دیر آئی
بنیند همپس زحمت بدنیا
تمام حاصلش از زحمت اینست

بود چشمش بدر بیچاره مادر
شود از خود بدر بیچاره مادر
ز مادر بیشتر بیچاره مادر
که دارد یک پسر بیچاره مادر

محبت مادر

پسر رو قدر مادر دان که دایم
بروبیش از پدر خواهش که خواهد
ز جان محبوب تر ازش که دارد
نگه داری کند نه ماه و نه روز
از این پهلو به آن پهلو نغلطد
بوقت زادن تو مرگ خود را
بشود کهنه و آرید او را
تعمیر و دی ترا ساعت بهامت
اگر یک عطسه آید از دماغت
اگر یک سرفه بیجا نمائی
برای اینکه شب راحت بخوابی
دو سال از گریه روز و شب تو
چو دندان آوری زنجور گروی
سپس چون پاگرفتی تا نیفتی
تو تا یک مختصر جانی بگیری

کشدرنج پسر بیچاره مادر
ترا بیش از پدر بیچاره مادر
ز جان محبوب تر بیچاره مادر
ترا چون جان بر بیچاره مادر
شب از بیم خطر بیچاره مادر
بگیرد در نظر بیچاره مادر
چو کمتر کار گری بیچاره مادر
نماید خشک و تر بیچاره مادر
پرو هوشش ز سر بیچاره مادر
خورد خون جگر بیچاره مادر
نخابد تا سحر بیچاره مادر
ندانند خواب و خور بیچاره مادر
کشدرنج و گری بیچاره مادر
خورد غم بیشتر بیچاره مادر
کند جان مختصر بیچاره مادر

بهار دختر گدا

گویند سیم وزر بگدایان خدا نداد
از پیش ما گذشت خداوند او چیز
جان پدر بگویی بدنام خدا نبود
گرو خدا نبود چرا اعتنا نکرد
شخص خیال کرد که چیزی دهدولی
گفتم که مرده مادر و بابام تا خوش است
همسایه روضه خواند و خدا داد پس چرا
دیدم کلامی ای زدم در تو را براند
دایم بقوه خانه سمار صدا دهد

جان پدر بگویی بدنام چرا نداد؟!
دیشب که نان نسیم به ما نانو انداد
آن شخص خوش لباس که چیزی بخانداد
بر ما و هیچ چیز بطفل گدا نداد
آنزان میان فتاد و دم کرد و جان داد
کس شاهی ای برای غذا و دو انداد
بیرون در بجمع فقیران غذا نداد
وز دوری خورش تو یک لوبیا نداد
یکبار هم سمار بابا صدا نداد

پند پدر
 آنکه کمتر شنید پند پدر
 روزگارش زیاده پند دهد
 و آنکه را روزگار پند نداد
 تیغ زهر آبداده پند دهد

جنگ داخلی و دشمن خارجی

چون عدد در کمین بود ز نهار
 دست از شناعت رفیق بردار
 دو که بوتر که بال هم شکند
 لقمه گریه را درست کنند

بقال بی موت از آن میوه با بومن
 نزدیک نانو اسپا بودم و کسی
 مردی گرفت لب پراوشتر دورفت
 از اینهمه درخت که باشند میان شهر
 گفتش پدر خموش که اینو بجا و تو

یک آوی کفک زده کم بها نداد
 یک لقمه نان بدست من ناثرتان داد
 چیزی ولی بدست من سینوان داد
 یک شلخه نیز منتقل ما را جلان داد
 در کار خود اجازه چون و چرا نداد

دو بیستی با

در جستجوی جوانی

سحر که بر اهی یکی پسر دیدم
 سوی خاک خم گشته از ناتوانی
 بگفتم چه کم کرده ای اندرین ره؟
 بگفتا جوانی جوانی جوانی

جای بی زحمت

بی زحمت و دروس چه جایست
 گانجا که در آن بشر نه پای
 جایی که در آن بشر نباشد
 بی زحمت و دروس نباشد

هی پول بز نهایی اروپا بده ای شاه
کافی نشد ارشده کابینه لندن
از غفلت ملت مگوا این قصه درازت

و نیست حواصت به نیرس الوزرا کن
مالیه ایران که نموده است صفا کن
لاهور از این پس سر این شترت را کن

محمد حجازی پند روستا

یک دسته از رفقا به بهانه بهار و لهای حرم جوانی را برداشته بصحرا
رفتیم. دشت و کوه و آسمان و آفتاب از نشاط ما بهز و روشن و خندان
بود. هر چه میدیدیم و میگفتیم مایه وجد و سرور میشد طبعیت زیبا
گرد ما همچو قلاب تشنگی میزد که به دهن دلاویز پیرا دور گرفته باشد.
صنعه را بر چمن گسترده با چشم و دست اشتها، گوارا ترین خورا کهارا
در آن میدیدیم و میخوردیم. در این ضمن پر مردی دهاتی رسیده خاطرمان
را از یافتن موضوع تازه برای شونخی و خوشی پر از امید کرد. یکی گفت
پیر مرد. طاعتات شما قبول باشد، خبر دارم که این ماه پیشباز رمضان
رفته ای. دیگری گفت اگر هم روزه نبودى نمیتوانستی با ما بر زمین غذا
بخوری، تاهای شلواریت خراب میشود. از این شونخیهای غشیدار که از

لاهور

از دیوان

شاد بجان ای هنری رنجبر
ای ز تو آباد جھان وجود
دولت شاهان اثر گنج تست
گر تو دوروزی ندی تن بکار
باعث آبادی عالم توئی
ای شرف دوده نوع بشر
بسیج نبود ار که وجودت نبود
راحت اعیان شمرنج تست
یکسره نابود شود روزگار
رنجبر معنی آدم - توئی

ای فعله مشرق علم سرخ پیاکن
موموم و خرافات بدور افکن و خود را
هرگز که دادی تو با شرف خطا بود
در این بکن این عالم بیداد و بیایش
ای خواجه میازار و گرنج این را
غلمان که بود و کجا نیست خدایت

روز هنر و کار بود ترک دعاکن
آزاد و ویش و شرو شیخ خدا کن
برگرد از این غفلت و جبران خطا کن
ذنیای نوی خالی از اصناف بناکن
اندیشه از این مردم ای برگ و نواکن
این قصه و گرنه شدای شیخ حیاکن

دل بی زهر جوانان برمی آید هر چه توانستیم در جانش فرو بردیم . وقتی
ترکش ما خالی شد خنده ای کرده گفت اما اگر شما باده من آمده بودید
بعضی از این پذیرائی میکردم .

پرسیدیم ده شما کجا است ؟ گفت من صاحب غنی آبادم ، اگر بدانید
چه جای خوش آب و هوایی است ! تا این جا پنج فرسخ راه است ، چرا
آنجا رفتید ؟ بیائید به بنیاد سبزی و صفا یعنی چه ؟ هزار میش و
گوسفند دارم ، گاوهایی مراد در این دهاست بیچکس ندارد .

بیائید و از آن نانهای شیرمال و ماستهای بهشتی بخورید ، بیائید ،
مهمان منید ...

یکی دو شوخی ناتمام ، همچو تیربازی شکسته از زبان رفقا در آمده ولی زود
پس گرفته شد . آهنگ صدا و معنی نگاه با تغییر کرد ، خیلی طول
نکشید گفتیم پس ... بیائید به نشینید ... بفرمائید با ما نهار بخورید .

پیر مرد غذائی مفصلی خورده گفت من نمک شناس نیستم
و حق احسانرا نداده نمیگذرم ، بجای این طعام چرب که با شما خوردم
نصیحتی بیارید ، میکنم پذیرید ، اجر دنیا و آخرت خواهید برد ، هر کس صاحب
نقش آباد تصور کنید و با همه مذوب و مهر با باشید . اما من بخدا جز این لباس نرند
در این عالم هیچ ندارم ...

ФОРСЧА-ЎЗБЕКЧА ЛУҒАТ

1

آب	об — сув
ابتدا	эбтэдо — бошланиш, бошланғич, ибтидо
ابريشم	абришўм — ипак
ابلاغ	эблог — ахборот
ابنا	абно — фарзандлар, ўғиллар (Бирлиги ابن ибн — фарзанд, ўғил)
اتحاد	эттэход — иттифоқ, уюшма
اتحاد جوانان	эттэходэ жавонон — ёшлар уюшмаси
آتش	оташ — ўт, олов
اثاث	асос — мебель. уй жиҳозлари, хўжалик буюмлари
اثنا	асно — пайт, момент, вақт ораллиғи
اجتماعى	эжтэмоний — ижтимоий
أجتهد	эжтэход — ҳаракат, уриниш
اخت	ўхт — а) опа-сингил; б) шундай, ўхшаш, шу каби
اختلاط	эхтэлот — араланиш, қўшилиш
آداب	одоб — одоб, адаблар (бирлиги ادب адаб—адаб)
آدم	одам — одам
اديب	адиб — а) муаллим, ўқитувчи; б) адабиётчи
آرتش	ортэш — армия, қўшин
ارتفاع	эртэфоъ — баландлик, юксаклик
ارجمند	аржўманд — бахтли, қимматли, эътиборли
آرد	орд — ун
ارزیدن	арзидан — арзимоқ
ارمغان	армўғон — совға, туҳфа
آزاد کردن	озод кардан — бўшатмоқ, қўйиб юбормоқ
ازدحام	эздэхом — тўпланиш, тўдаланиш
آزمایش	озмойэш — синаш, текшириш
آزمودن	озмудан (ҳ.э.ўз آزما озмо) — синаб кўрмоқ, тотиб кўрмоқ

اژدر	аждар — аждар
اسب	асб — от
است	аст — дир (боғлама, кесимлик боғламасы)
استبداد	эстэбдод — зулм, истибдод, деспотия
استفاده	эстэфодэ — фойдаланиш
استفهام	эстэфҳом — сўроқ
آستين	остин — енг
اسرار	асрор — сирлар (бирлиги سر сәрр — сир)
اسم	эсм — исм, от, ном
آسودن	осудан (ҳ.з.ўз آسا осо ва آساي осой) — тинчлан- моқ, хотиржам бўлмоқ
اشتباہ	эштэбоҳ — хато, янглиш
کردن اشتباہ	эштэбоҳ кардан — хато қилмоқ, янглишмоқ
اشفتن	ошўфтан (ҳ.з.ўз. آشوب ошуб) — ҳаяжонланмоқ
اصباہ	асбоҳ — субҳлар, тонглар (бирлиги صبح сўбх — тонг).
اضافه	эзофэ — а) қўшиш, орттириш; б) аниқловчи билан аниқ- ланмишни бир-бирига боғлаш учун хизмат қилади- ган грамматик кўрсаткич
اضطراب	эзтэроб — изтироб, ҳаяжон, безовталиқ
اطاق	ўтоғ — хона, уй
اطفال	атфол — болалар (бирлиги طفل тэфл. — бола)
اظہار	эзҳор — изҳор, маълумот
اظہار نمودن	эзҳор намудан — изҳор қилмоқ, маълум қилмоқ, бил- дирмоқ
اعتراض	эътэроз — эътироз, қаршилик, норозилик
اعتصاب	эътэсоб — иш ташлаш, стачка
اعتماد	эътэмод — ишонч
اعتنا	эътэно — эътибор, ғамхўрлик
اعيان	аъён — улуғлар, амалдорлар
آغاز	оғоз — бошланиш
افاضل	афозэл — фозиллар (бирлиги فاضل фозэл — фозил)
آغاز کردن	оғоз кардан — бошламоқ
آفاق	офоғ — (бирлиги افق ўфғ) — уфқ, борлиқ, мамла- катлар
آفتاب	офтоб — офтоб. қуёш

آفتابه	офтобэ — офтоба, обдаста
افتادن	ўфтодан (ҳ.з.ўз. افت ўфт) — тушмоқ
افزودن	афзудан (ҳ.з.ўз. افزا афзо) — ортмоқ, кўпаймоқ
افسردن	афсўрдан — совқотмоқ, музлаб қолмоқ
افكندن	афкандан — отмоқ, ташламоқ
آغا	ого — жаноб
آگاه	огоҳ—огоҳ, хабардор
اغدام	эғдом — тадбир, чора
الا	элло — акс ҳолда, ёки бўлмаса
التهاب	элтеҳоб — шамоллаш, томоқ оғриғи
آمدن	омадан (ҳ.з.ўз, آ о) — келмоқ
الفاظ	алфоз (бирлиги لفظ лафз) — сўзлар, гаплар
امروز	эмруз — бугун
آموختن	омухтан (ҳ.з.ўз. آموز омуз) — ўрганмоқ, ўргатмоқ
آن	он — у (кўрсатиш олмоши)
انبساطی	энбэсоти — шодлик, хурсандлик
انتقام	энтэғом — қасос, интиқом
اندك	андак — оз, бир оз
انداختن	андохтан (ҳ.з.ўз. انداز андоз) — отмоқ, ташламоқ
اندام	андом — бадан
اندوختن	андухтан (ҳ.з.ўз. اندوز андуз) — йиғмоқ, тўпламоқ
آندوه ناك	андухнок — хафа, ғамгин
انشا نمودن	иншо намудан — ёзмоқ, тузмоқ, яратмоқ
انقلابی	энғэлэби — инқилобий, революцион
انكشت	ангўшт — бармоқ
انگور	ангур — узум
انگيختن	ангихтан (ҳ.з.ўз. انگيز ангиз) — қўзғатмоқ
انها	онҳо — улар
او	у — у (кишилик олмоши)
اوت	ут — август
آوردن	овардан (ҳ.з.ўз. آور овар) — олиб келмоқ
اولا	аввалан — биринчидан
اوقات	авғот—вақтлар (бирлиги وقت вағт—вақт)
اولوس	улус — халқ, омма
اويزان	овизон — осилган, осилғиқ

آويختن	оьихтан (қ.з.уз. آوين овиз) — илмоқ, осмоқ
آهنگ	оҳанг — товуш, куй
آيا	ойо — -ми (сўроқ юкламаси)
ايران	Ирон — Эрон
ايشان	ишон — улар
اين	ин — шу, бу (кўрсатиш олмоши)
اينجا	инжо — бу ерда, бу ерга
اينچنين	инчўнин — шундай, худди шундай
ايوان	эйвон — айвон

ب

باچشم	бо чашм — жоним билан, бажонидил
بادبان	бодбон — елкан
بار	бор — а) юк; б) мева
بار كردن	бор кардан — юкламоқ, юк ортмоқ
باران	борон — ёмғир
باريدن	боридан — ёғмоқ
بارها	барҳо — бир неча марта, такрор
باز	боз — а) яна, б) очиқ, в) бургут, г) باختن бохтан — ўйнамоқ феълнинг ҳозирги замон ўзаги
بازرگان	бозўргон — савдогар
باز كردن	боз кардан — очмоқ
باز گشتن	боз гаштан — қайтмоқ
باقى ماندن	боғи мондан — қолмоқ, абадий қолмоқ
بازو	бозу — билак, қўл
بازى	бози — ўйин
بافندگى	бофандэги — тўқимачилик
بافنده	бофандэ — тўқувчи
بالا	боло — юқори, юксак
بالنسبه	бэннэсбэ — нисбатан, тегишли
بام	бом — том
بانو	бону — хоним, бека
باخت	бахт — бахт
برادر	бэродар — ака-ука, биродар

برادر بزرگ	бэродарэ бӯзург — ака
برادر کوچک	бэродарэ кучэк — ука
برآشفتن	бар ошўфтан — газабланмоқ, жаҳли чиқмоқ
برحزر	барҳазар — сақланиш, ўзини тийиш
بر خوردن	бар хўрдан — учрашмоқ
بر داشتن	бар доштан (ҳ.з.ўз. بردار бардор) — кўтармоқ
برد بار	бўрдэбор—сабрли, бардошли
بردن	бўрдан (ҳ.з.ўз. بر бар)—олиб бормоқ, ташимоқ
برای	баройэ — учун
برف	барф — қор
بروت	бўрўт — мўйлов, мурт
بریا	берие — иккиюзлама, мунофиқ
بز	бўз — эчки
بزرگ	бўзўрг — катта, улуг, буюк
بزه	базаҳ — айб, жиноят
بستن	бастан (ҳ.з.ўз بند банд)—боғламоқ
بسیار	бесйор — кўп
بسیط	басит — оддий, содда
بعد	баъд — сўнг, кейин
بعد از ظهر	баъдаз зўҳр — тушдан сўнг
بغل	бағал—қўйин, қўлтиқ, пинж
بفرمائید	бэфармоид — марҳамат
بلاد	бэлод — шаҳарлар (бирлиги بلد балад — шаҳар)
بلبل	бўлбўл — булбул
بلند	бўланд — баланд
بلند نمودن	бўланд намудан — кўтармоқ
بلوط	балут — дуб
بلی	бали — ҳа (тасдиқ билдирувчи сўз)
بنیاد	бўнийод — пойдевор, асос
بودن	будан (ҳ.з.ўз. باش бош) — бўлмоқ
بوسیدن	бусидан — ўпмоқ
بوم	бум — юрт, ер
بوییدن	буйидан — ҳидламоқ
بهار	баҳор — баҳор, кўклам
بیبار	бибор — мевасиз

بيت	бәйт—байт, икки мисра шеър
بيخ	бих — илдиз, томир
بيد	бид — тол, мажнунтол
بيدار	бидор — уйғоқ, бедор
بيدار شدن	бидор шўдан — уйғонмоқ
بيرون	бирун — ташқари
بيرون آمدن	бирун омадан
بيرون رفتن	бирун рафтан } — ташқарига чиқмоқ
بيست	бист — йигирма
بيش	биш — кўп, ортиқ
بيشه	бишэ—ўрмон
بيضه	бэйзэ — тухум
بيطار	бэйтор — мол доктори
بيكران	бикарон — бепоён, соҳилсиз
بيمارستان	биморэстон — касалхона

پ

پا	по ва پای пой — оёқ
پاسبان	посбон — посбон, қоровул
پاسخ	посўх — жавоб
پاسگاه	посгоҳ — қоровулхона
پاك	пок — пок, тоза
پالان	полон — тўқим
پانزده	понздаҳ — ўн беш
پانصد	понсад — беш юз
پائيز	поиз — куз
پايه	пойэ—фундамент, база, даража, асос
پدر	пэдар — ота
پديدار شدن	падидор шўдан—кўринмоқ, кўзга ташланмоқ
پرسش	пўрсэш — сўроқ, савол
پرسيدن	пўрсидан — сўрамоқ
پرواز	парвоз — учиш
پروردن	парвардан — парвариш қилмоқ, боқмоқ, тарбияламоқ
پرهيڭ	парҳиз—парҳез, сақланнш
پریدن	паридан — учмоқ

پزشکيار	пэзэшкйор — фельдшер
پزيرفتن	пазирўфтан (ҳ.з.ўз. پزير пазир) — қабул қилмоқ
پستان	пэстон — кўкрак, она кўкраги
پسنديدن	пэсандидан — маъқулламоқ
پسنديده	пэсандидэ — маъқул, яхши, дуруст
پسر	пэсар — ўғил
پشته	пўштэ — тўплам, боғлам
پشته خاړ	пўштэйэ хор — бир боғ тикан
پل	пўл — кўприк
پنبه	памбэ — пахта
پنج	панж — беш
پنجاه	панжоҳ — эллик
پنجره	панжарэ — дераза
پند	панд — панд, насиҳат, ўғит
پنداښتن	пэндоштан (ҳ.з.ўз. پندار пэндор) — ўйламоқ, фикр қилмоқ, тушунмоқ
پوشيدن	пўшидан — киймоқ, ёпинмоқ
پهلو	пахлу — елка, ён, ёнбош
پير	пир — қари, мўйсафид
پيراهن	пироҳан — кўйлак
پيچيدن	пичидан — ўрамоқ, ёпинмоқ
پيمودن	пэймудан (ҳ.з.ўз. پيما пэймо) — ўлчамоқ, ўтмоқ

ت

تابستان	тобэстон — ёз (фасл номи)
تابه	тобэ — това
تابهه	табоҳи — бузилган, яроқсиз
تجارت	тежорат — савдо
تاريك	торик — қоронғи
تجسس	тажассус — қидириш
تحصيل	тахсил — ўқиш, илм олиш
تحف	тўҳаф — тўҳалар, совғалар (бирлиги تحفه тўҳфэ — совға)
تخت	тахт — тахт
تراشيدين	тарошидан (ҳ.з.ўз. تراش тарош) — қирмоқ, кесмоқ

تراحم	тараххўм — раҳм
تراحم کردن	тараххўм кардан—раҳм қилмоқ
تردد	тараддуд — шубҳа, гумон, иккиланиш
ترسیدن	тарсидан — қўрқмоқ
تسليت	таслийат — таъзия, ачиниш
تسميه	тасмийэ—аташ, номлаш
تشخيص کردن	ташхис кардан — аниқламоқ, диагноз қўймоқ
تشریف آوردن	ташриф овардан — келмоқ
تشنيعات	ташниот — тўхматлар (бирлиги تشنيع ташний — тухмат)
تصرف کردن	тасаррўф кардан — босиб олиш, қўлга киритиш
تصفيه	тасфийэ — а) тозалаш, б) йўқотиш
تصويب کردن	тасвиб кардан — тасдиқламоқ
تصوير کشیدن	тасвир кашидан—расм солмоқ
تعطيل	таътил — дам олиш
تعرض	тааррўз—қаршилиқ, зиддият
تعرضات	тааррузот — қаршилиқлар, зиддиятлар
تغيير	тағйир — ўзгариш
تقريباً	тағрибан — тахминан
تكفين	такфин — кўмиш, дафн қилиш
تكلف	такаллўф — такаллуф, тортиниш, ийманиш
تلخ	талх — аччиқ
تلطف	талаттўф — меҳрибонлиқ
تناول کردن	тановўл кардан—емоқ
تنعم	танаъўм — роҳатланиш, лаззатланиш
تو	тў — сен
توده	тудэ — халқ, омма, тўда
توشه	тушэ — емиш, озиқ-овқат
توصيف	тўвсиф—тавсиф, таъриф
توضيح	тўвзиҳ — тушунтириш, аниқлаш
توفيق	тўвфиг—ютуқ, ёрдам, кўмақ
توقع	тавағғў — ўтинч, илтимос
تولد	таваллўд — туғилиш
تولد يافتن	таваллўд йофтан — туғилмоқ
تو نتاب	тунтоб — гўлох, олов ёқувчи

تهور	таҳаввур — жасурлик, ботирлик
تير	тир — ўқ
تينز	тиз — ўткир
تيهو	тиҳу — тоғ товуғи, каклик

ث

ثابت	собэт — пишиқ, мустаҳкам, қатъий
ثانياً	сонийан — иккинчидан
ثانيه	сонийэ — секунд
ثبات	сабот — сабот, матонат, қатъийлик
ثبت	сабт — рўйхат, қайд этиш
ثروت	сарват — бойлик
ثنا	сано — мақташ
ثواب	савоб — тақдирлаш, хайрли иш
ثواب کردن	савоб кардан — яхши иш қилмоқ

ج

جابر	жобэр — эзувчи, жабр қилувчи
جارختی	жорахти — гардероб, кийим шкафи
جالب	жолэб — қизиқ, жозибали, ўзига тортувчи
جالب توجه	жолэбэ таважжўх — қизиқ, ажойиб
جامع	жомэъ — йигилиш, тўплаш, жам қилиш
جامه	жомэ — кийим
جاويد	жовид — абадий, абадийлик
جاه	жоҳ — амал, юсак мартаба
جاوزه	жойэзэ — мукофот
جدا کردن	жўдо кардан — ажратмоқ, айирмоқ
جدید	жадид — янги, янгилик
جز	жўз — бошқа
جزع	жазаъ — бетоқатлик, сабрсизлик
جستن	жўстан (ҳ.з.ўз. جو жу) — қидирмоқ
جستن	жастан — сакрамоқ, отилиб чиқмоқ
جشن	жашн — байрам
جشن زنانه	жашнэ занонэ — хотин-қизлар байрами
جلا	жалло — шўъла, аланга

جلب	жалб — тортиш, эътибор бериш
جلد	жэлд — том, муқова, жилд
جلو	жэлов — олд, ён
جنبيدن	жўмбидан — ҳаракат қилмоқ
جو	жав — арпа
جوان	жавон — йигит, ёш
جيغ زدن	жиг задан — чақирмоқ, қичқирмоқ, сайрамоқ

چ

چا بک	чобўк — чаққон, энгил
چاپ	чоп — нашр
چاشت	чошт — нонушта, тушлик
چاقو	чоғу — пичоқ
چاك	чок — йиртиқ
چاه	чоҳ — қудуқ, зиндон
چرا	чэро — нега? нима учун?
چريدن	чаридан — ўтламоқ
چسبيدن	часбидан — осилмоқ, ёпишмоқ
چست	чўст — а) чаққон; б) бирдан
چستى	чўсти — чаққонлик
چشم	чашм — кўз
چشمه	чашмэ — булоқ
چشيدن	чашидан — тотмоқ, синаб кўрмоқ
چطور	чэтўвр — қандай? қандай қилиб?
چكاره	чэкорэ — ким бўлиб ишлайди? Нима иш қилади?
چكيدن	чакидан — томмоқ, томчиламоқ
چگونہ	чэгунэ — қандай? қандай қилиб?
چنان	чўнон — ундай, ўшандай
چند	чанд — қанча?
چنين	чўнин — шундай, бундай
چه	чэ — нима?
چوب	чуб — ёғоч, чўп
چهار	чаҳор — тўрт
چهارده	чаҳордаҳ — ўн тўрт
چهاردهم	чаҳордаҳўм — ўн тўртинчи

چهار صد   чаҳор сад — тўрт юз
چهل   чәҳл — қирқ

ح

حال   ҳол — ҳозирги замон (грамм.)
حالا   ҳоло — ҳозир
حافظ   ҳофэз — сақловчи
حافظه   ҳофэза — хотира
حامى   ҳоми — ҳомий, ҳимоячи
حد   ҳадд — чегара
حدقه   ҳадағә — чуқурча, ўпирилган ер
حراست   ҳәросат — сақлаш, қўриқлаш
حرص   ҳәрс — очкўзлик, олғирлик
حرف زدن   ҳарф задан — гапирмоқ, сўзламоқ
حزب   ҳәзб — партия
حسد   ҳасад — кўролмаслик, бахиллик
حقه   ҳуғғә — қути, коса
حكيم   ҳаким — олим, табиб, ҳаким
حنظل   ҳанзал — аччиқ тарвуз, ит қовун
حيث   ҳәйс — ҳар томонлама, жиҳат

خ

خار   хор — тикан
خارج   хорәж — чет, ташқари
خارج شدن   хорәж шўдан — ташқарига чиқмоқ, четга чиқмоқ
خارجى   хорәжи — чет эллик, чет мамлакатлик
خاك   хок — тупроқ, кул
خاكستر   хокэстар — кул
خانه   хонә — уй
خراب   хароб — хароб, бузилган
خراب شدن   хароб шўдан — бузилмоқ, хароб бўлмоқ
خرس   хәрс — айиқ
خریدن   харидан — сотиб олмоқ
خریدن   хазидан — судралмоқ

خسران	хўсрон — зиён, зарар
خشك	хўшк — қуруқ
خشك شدن	хўшк шўдан — қуримоқ, қуриб қолмоқ
خشك كن	хўшккўн—сиёҳ шимгич, босма қоғоз
خشم	хашм — газаб, жаҳл
خشم آمدن	хашм омадан — газабланмоқ
خشمگين	хашмгин — хафа
خشوع	хўшуъ — итоатли бўлиш
خصال	хэсол — хислатлар, хусусиятлар
خصم	хасм—ёв, душман
خضوع	хўзуъ — келишиш, тобелик
خفتراى	хўфтрой—енгилтак
خلاص کردن	халос кардан — қўйиб юбормоқ, бўшатиб юбормоқ
خلقت	хэлғат — яратиш, вужудга келтириш
خم	хам — эгилган, букнлган
خم کردن	хам кардан — эгмоқ, букмоқ
خاموش	хомуш ва خاموش хамуш — хомуш, тинч
خنديدن	хандидан — кулмоқ
خواب	хоб—уйқу
خوابيدن	хобидан — ухламоқ
خواستار	хостор — истамоқ, талабгор
خواستن	хэстан (ҳ.з.ўз. خواه хоҳ) — хоҳламоқ, истамоқ
خواندن	хондан — ўқнмоқ
خواهر	хоҳар — опа-сингил
خواهر بزرگ	хоҳарэ бўзўрг — опа
خواهر کوچک	хоҳарэ кучэк — сингил
خوب	хуб — яхши
خود	хўд — ўз (ўзлик олмоши)
خوردن	хўрдан — емоқ, ичмоқ
خوشحال	хушҳол—хушҳол, хурсанд
خوشحال شدن	хушҳол шўдан — хурсанд бўлмоқ
خويش	хиш
خويشتن	хиштан
خويشتن بين	хиштанбин — ўз билармон, эгоист, худбин
خيابان	хийобон — хиёбон, кўча

دادگر	додгар — одил, адолатли
دارالبقا	дорул-бақо — у дунё, абадий дунё
دارالفنا	дорул-фано — бу дунё, ўткинчи дунё
داشتن	доштан (ҳ.з.ўз. دار дор) — эга бўлмоқ
داعيه	донийэ — сабаб, баҳона
دالان	долон — яширин йўл, йўлак
دام	дом — тузоқ
دامن	доман — этак
دانا	доно — доно, билармон
دانستن	донэстан (ҳ.з.ўз. دان дон) — билмоқ
دانش	донэш — билим
دانشجو	донэшжу — студент
دانشكده	донэшкадэ — институт, факультет
دانشگاه	донэшгоҳ — университет, дорулфунун
دانشمند	донэшманд — донишманд, билимдон
دانشيار	донэшйор — олий мактаб ўқитувчиси, доцент
دبستان	дабэстон — бошланғич мактаб
دبير	дабир — а) секретарь, котиб, б) ўрта мактаб ўқитувчиси
دبيرستان	дабиристон — ўрта мактаб
دختر	дўхтар — қиз
در	дар — а) эшик, б) ўрин-пайт келишигини ифодалаш учун қўлланадиган кўмакчи
دُر	дўрр — дур (қимматли тош)
دراز	дэроз — узун
دراعه	дурроа — аёллар кўйлаги, жун кўйлак
درب	дарб — эшик, дарвоза
دربان	дарбон — подшоҳ саройбони
درشت	дўрўшт — қўпол, хунук, йирик
درشتی	дўрўшти — қўполлик
درماندگی	дармондэги — оғир аҳволда қолмоқ, бахтсизлик
دروغ	дўруғ — ёлғон
دروغگو	дўруғгў — ёлғончи
دریا	дарйо — денгиз

دریدن	даридан — йиртмоқ
دریافتن	дарйофтан (ҳ.з.ўз. дарйоб) — қутқармоқ, ёрдам бермоқ, тушунмоқ
دریغ	дариг — ачинниш, афсусланиш
دزد	дўзд — ўғри
دزدیدن	дўздидан — ўғирламоқ
دست	даст — қўл
دست باسلحه نمودن	даст бэ аслаҳэ намудан — қўлга қурол олмақ
دستور العمل	дастуруламал — қўлланма, йўлланма
دسترنج	дастранж — меҳнат, иш ҳақи
دستگیری	дастгири—а) ёрдам, ҳимоя қилиш, кўмаклашиш: б) тутиш
دسته	дастэ — тўда, гуруҳ, отряд
دشنام	дашном — ҳақорат, сўкиш
دشنام دادن	дашном додан — ҳақорат қилмоқ, сўкмоқ
دعوت	даъват — чақириқ
دعوت کردن	даъват кардан — чақирмоқ
دقیق	дағиғ — аниқ
دقیقه	дағиғэ — дақиқа, минут
دل	дэл — юрак, қалб, дил
دل‌ويز	дэловиз — орзу қилинган, севилган
دل‌نواز	дэлнавоз — эркаловчи
دم	дўм — дум, қуйруқ
دو	дў — икки
دوازده	давоздах — ўн икки
دود	дуд — дуд, тутун
دوده	дудэ — онла, насл, қабила
دور	дур — узоқ
دور شدن	дур шўдан — узоқлашмоқ
دور کردن	дур кардан — узоқлаштирмоқ, кетказмоқ
دچار شدن	дўчор шўдан — учрашмоқ
دوختن	духтан (ҳ.з.ўз. دوز дуз) — тикмоқ
دوست	дуст — дўст
دويدن	давидан — чопмоқ, югурмоқ
دويست	давист — икки юз
ده	дах — ўн

ده	дәх — а) қишлоқ, б) лининг ҳ.з.ўзаги	دادن	додан — бермоқ феш-
دهقان	дәҳқон — деҳқон		
دهل	дўҳўл — ноғора, дўмбира		
دى	ди — кеча, ўтган кун		
ديدن	дидан (ҳ.з.ўз. بين бин) — кўрмоқ		
ديده	дидэ — кўз		
دير	дир — кеч (равиш)		
ديروز	дируз — кеча		
ديشب	дишаб — кеча кечаси, кеча кечқурун		
ديك	дик — қозон		
ديوان	дивон — девон, шеърлар тўплами		

ذ

ذات	зот — шахс, табиат, моҳият
ذاتاً	зотан — зотан, ўз табиатича, ўз моҳияти билан
ذكاوت	заковат — зийраклик, идроклилик, фаросатлилик
ذکر	зэкр — зикр, зикр этмоқ, эсга олмоқ
ذكى	заки — зийрак, фаҳмли, фаросатли
ذلت	зэллат — пастлик, пасткашлик, камситиш
ذمه	зэммэ — зимма, мажбурнят, масъулият
ذمه دار	зэммадор — масъулиятли
ذميمة	замимэ — ёвузлик, жиноят
ذغال سنگ	зўғолэ санг — тошкўмир
ذوق	зўвф — завқ, дид

ر

رابطه	робэтэ — алоқа, боғланиш
راجع	рожэ — а) қайтиш; б) тегишли, оид
راز	роз — сир
رازدار	роздор — сирдош, ишончли, содиқ
راست	рост — а) тўғри, б) ўнг
راندن	рондан — ҳайдамоқ, қувмоқ
راه	роҳ — йўл

راه انداختن	роҳ андохтан — кузатмоқ, жўнатмоқ
راه آهنين	роҳэ оҳанин — темир йўл
راهرو	роҳрўв — йўлак, коридор
رايگان	ройгон — пулсиз, текин
رباط	рэбот — карвон сарой, работ
ربع	рўбъ — чорак, тўртдан бир
رحلت	рэхлат — кўчиш, жўнаш
رستن	рўстан (ҳ.з.ўз. ره раҳ) — қутулмоқ, озод бўлмоқ
رستن	растан (ҳ.з.ўз. رو рў) — ўсмоқ, ўстирмоқ
رستگاري	растгори — қутқариш, озод қилиш
رسيدن	расидан — етмоқ
رسيدگي نمودن	расидаги намудан — кўриқдан ўтказмоқ
رشته	рештэ — иш, арқон
رعيت	раийят — халқ, омма
رغبت	рағбат — исташ, тиришув
رفتن	рафтан (ҳ.з.ўз. زو рўв) — бормоқ, кетмоқ
رقتي	рэфғати — 1) ачиниш, 2) нозиклик
رفوگر	рўфугар — ямоқчи, тузатувчи
رمه	рамэ — пода
رنج	ранж — қийинчилик, меҳнат
رنجبر	ранжбар — меҳнаткаш, заҳматкаш
رنجيدن	ранжидан — ранжимоқ, хафа бўлмоқ
رنديدن	рандидан — рандаламоқ, қирмоқ
رها کردن	раҳо кардан — қўйиб юбормоқ, бўшатмоқ
رهائي يافتن	раҳойи йофтан — қутулмоқ
روي	руй
رو	ру } — юз, усти, юзаси
روانه شدن	равонэ шўдан — жўнамоқ, жўнаб кетмоқ
رود	руд — дарё
روز	руз — кун
روزانه	рузонэ — а) ҳар кун; б) кундалик
روزن	рўвзан — тешик, ковак
روزنامه	рузномэ — газета, рўзнома
روستا	русто — қишлоқ
روشن	рўвшан — равшан, ёруғ, очиқ

روضه	рўвзэ — бор, гулзор
روغن	рўвган — ёғ, мой
روى درهم كشيدين	руй дарҳам кашидан — юзини бужмайтирмоқ
رهگذر	раҳгўзар — ўткинчи
رياضت	рийозат — қийинчилик, машаққат
ريختن	рихтан (ҳ.з.ўз. ريز رиз) қуймоқ, тўкмоқ
ريسمان	рисмон — арқон
ريش	риш — соқол
ريشه	ришэ — а) ўзак, б) илдиз
ريشه افعال	ришэёе афъол — феъл ўзақлари

ز

زال	зол — қари, чол, кампир
زانو	зону — тизза
زائيدن	зондан (ҳ.з.ўз. زا зо) — туғмоқ, туғилмоқ
زبان	забон — тил
زحمت	заҳмат — меҳнат, заҳмат
زحمت فكري	заҳматэ фикри — ақлий меҳнат
زحمت كش	заҳматкаш — меҳнаткаш
زدن	задан (ҳ.з.ўз. زن зан) — урмоқ
زر	зар — олтин, тилла
زراعت	зэроат — деҳқончилик
زشت	зэшт — хунук, қўпол
زام امور را بدست گرفتن	зэмомэ ўмурро бэ даст гэрэфтан — ҳокимиятни қўлга олмақ
زمستان	зэмэстон — қиш
زمين	замин — ер
زمين دار	заминдор — ер эгаси
زندگاني كردن	зэндэғони кардан — яшамоқ, умр кечирмоқ
زود	зуд — тез
زودى	зуди — тезлик
زهرة	заҳра — 1) ўт пуфағи, 2) мардлик, жасурлик
زيبا	зибо — чиройли, гўзал
زيبائى	зибойи — гўзаллик
زير	зир — ост, таг

زیرا	зиро — чунки
زیستن	зистан (ҳ.э.ўз. زی زی)—яшамоқ
زیور	зивар — зеб, зийнат

ژ

ژاپون	жопун — Япония, япон
ژاندارم	жондарм — жандарм, полиция
ژانویه	жонвйэ — январь
ژرف	жарф — чуқур
ژنده	жандэ — йиртиқ, эски
ژوئن	жуэн — июнь
ژویه	жуийэ — июль

س

ساختن	сохтан (ҳ.э.ўз. ساز соз)—қуриш
ساختمان	сохтэмон — қурилиш
سازگار	созгор — мос, яроқли
سازنده	созандэ — чолғувчи, музикант, мусиқачи
ساغر	соғар—коса, май ичадиган идиш
سال	сол — йил
سال نو	солэ нўв — янги йил
سایر	сойэр—бошқа, ўзга
سابو	сабу — кўза
سپاه	сэпоҳ — армия, қўшин, лашкар
سپردن	сэпўрдан (ҳ.э.ўз. سپار сэпор)—топширмақ
ستایش	сэтойэш — мақтов, маъқуллаш
ستدن	сэтадан (ҳ.э.ўз. ستان сэтон)—олмоқ, ундирмоқ
سجاده	сажжодэ — номоз ўқийдиган гиламча
سخن	сўхан — сўз, гап
سرافکندگی	сарафкандэги — камситиш
سرخ	сўрх—қизил
سرد	сард — совуқ
سريشت	сэрэшт—яратиш, табиат
سرکار	саркор — жаноб, бошлиқ, эрон қўшинида офицерлик ун- вони

سرگران	саргерон — газабли, жаҳлдор
سرگرم	саргарм — берилиш, шавқ, иштиёқ
سرما	сармо — совуқ
سرود	сўруд — ашула, куй
سزیدن	сазидан — ярашмоқ, мос келмоқ
سعی	саъй — ҳаракат
سفر	сафар — сафар
سقله	сўфлә — паст, яроқсиз
سفید	сэфид — оқ (сифат)
سقف	сақф — шип
سگ	саг — ит, кучук
سليم	салим — соғ, тўғри, яроқли
سمت	самт — вазифа, унвон
سنگ	санг — тош
سنگپشت	сангпўшт — тошбақа
سوت	сут — ҳуштак
سوختن	сухтан (ҳ.з.ўз. سوز суз) — куймоқ, ёнмоқ, ёндирмоқ
سودن	судан (ҳ.з.ўз. ساي сой) — артмоқ, суртмоқ
سوسياليستی	сусйолисти — социалистик
سوگند	сўвганд — қасам
سوهان	суҳон — эгов
سوی	суй — томон, йўналиш
سه	сэ — уч
سهو	сахв — хато, янглиш
سی	си — ўттиз
سیب	сиб — олма
سیر	сир — тўқ
سیر شدن	сир шўдан — тўймоқ
سیرت	сират — хулқ, одат
سيزده	сиздах — ўн уч
سیصد	сэсад — уч юз
سینما	синэмо — кино
سینه	синэ — кўкрак, сийна

ش

شادكام	шодком — шод, хурсанд
شاعر	шоэр — шоир
شانزده	шонздаҳ — ўн олти
شاهين	шоҳин — лочин
شايد	шойад — эҳтимол, ажаб эмас
شب	шаб — тун, кечаси
شبا نروز	шабонруз — сутка, бир кеча — кундуз
شبيگير	шабгир — тунги сафар
شتاء	шэто — қиш
شتافتن	шэтофган (ҳ.з.ўз. شتاب шэтоб) — шошилмоқ
شروع شدن	шўруь шўдан — бошланмоқ
شروع کردن	шўруь кардан — бошламоқ
شش	шэш — олти
ششصده	шэшсад, — олти юз
شصت	шаст — олтмиш
شعرا	шўаро — шоирлар
شعشعه	шашшаэ — тобланиш, ялтиран
شاك	шак — шак, шубҳа
شكار	шэкор — ов
شكافتن	шэкофган — ажратмоқ, айирмоқ, ёрмоқ
شكستن	шэкастан (ҳ.з.ўз. شکن шэкан) — синдирмоқ, синмоқ
شكيبا	шакибо — сабрли, тоқатли
شما	шўмо — сиз
شمر دن	шўмўрдан (ҳ.з.ўз. شمار шўмор ва شمر шўмўр) — санамоқ, ҳисобламоқ
شمشير	шамшир — қилч
شناختن	шэнохтан (ҳ.з.ўз. شناس шэнос) — танимоқ
شنا کردن	шэно кардан — сузмоқ, чўмилмоқ
شناور	шэновар — сузувчи
شنت	шанъат — ёмонлик, қабиҳлик
شنیدن	шўнидан (ҳ.з.ўз. شنو шэнав) — эшитмоқ
شوخی	шухи — шўхлик, ҳазил
شوخی کردن	шухи кардан — шўхлик қилмоқ, ҳазиллашмоқ

شورای وزیران	шуройэ вазирон — вазирлар кенгаши
شوستن	шустан (ҳ.з.ўз. шуй) — ювмоқ
شوق انگيز	шўвф ангиз — шавқ келтирувчи, завқлантирувчи
شھوار	шаҳвор — йирик, аъло
شيرکت	ширкат — қатнашиш

ص

صاحب کرم	соҳэбэ карам — саҳий, ҳимматли
صاحب منصب	соҳэбэ мансаб — амалдор, мансаб эгаси
صادرات	содэрот — мол чиқариш, экспорт
صبح	сўбҳ — тонг, эрталаб, субҳ
صبحانه	сўбҳонэ — нонушта, эрталабки овқат
صحرا	саҳро — чўл, дала, саҳро
صحيح	саҳиҳ — тўғри, рост
صد	сад — юз (сон)
صدر	садр — бошлиқ, раис
صفه	сўффэ — супа
صلح	сўлҳ — тинчлик, сулҳ
صندلی	сандали — стул, курси
صياد	сайод — овчи
صيد	сайд — ов
صيف	сейф — ёз (фасл оти)

ض

ضايع	зойэ — зарарланган, бекорга кетган
ضخيم	захим — қалин, семиз
ضد	зэдд — зид, қарши
ضلع	зэль — томон, тараф
ضمائر	замозэр — олмошлар (бирлиги ضمير замир — олмош)
ضمائر استفهام	замозэрэ эстефҳом — сўроқ олмошлари
ضمائر تأكيد	замозэрэ таъкид — ўзлик олмоши
ضمائر شخصي	замозэрэ шахси — кишилик олмошлари
ضمائر مېھم	замозэрэ мўбҳам — бўлишсизлик олмошлари
ضمائر متصله	замозэрэ мўтгасилэ — эгалик қўшимчалари

ضمن	зэмн — ўрта, оралиқ
ضمير	замир — олмош
ضيق	зэйғ — зиқ, танг

ط

طاق	тоғ — чўққи, қубба
طالب	толэб — талаб қилувчи, изловчи
طالع	толэъ — бахт, тақдир
طالع مند	толэъманд — бахтли
طامع	томэъ — очкўз, қизғанчиқ
طيانچه	талпонча — шапалоқ, тарсаки
طرب	тараб — шодлик, хурсандлик
طربناك	тарабнок — шод, хурсанд
طريق	тариг — йўл
طفل	тэфл — бола
طفوليت	тўфулийат — болалик
طلبیدن	талабидан — талаб қилмоқ, чақирмоқ
طمع	тамаъ — очкўзлик, қизғанчиқлик
طول	тул — узунлик
طولانی	тулони — давомли, узундан-узоқ
طياره	таййора — самолёт, аэроплан

ظ

ظافر	зофэр — қолиб, енгган, ғалаба қозонган
ظالم	золэм — золим, эзувчи
ظاهر	зоҳэр — очиқ, равшан
ظاهراً	зоҳэран — а) кўринишда, ташқи томондан; б) менингча
ظرافت	зарофат — а) нозиклик; б) ҳазил, қизиқчилик
ظرف	зарф — идиш
ظفر	зафар — ғалаба, муваффақият
ظلم	зўлм — зулм
ظلمت	зўлмат — қоронғилик, зулмат

ع

عادل	одэл—одил, адолатли
عار	ор — уят, шарм, ор
عارضه	орэзэ — ҳодиса, бахтсиз ҳодиса
عاق	оғ—а) итоатсиз, исёнкор, б) лаънатланган
عافيت	офийат — соғлиқ, саломатлик, муваффақият
عالم	олэм — олим
عبور	ўбур — ўтиш
عتاب	этоб — койнмоқ, уришмоқ
عدد	адад — сон, рақам
عدو	адўвв — душман
عرق	арағ — а) тер, б) арақ
عزا	азо — мотам
عزل کردن	азл кардан — бўшатмоқ, четлатмоқ, туширмоқ
عضو	ўзв — аъзо, муча
عطر	атр — атир
عطسه	атса — аксириш
عطيه	атийэ—совға, туҳфа, армуғон
عقلا	ўғало — оқиллар
عقول	ўғул — ақллар
عظيم	азим—катта, улур, буюк
عقيب	ағиб — орқа, сўнг, навбатдаги
علف	алаф — ўт, ўсимлик
عمد	амад — таянч, суянч
عمق	ўмғ — чуқурлик
عنف	ўнф — эзиш, сиқиш
عمل	амал — иш, меҳнат
عنایت	эноят—ғамхўрлик, ёрдам
عنقریب	анғариб — тез, дарров. яқин вақтда
عنوان	ўнвон — усул, тартиб, йўл
عيد	ийд — байрам, тантана

غ

غالب	ғоләб — ғолиб, енган
غالباً	ғоләбан—күппинча
غرفه	ғурфә — юқори хона
غزا	ғэзо — овқат, емиш
غزا خورى	ғэзохўри — овқатланиш
غش	ғәш — алдаш, мунофиқлик
غصب	ғасб — зўрлик, мажбур қилиш
غل	ғалл — душманлик, сотқинлик
غلط	ғалат — хато, янглиш
غلطيدن	ғалатидан — думаламоқ, думалаб тушмоқ
غمخوارگى	ғамхорағи — таъзия, ачинниш
غنى	ғани — бой
غوطه	ғутә — шўнғиш
غير	ғәйр—бошқа, ўзга
غيران	ғәйр аз — бошқа, бундан бошқа

ف

فتح	фатх — а) босиб олиш, бўйсундириш; б) очиш
فتنه انگيز	фәтнә анғиз — орага фитна солувчи, совуқлик солувчи, хафагарчилик турғдирувчи
فتوى	фатво — фатво, мусулмон руҳонийлари томонидан бирор юридик масала бўйича чиқарилган ҳукм
فخر	фахр — фахр, ҳурмат, шараф
فدائى	фәдои — ўз жонини берувчи, ватанпарвар
فرار	фәрор — қочиш
فرار كردن	фәрор кардан — қочмоқ
فراغ	фәроғ — қутулиш, озод бўлиш
فراهموش	фаромуш—унутиш, ёддан чиқариш
فراهم آوردن	фароҳам овўрдан — тўпламоқ, йиғмоқ
فربه	фарбәх — семиз, қалин
فرجام	фаржом — охир, тугаш, натижа
فردا	фардо — эрта, эртага
فرستادن	фәристондан — юбормоқ, жўнатмоқ

فرسخ	фарсах — фарсах (6—7 км.га тўғри келадиган масофа ўлчови)
فرسوده	фарсуда—кийилган, эскирган
فرش	фарш — гилам, пояндоз
فرمودن	фармудан (ҳ.з.ўз. فرما фармо)—буюрмоқ
فروختن	фўрухтан (ҳ.з.ўз. فروشى фўруш) — сотмоқ
فروود آمدن	фўруд омадан — тушмоқ
فرو بردن	фўру бўрдан — ботирмоқ, чўктирмоқ
فرو رفتن	фўру рафтан — шўнғимоқ
فروزان	фўрузон — ялтировчи, нур сочувчи
فرو نشستن	фўру нишастан — тушмоқ, чўммоқ
فريب	фэриб — алдаш
فريفتن	фэрифтан (ҳ.з.ўз. فريب фэриб) — алдамоқ, фириб бермоқ
فشوردن	фэшурдан (ҳ.з.ўз. فشار фэшор) — эзмоқ, сиқмоқ, қисмоқ
فضله	фазлэ—чиқинди, қолдиқ
فعال	фаъол—ғайратли, ишчан, фаол
فعل مجهول	феълэ мажҳул—мажҳул феъл
فورا	фўвран — тезлик билан, тездан
فوري	фўври — тезлик
فوق	фўвғ — қайд қилинган, зикр қилинган
فلاحت	фалоҳат—деҳқончилик, қишлоқ хўжалиғи
فهميدن	фаҳмидан — тушунмоқ
فى البديهة	филбадиҳа—бирдан, тўсатдан

ق

قاب	қоб — оралик, миқдор
قاتل	қотэл — қотил, ўлдирувчи
قادر	қодэр — қодир, қудратли
قبل	қабл — олдин, бурун
قبل از ظهر	қабл аз зўҳр — тушдан аввал
قبيح	қабих—қабих, ярамас
قحط	қахт — қаҳат, қурғоқчилик, очарчилик
قد	қадд — қад, бўй
قدرى	қадри — бир оз, озгина

قرار داد	ғарордод — шартнома
قرارگاه	ғароргоҳ — турар жой
قريب	ғариб — а) яқин, б) тахминан
قصبه	ғасабэ — қишлоқ
قضا	ғазо — тақдир, ҳодиса
قطره	ғатрэ — томчи
قطعه	ғэтъэ — қитъа, бўлак, қисм
قلاده	ғэлодэ — а) бўйинбоғ, б) маржон, мунчоқ
قلاشى	ғаллоши — бекорчи, адашган
قلم	ғалам — қалам, ручка
قلمرو	ғаламрўв — район, вилоят, ҳокимият
قلمزن	ғаламзан — ўймакор
قول	ғавл — сўз, ваъда
قوى	ғави — кучли, қувватли
قهر	ғаҳр — қаҳр, ғазаб
قيام	қийом — туриш, қўзғолон

ك

كار	кор — иш, машғулот
كارخانه	корхонэ — завод, фабрика, корхона
كارگر	коргар — ишчи
كارگاه	коргаҳ — иш жойи, корхона
كاشتن	коштан (ҳ.э.ўз. كار кор) — экмoқ
كافه	қофэ — қаҳвахона, кафе
كالا	коло — мол, мулк, нарса
كاهلی	коҳэли — дангасалик, танбаллик
كبك	кабк — каклик
كبير	кабир — катта, улуг, буюк
كتاب	кэтоб — китоб
كتب	қўтуб — китоблар
كجا	қўжо — қаерга? қаерда?
كدام	қўдом — қайси?
كرانه	каронэ — қирғoқ, соҳил
کردگار	кардэгор — яратувчи, ижодкор

کردن	(ҳ.э.ўз. کن) — қилмоқ
كذب	кээб — ёлгон
كس	кас — киши
كش	каш — ўчириш, чизиб ташлаш
كشت	кэшт — экиш, сочиш, экин
كلاغ	калоғ — қарға
كمى	ками — бир оз
كيمين	камин — пистирма, тузоқ қурмоқ
كنار	канор — қирғоқ, соҳил
كنج	кўнж — бурчак
كوتاه	кутоҳ — қисқа, калта
كوثر	кавсар — жаннатдаги булоқнинг номи, кавсар
كوچك	кучэк — кичик, кичкина
كودك	кудак — бола
كوزه گر	кузагар — кўзагар, кулол
كودكستان	кудакэстон — болалар боғчаси
كوشيدن	кушидан — тиришмоқ, ҳаракат қилмоқ
كوفتن	кўфтан (ҳ.э.ўз. كوب куб) урмоқ, янчмоқ, тақиллатмоқ
كوه	куҳ — тоғ
كهنه	кўҳнэ — эски
كه	кэ — (كى ки) — ким?
كى	кэй — қачон?
كيشش	киш — дин, эътиқод, урф, одат
كيف	киф — портфель

ك

گارد	горд — гвардия
گام	гом — қадам
گاو	гов — сигир
گاھواره	гоҳворэ — бешик, белаичак
گچ	гач — бўр
گذاشتن	гўзоштан (ҳ.э.ўз. گزار гўзор) — қўймоқ
گذشتن	гўзаштан (ҳ.э.ўз. گذر гўзар) — ўтмоқ, кечмоқ
گران	гэрон — қиммат

گرانمايه	гэронмойэ — қимматли
گر به	гүрбэ — мушук
گردانیدن	гардонидан — айлантирмоқ
گر سنه	гүрүснэ — оч
گر سنه ماندن	гүрүснэ мондан — оч қолмоқ
گرفتن	гэрэфтан (х.з.ўз. گیر гир) — олмоқ, ушламоқ
گریختن	гүрихтан (х.з.ўз. گریز гүриз) — қочмоқ, югурмоқ
گریه	гэрийэ — йиғи
گریه کردن	гэрийэ кардан — йиғламоқ
گراف	газоф — қўп, беҳисоб, асоссиз, мантиқсиз
گریدن	газидан — чақмоқ
گستردن	гўстардан — ёймоқ
گسیختن	гўсихтан (х.з.ўз. گسل гўсэл) — пертламоқ, ёрилмоқ
گفتن	гўфтан (х.з.ўз. گو гу) — гапирмоқ, сўзламоқ
گل	гўл — гул
گل	гэл — лой
گلاب	гэлоб — ботқоқ
گلشن	гўлшан — гулшан, гулзор
گليم	гэлим — гилам, палас
گم شدن	гўм шўдан — йўқолмоқ
گماردن	гўмордан (х.з.ўз. گمار гўмор) — белгиламоқ, ташламоқ
گنج	ганж — хазина, бойлик
گنجور	ганжур — хазиначи
گنجیدن	гўнжидан — сиғмоқ, жойлашмоқ
گندم	гандўм — буғдой
گواره	гўворэ — ёқимли, тотли
گوساله	гусолэ — бузоқ
گوشت	гушт — гўшт
گوشمال	гушмол — жазоламоқ, танбиҳ бермоқ
گوشه	гушэ — бурчак
گول	гул — алдаш
گول زدن	гул задан — алдамоқ
گيتي	гити — дунё, олам

ل

لاشه	лошә — ўлик
لالى	лаоли (бирлиги لؤلؤ لؤلؤ) — марваридлар, гавҳарлар
لاغر	лоғар — ориқ, озғин
لايحصى	лойўҳсо — сон-саноқсиз, беҳисоб
لافيدن	лофидан — мақтанмоқ, лоф урмоқ
لايعد	лойуад — сон-саноқсиз, беҳисоб, ҳисобсиз
لب	лаб — лаб, дудоқ
لبخند	лабханд — жилмайиш, табассум
لباس	лэбос — кийим
لپ	лап — лунж, чакак
لجام	лежом — юган, жилов
لرزیدن	ларзиди — титрамоқ, қалтирамоқ
لطف	лўтф — лутф, яхшилик
لغو	лағв — бекор қилиш
لفظ	лафз — лафз, сўз, ибора
لگد	лагад — тепиш, муштлаш
لنگ	ланг — чўлоқ
لهجه	лаҳжә — лаҳжа, шева
لئيم	лаим — очкўз, хасис

م

ما	мо — биз
مادر	модар — она
ماست	мост — қатиқ
ماشين	мошин — машина
ماضى	мози — ўтган замон
ماضى استمرارى	мозийэ эстэмрори — ўтган замон давом феъли
ماضى بعيد	мозийэ байд — узоқ ўтган замон феъли
ماضى مطلق	мозийэ мўтлағ — ўтган замон аниқ феъли
ماضى نقلى	мозийэ нағли — ўтган замон ҳикоя феъли
مالك	моләк — эга, молик
ماندن	мондан — қолмоқ

مانند	монанд — ўхшаш
ماه	моҳ — ой
ماهى	моҳи — балиқ
مايحتاج	мояҳтож—зарурат, эҳтиёж
مبارزه	мўборазэ — кураш
مباحثه	мўбоҳасэ — мунозара, баҳс, муҳокама
ميهوت	мабҳут — ҳайрон, ҳайратда қолиш
متأسف	мўтаассэф — ачиниш, афсусланиш
متناهى	мўтаноҳи — тугалланган, яқунланган
متحد	мўттаҳэд—бирлашган, қўшилган
متحد شدن	мўттаҳэд шўдан —бирлашмоқ, қўшилмоқ
متصور	мўътасаввар — тасаввур қилинган, тахмин қилинган
متعذر	мўтааззэр — узр сўраш, кечирим сўраш
متعلق	мўтааллэг — тегишли, доир
متوجه شدن	мўтаважжэҳ шўдан—а) жўнамсқ, ҳаракат қилмоқ; б) эътибор бермоқ
مجادله	мўжодалэ — жанжал, талашиш
مجتمع	мўжтамэ — тўпланганлар
مجدداً	мўжаддадан — қайтадан, янгидан
مجله	мажаллэ — журнал
محاسب	мўҳосэб — ҳисобчи, ҳисобловчи
محبس	маҳбас — қамоқ, турма
محتشم	мўҳташам — чиройли, ҳашаматли
محظوظ	маҳзуз — роҳатланиш, хурсанд бўлмоқ
محو	маҳв — йўқотиш, қириш
مخالف	мўхолэф—қарши ҳаракат қилувчи, зид, душман
مخبر	мўхбэр — мухбир
مختصر	мўхтасар — қисқа
مختلف	мўхталэф — ҳар хил, турлича
مخفي کردن	маҳфи кардан — бекитмоқ, яширмоқ
مراعات	мўроот — эътибор бермоқ
مربع	мўраббаъ — квадрат
مرتب	мўраттаб — тартибли
مرد	мард — киши
مرغ	мўрг—қуш, товуқ
مرقوم	марғум — ёзилган, зикр қилинган

مرکب	мўрақкаб — сиеҳ
مرگ	марг — ўлим
مروت	мўрувват — мурувват, ҳиммат, тантлиқ
مريض	мариз — касал, бемор
مذید کردن	мазид кардан — қўшмоқ, орттирмоқ
مژده	мўждэ — хушхабар, шодлиқ келтирувчи хабар
مژگان	мужгон — киприк
مستغرق	мустағрағ — ботган, чўккан
مستغنی	мўстағни — бой, бойиган, таъминланган
مستقبل	мўстағбал — келаси замон, келажак
مسرور	масрур — хурсанд, шод
مسلم	мўсаллам — шубҳасиз, мунозарасиз
مسند	маснад' — тўшак, кўрпача
مشاهده	мўшоҳадэ — кузатмоқ, ўз кўзи билан кўрмоқ
مشتري	мўштари — харидор
مشروح	машруҳ — баён қилмоқ, тушунтирмоқ
مشروطه	машрутэ — конституция, асосий қонун
مصحوب	масҳуб — кузатиб бориш
مصلاحت آمين	маслаҳатомиз — яхшилиқка қаратилган маслаҳат
مصمم	мўсаммам — қатъий ҳал этилган
مصنف	мўсаннэф — автор, муаллиф
مضارع	мўзоръэ — ҳозирги-келаси замон (грамм.)
مضاف	мўзоф — аниқланмиш
مضاف عيله	мўзофўн элэйҳ — аниқловчи
مضبوط	мазбут — мустаҳкам, пишиқ
مطابق	мўтобэғ — мос, баравар
مطب	матабб — табиб қабулхонаси
مطیع	мўтиъ — итоаткор, бўйсунган
معالجه	мўолажэ — даво, шифо
معاف	мўоф — озод қилинган, кечирилган
معتقد بودن	мўтағэд будан — ишонмоқ, ишонч ҳосил қилмоқ
معروض	маъруз — юқорида айтилган, зикр этилган
معلم	мўаллэм — муаллим, ўқитувчи
معمول	маъмул — амалда, қабул қилинган
معين کردن	мўаййан кардан — тайинламоқ, тайин қилмоқ

مغازه	мағозэ — магазин
مغاك	мағоқ — чуқур, зовур
مفارقة	мўфэрэғат — ажралиш, айрилиқ
مقاومت	мўғовамат — қаршилиқ, душманлик
مقتضى	мўғтазо — зарурат, эҳтиёж
مقدم	мағдам — қадам
مقصود	мағсур — қисқа
مكار	маккор — маккор, алдоқчи
مكتب	мактаб — мактаб
مكتوب	мактуб — мактуб, хат
مكر	макр — макр, алдаш, ҳийла
مكرر	мўкаррар — такрор
مگر	магар — наҳотки, агар, аммо
ملازمت	мўлозэмаат — бировнинг хизматида бўлиш
ملاقات	мўлоғот — учрашиш
ملتفت شدن	мўлтафат шўдан — тушунмоқ, фаҳхламоқ
ملوان	мэлвон — матрос
ملون	мўлавван — ранг-баранг, ҳар хил рангли
ممالك	мамолэк — мамлакатлар
ممتاز	мўмтоз — олий, энг яхши, сара
ممنوع	мамнуъ — тақиқ, тақиқланган
من	ман—а) мен, б) ботмон (оғирлик ўлчови)
منحصص	мўнҳасэр — алоҳида ўрин тутувчи
منعم	мўнъэм — сахий, қўли очиқ
منقار	мэнғор — тумшуқ, (қушларга тегишли)
منقار زدن	мэнғор задан—чўқимоқ
مواخذت	муоҳазат — жазоламоқ, танбиҳ бермоқ
مواضع	мавозэъ — мавзулар, жойлар
موالد	маволэд (бирлиги مولد мавлед—туғилиш)
مودى	мўвэзи—муғамбир, ҳийлакор
موزه	музэ — этик
موش	муш — сичқон
موءلف	мўаллэф — муаллиф, автор
میز	миз — стол
میل	мэйл — майл, хоҳиш
ميمون	мэймун — а) бахтли; б) маймун

نايينا	нобино — кўр
ناپسند	нопэсанд — номаъкул, ўринсиз
ناتواني	нотавони — ожизлик, қувватсизлик
ناحيه	ноҳийэ — район, округ, ноҳия
ناخون	нохун — тирноқ
نارون	норван — қайрағоч, бужун
ناشتا	ношто — нонушта, эрталабки овқат
ناگهان	ногэҳон — иттифоқан, тўсатдан, бирдан
نامه	номэ — хат, нома, мактуб
نبيض	набз — томир
نسر	наср — наср, проза, сочма
نخير	нахэйр — йўқ (инкор билдирувчи сўз)
ندامت	надомат — ачиниш, пушаймон
نزاكت	назокат — нозиклик
نزديك	наздик — яқин
نشاط	нашот — шодлик, хурсандлик
نشان دادن	нэшон додан — кўрсатмоқ
نشستن	нэшастан (ҳ.з.ўз. نشين нэшин) — ўтирмақ
نظير	назир — ўхнаш, каби
نققه	нафағэ — ёрдам
نفير	нафир — карнай
نقش	нағш — нақш, расм
نقاش	нағғош — наққош, рассом
نكته	нўктэ — нозик фикр
نمامي	наммоми — чақимчилик
نمودن	намудан (ҳ.з.ўз. نما намо) — кўрсатмоқ
نمك	намак — туз
نو	нўв — янги
نود	навад — тўқсон
نور	нур — нур, ёруғлик
نوزده	нуздаҳ — ўн тўққиз
نوشتن	навэштан (ҳ.з.ўз. نويس навис) — ёзмақ
نوشتيدن	нушидан — ичмоқ

نومىدى	навмиди — умидсизлик
نويسنده	нависандэ — ёзувчи
نه	нўҳ — тўққиз
نياز	ниёз — талаб, эҳтиёж
تيز	низ — ҳам
نيست	нист — йўқ, эмас
نيك بخت	никбахт — бахтли
نيكوسيرت	никусират — хушахлоқ, ахлоқли, раҳмдил
نيوشيدن	нийушидан — эшитмоқ, тингламоқ, зеҳн қўймоқ

و

واجب	вожэб — зарур, шарт
وارد	ворэд — кириш, келиш
وارد شدن	ворэд шўдан — кирмоқ
واقف	воғэф — воқиф, хабардор
والد	волэд — ота
وجد	важд — шодлик, қувонч
وجه	важҳ — а) юз, юза, б) сабаб
وداع	вэдоъ — хайрлашиш
ورد	вард — гул, чечак
ورزيدن	варзидан — шуғулланмоқ, машқ қилмоқ
وزير	вазир — вазир, министр
وصافي	вассофи — мақташ, мадҳ этиш
وصله	васлэ — ямоқ
وضع	вазъ — шароит
ولى	вали — аммо, лекин, бироқ
ولى عهد	валиаҳд — тахт меросхўри
وى	вэй — у

والكظلمين الغيظ والعافين عن الناس Жаннат ғазабни ютқувчилар ва кишиларнинг гуноҳларини кечирувчиларникидир (Арабча.)

و

هاجر	ҳожэр — кўчувчи, эмигрант
هايله	ҳойилэ — оғир ҳодиса, даҳшатли воқеа
هجا	ҳэжо — бўғин

هدايا	ҳадоёо—ҳадялар, совғалар (бирлиги — совға)	هدیه	ҳадийё
هراسیدن	ҳаросидан — чўчимоқ, қўрқмоқ		
هزار	ҳазор — миңг		
هست	ҳаст—бор, мавжуд		
هشت	ҳашт — саккиз		
هشتن	ҳаштан — қолдирмоқ		
هفت	ҳафт — етти		
هفتاد	ҳафтод — етмиш		
هفده	ҳэфдаҳ—ўн етти		
همان	ҳамон — ўша		
همتا	ҳамто — бир хил, баравар, ўртоқ		
همچشم	ҳамчашм — рақиб, конкурент		
همچنان	ҳамчэнон—шундай, худди шундай		
همسايه	ҳамсойё — қўшни		
هم نشين	ҳамнэшин — суҳбатдош		
هنگام	ҳангом—вақт, пайт		
هو ايما	ҳавонэймо — самолёт, аэроплан		
هو ادار	ҳаводор — тарафдор		
هو ادار صلح	ҳаводорэ сўлҳ — тинчлик тарафдори		
هجده	ҳэждаҳ — ўн саккиз		
هيچ	ҳич — ҳеч		
هيچ کدام	ҳич кўдом — ҳеч ким		

ی

ياد آوري	йод овари — эслаш, эслатиш
ياد داشت	йод дошт — эсдалик
يار	йор — дўст, ўртоқ
يارانه	йоронэ — дўстона
ياري	йори—ёрдам, кўмак
ياري کردن	йори кардан—ёрдамлашмоқ, кўмаклашмоқ
يازده	йоздаҳ — ўн бир
يافتن	йофтан (ҳ.з.ўз. ياب йоб) — топмоқ
ياقوت	йоғут — ёқут (қимматли тош)
يختمل	йаҳтамэл — эҳтимол
يك	йёк — бир

МУНДАРИЖА

Сўз боши	3
Кириш	5

Фонетика

Унлилар	8
Ундошлар	11
Сўз урғуси	14
Форе ёзуви ҳақида	16
Араб-форе алифбоси	17
Ҳаракатлар	20
Унлиларнинг ёзилиши	22
Абжад ҳисоби	34

Форе тилининг грамматик қурилиши

درس اول

Икки таркибли от кесимли гап	37
است боғламасининг ёзилиши	38

درس دوّم

Сўроқ гаплар	40
------------------------	----

درس سوم

است боғламасининг тусланиши	42
Боғламанинг тўлиқ шакли . هست сўзи ҳақида	44

درس چهارم

ضمائر شخصی — Кишилик олмошлари	46
ضمائر متصله — Эгалик қўшимчалари	46
Эгалик қўшимчаларининг ёзилиши	47
ضمائر استفهام — Сўроқ олмошлари	48
ضمائر اشاره — Кўрсатиш олмошлари	49
ضمير نفس — Ҳзлик олмони	49

درس پنجم

اضافه — Изофа	51
Изофанинг ёзилиши	52
Изофали бирикма англатган маънолар	53
Изофа занжири	54

درس ششم

Отларнинг кўплиги	56
Форс тилида арабча кўплик шакллари	57

درس هفتم

عدد — Сон	59
اعداد اصلى — Саноқ сонлар	59

درس هشتم

عدد ترتیبی — Тартиб сон	62
-----------------------------------	----

درس نهم

فعل — Феъл	65
ریشه افعال — Феъл ўзаклари	65

درس دهم

Феъл замонлари	72
فعل ماضى — Ўтган замон феъли	72
ماضى مطلق — Ўтган замон аниқ феъли	73

درس يازدهم

ماضى استمرارى — Ўтган замон давом феъли	75
ماضى استمرارى — Ўтган замон давом феъли билдирган маънолар	77
Ўтган замон аниқ феъли ва ўтган замон давом феълларининг ёзилиши	77

درس دوازدهم

Кўмакчилар	80
----------------------	----

درس سيزدهم

رو — ро кўмакчиси	86
-----------------------------	----

درس چهاردهم

ياى وحدت — Бирлик ёки ноаниқлик кўмакчиси	91
---	----

درس پانزدهم

صفت مفعولي — Утган замон сифатдоши	94
Ҳозирги замон сифатдоши	95
Келаси замон сифатдоши	97
Утган замон равишдоши — وجه وصفی	98

درس شانزدهم

ماضی نقلی — Утган замон ҳикоя феъли	100
Утган замон ҳикоя феълининг ясалиши	101
Утган замон ҳикоя феълининг бўлишсизи	101

درس هجدهم

Узоқ ўтган замон феъли — ماضی بعید	104
--	-----

درس هجدهم

Ҳозирги-келаси замон феъли — حال	107
--	-----

درس نوزدهم

Феълнинг орзу-истак майли — مضارع التزامی	112
---	-----

درس بیستم

Феълнинг гумон шакли — ماضی التزامی	117
---	-----

درس بیست و یکم

Келаси замон феъли — فعل مستقبل	119
---	-----

درس بیست و دوّم

Феълнинг буйруқ майли — وجه امری	123
--	-----

درس بیست و سوم

Феълнинг мажхул нисбати — فعل مجهول	127
---	-----

درس بیست و چهارم

Феълнинг орттирма нисбати — فعل اجبار	131
---	-----

درس بیست و پنجم

Сифат даражалари	133
----------------------------	-----

درس بیست و ششم

Сифатларнинг ясалиши	136
--------------------------------	-----

درس بیست و هفتم

Феълларнинг ясалиши 139

درس بیست و هشتم

Отларнинг ясалиши 142

درس بیست و نهم

Пайт эргаш гапли қўшма гаплар 146

درس سی ام

Шарт эргаш гапли қўшма гаплар 149

ИЛОВАЛАР

1 - илова

Уқиш учун матнлар 152

2 - илова

Форча-ўзбекча луғат 249

ХАЛИЛОВ ЛАТИФ
ПЕРСИДСКИЙ ЯЗЫК

Учебник для филологических факультетов
педагогических институтов

Издание второе, переработанное, дополненное

Махсус муҳаррир *А. Рустамов*
Муҳаррир *Х. Ҳайитметов*
Бадний муҳаррир *Ж. Одилов*
Техн. муҳаррир *Т. Золотилова*
Корректор *Л. Мирзаҳмедова*

ИБ № 4976

Теришга берилди 10.10.89. Босишга рухсат этилди 02.03.92. Формати 60×90^{1/16}. Литературная гарнитураси. Юқори босма усулида босилди. Шартли кр. -отт, 18,19. Шартли б. л. 18,0. Нашр л. 9,89. Тиражи 20.000. Зак № 1369.

«Уқитувчи» нашриёти. 700129 Тошкент, Навоий кўчаси, 30. Шартнома 13-162-89.

Типография № 3 ТИПО «Китоб» Госкомпечати Республики Узбекистан. Ташкент, массив Юнусабд, ул. Мурадова 1.

Ўзбекистон матбуот давлат комитети «Китоб» матбаа-нашриёт ишлаб чиқариш бирлашмасининг 3-босмахонаси. Тошкент, Юнусобод массиви, Мурадов кўчаси, 1, 1992.